

Midden-Delfland

Een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart

Delfse Archeologische Rapporten 100

Collecties

Erfgoed Delft

en omstreken

Beheer
Informatie
Presentatie

Colofon

ISBN: 978-90-8890-041-9

© 2010 Erfgoed Delft e.o./Archeologie

Delftse Archeologische Rapporten wordt uitgegeven door Erfgoed Delft e.o.
in samenwerking met Sidestone Press, Leiden
www.sidestone.nl
Sidestone bestelnummer: SSP43500007

Midden-Delfland. Een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart
DAR 100 - M. Kerkhof, E.J. Bult & B. Penning

Administratieve gegevens

Opdrachtgever:	Gemeente Midden-Delfland
Contactpersoon:	J. Tsang
Periode van uitvoer:	November 2008 - oktober 2009
Type onderzoek:	Archeologisch bureauonderzoek
Aanleiding:	Opstellen archeologisch beleid gemeente Midden-Delfland
CIS-code:	37879
Locatie:	Gemeente Midden-Delfland
Coördinaten:	80000 x 448000; 84000 x 444000; 80000 x 436000; 440000 x 76000
Projectcode:	VWK-MD
Projectleider:	M. Kerkhof
Status:	Definitieve versie, 2 ^e druk (juni 2010)
Autorisatie:	

P. Deunhouwer

Samenvatting

In opdracht van de gemeente Midden-Delfland heeft Erfgoed Delft e.o./Archeologie een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemaakt voor het grondgebied van deze gemeente. Op een archeologische verwachtingskaart wordt een onderzoeksgebied verdeeld in archeolandschappelijke zones met een hoge, middelhoge, lage of geen verwachting voor het aantreffen van archeologische resten. Op een beleidsadvieskaart worden vervolgens concrete beleidsadviezen gekoppeld aan hoe er met deze verwachtingszones en de bekende archeologische waarden uit het gebied omgegaan dient te worden tijdens processen van ruimtelijke ontwikkeling. Wanneer dit kaartmateriaal in een vroeg stadium wordt gebruikt tijdens planvorming voor ruimtelijke ontwikkeling, kunnen dergelijke plannen tijdig worden beoordeeld op de gevolgen die ze zullen hebben voor het archeologisch bodemarchief. Vervolgens kunnen tijdig eventuele stappen in het kader van de archeologische monumentenzorg (AMZ) worden ondernomen.

Het opstellen van een verwachting voor het voorkomen van nog onbekende archeologische waarden is mogelijk omdat we aannemen dat archeologische waarden niet willekeurig in een gebied verspreid liggen, maar gebonden zijn aan bepaalde landschappelijke kenmerken. Een analyse van de geologische ontwikkeling van het onderzoeksgebied levert informatie over de bewoningsmogelijkheden in de regio, door de tijd heen. Door deze informatie te combineren met de bekende archeologische en historisch-geografische gegevens van het onderzoeksgebied, kan worden gecontroleerd of er daadwerkelijk aanwijzingen zijn voor het optreden van menselijke bewoning in bepaalde gebieden, tijdens bepaalde perioden.

In de ondergrond van Midden-Delfland liggen verschillende geologische afzettingen waarop archeologische resten kunnen worden aangetroffen. Binnen de eerste meters van de bodemopbouw liggen de dek- en geulafzettingen van Duinkerke III, I en 0. Tussen en onder deze afzettingen bevindt zich Hollandveen. Dieper in de ondergrond bevinden zich resten van de Oude Duin- en Strandzanden en liggen de Afzettingen van Calais.

In Midden-Delfland zijn 3 vindplaatsen bekend waar materiaal uit de Nieuwe Steentijd (Neolithicum) is gevonden. Daarnaast zijn er 40 IJzertijdvindplaatsen bekend, 36 vindplaatsen uit de Romeinse tijd, 18 uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen, 125 uit de Late Middeleeuwen en 55 uit de Nieuwe tijd. Het merendeel van deze vindplaatsen heeft betrekking op sporen van agrarische nederzettingen. Uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd zijn ook resten van religieuze gebouwen, versterkingen en infrastructurele werken bekend.

Uit de ruimtelijke verspreiding van de archeologische vindplaatsen, in combinatie met de bekende gegevens over de geologische ontwikkeling van Midden-Delfland, blijkt dat men, door de eeuwen heen, zoveel mogelijk woonde in de droogste gebieden: op goed ontwaterde plekken in de veenzones en op de relatief hooggelegen geulafzettingen die het onderzoeksgebied doorsnijden. Vanwege toenemend menselijk ingrijpen in het landschap werd men, vanaf de Late Middeleeuwen, minder sterk afhankelijk van het landschap en richtte het bewoningspatroon zich meer naar de infrastructuur.

Er zijn vijf periode-specifieke verwachtingskaarten gemaakt. Deze hebben betrekking op de Vroege Prehistorie, de IJzertijd, de Romeinse tijd, de Vroege – begin Late Middeleeuwen en de Late Middeleeuwen – Nieuwe tijd.

Voor de Vroege Prehistorie is een hoge verwachting toegekend aan de Oude Duin- en Strandzanden. Deze afzettingen vormden de hoogste (droogste) plekken in het toenmalige landschap. Aan het Hollandveen is een lage verwachting toegekend, omdat het vanwege onze stand van kennis moeilijk is om de plekken aan te wijzen die tijdens de Vroege Prehistorie de beste woonomstandigheden boden en omdat dit veen diep in de ondergrond ligt. Een deel van de resten van de Steentijdbewoning die mogelijk aanwezig is geweest in dit gebied is later verdwenen, als gevolg van het ontstaan van de geulsystemen die later zijn verland tot de geulafzettingen van Duinkerke 0 en I.

Voor de IJzertijd is een hoge verwachting toegekend aan het Hollandveen in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied. Voor de overige delen van het Hollandveengebied geldt een lage verwachting. In het uiterste noorden van dit gebied zullen eventuele resten uit de IJzertijd zijn opgeruimd door de latere invloed van de geulen uit de Duinkerke I-fase.

Binnen het afzettingsgebied van Duinkerke 0 zijn alleen vindplaatsen uit de IJzertijd bewaard gebleven op de geulafzettingen in het westen van het onderzoeksgebied. Deze afzettingen krijgen dan ook een middelhoge verwachting toebedeeld. Op de geulafzettingen van Duinkerke 0 in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied ontbreken vindplaatsen uit de IJzertijd. Dit is waarschijnlijk voornamelijk te wijten aan latere processen van erosie. Voor deze geulafzettingen en de dekafzettingen van Duinkerke 0 geldt een lage verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen uit de IJzertijd.

Voor de Romeinse tijd geldt een lage verwachting voor het aantreffen van archeologische resten in de Hollandveengebieden. Het ontbreken van vindplaatsen in deze zones kan zowel een gevolg zijn van het toenmalige bewoningspatroon als van latere conserveringsomstandigheden. De enige uitzondering wordt gevormd door het veengebied in de huidige Vlietlanden in het zuiden van Midden-Delfland. Hier is de oorspronkelijke geologische situatie nog geheel intact. Indien het zuidelijke veengebied bewoond werd tijdens de Romeinse tijd, zullen resten daarvan in het veen van de Vlietlanden bewaard zijn gebleven. De archeologische verwachting is hier dan ook hoog.

Een groot deel van de vindplaatsen uit de Romeinse tijd is bekend van de geulafzettingen van Duinkerke I, waar de bewoning zich in deze tijd duidelijk concentreerde. Deze afzettingen krijgen dan ook een hoge verwachting toebedeeld voor het aantreffen van vindplaatsen uit de Romeinse tijd.

Op basis van de ligging van de bekende vindplaatsen uit de Romeinse tijd kan een middelhoge verwachting worden toegeschreven aan die delen van de dekafzettingen van Duinkerke I die zijn ontstaan op de geulafzettingen van Duinkerke 0. Voor de overige delen van deze dekafzettingen bestaan geen aanwijzingen dat ze structureel bewoond werden in de Romeinse tijd. Wel werd het landschap tussen de nederzettingen sterk verkaveld. Voor de dekafzettingen van Duinkerke I geldt dan ook een middelhoge verwachting voor het aantreffen van verkavelingsstructuren.

Ons inzicht in het bewoningspatroon uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen is te laag om voor deze periode een gedegen archeologische verwachting op te kunnen stellen. Op basis van archeologische vindplaatsen en historische bronnen weten we dat er bewoning plaatsvond in het onderzoeksgebied. Vindplaatsen uit deze tijd zullen onder andere bewaard zijn gebleven onder jongere nederzettingen uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd die op deze vroege ontginningsboerderijen zijn ontstaan. Het is echter niet

mogelijk om specifieke locaties aan te wijzen waar resten van bewoning uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen kunnen voorkomen.

Ondanks dat er altijd rekening moet worden gehouden met toevalsvondsten krijgt het hele onderzoeksgebied voor deze periode een lage archeologische verwachting toebedeeld. De enige uitzondering hierop wordt wederom gevormd door de huidige Vlietlanden. Hier is het veengebied, zoals dat tijdens de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen aan het oppervlak lag, nog intact. De kans dat hier archeologische resten uit de deze periode bewaard zijn gebleven is dan ook hoog.

Vanaf de Late Middeleeuwen werd de vorm van het bewoningspatroon steeds meer bepaald door de in het onderzoeksgebied aangelegde infrastructuur. Hierdoor ontstonden lintvormige bebouwingszones. Daarnaast ontstonden ook de eerste dorpskernen. Omdat het bewoningspatroon in veel mindere mate gestuurd werd door het natuurlijke landschap, wordt de archeologische verwachting voor het voorkomen van vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd voornamelijk gebaseerd op historisch kaartmateriaal. De plekken waarvan op basis van dit kaartmateriaal kan worden vastgesteld dat er bewoning plaatsvond tijdens deze periode krijgen een hoge archeologische verwachting toebedeeld.

Daarnaast is er, op basis van de verspreiding van de bekende archeologische vindplaatsen uit deze periode, een hoge verwachting toebedeeld aan de geulafzettingen van Duinkerke I. Aan de geulafzettingen van Duinkerke 0 en het omringende gebied in het zuiden van Midden-Delfland is een middelhoge verwachting toegekend. Datzelfde geldt voor delen van de Harnaschpolder/Woudse Polder, een deel van de Oude Campspolder, de Dijkpolder en de Lage Abtswoudsche polder. Ook voor deze periode geldt weer een hoge verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen in de huidige Vlietlanden. Voor de overige delen van het onderzoeksgebied geldt een lage archeologische verwachting voor de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd.

De verschillende archeologische verwachtingen zijn op de beleidsadvieskaart omgezet naar één vlakdekkend beeld met vijf verwachtingszones, waaraan concrete beleidsadviezen zijn gekoppeld.

De eerste verwachtingszone betreft de geologische eenheid Oude Duinen Strandzanden, waaraan een hoge verwachting is toegekend. Vanwege het wetenschappelijk belang van de vindplaatsen uit het Neolithicum die hier kunnen voorkomen kan voor deze zone geen vrijstelling worden verleend.

De tweede verwachtingszone betreft de hoge verwachting die is toegekend aan de geulafzettingen van Duinkerke I (vindplaatsen uit de Romeinse tijd en Late Middeleeuwen - Nieuwe tijd), een deel van het zuidelijk veengebied (vindplaatsen uit de IJzertijd tot en met de Nieuwe tijd) en de zones waarvan op basis van historisch kaartmateriaal is vastgesteld dat er bewoning plaatsvond tijdens de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Binnen deze zone worden bodemingrepen met een maximale verstoringsoppervlakte van 50 meter² en een maximale verstoringsdiepte van 0,40 meter onder het maaiveld vrijgesteld van onderzoek in het kader van de AMZ.

De derde verwachtingszone betreft de geulafzettingen van Duinkerke 0 (vindplaatsen uit de IJzertijd tot en met de Nieuwe tijd) en delen van de Lage Abtswoudsche Polder en Woudse Polder (vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd), waaraan een middelhoge archeologische verwachting is toegekend. In deze zone zijn bodemingrepen met een maximale verstoringsoppervlakte van 100 meter² en een maximale verstoringsdiepte van 0,40 meter onder het maaiveld vrijgesteld van onderzoek in het kader van de AMZ.

De vierde verwachtingszone betreft hier de dekafzettingen van Duinkerke I. Deze zone heeft een middelhoge verwachting toegekend gekregen voor het

aantreffen van *off-site* structuren uit de Romeinse tijd, zoals verkavelingsgreppels. Omdat dergelijke structuren vrijwel alleen kunnen worden opgespoord door middel van proefsleuvenonderzoek in relatief grote arealen wordt voor deze zone aangeraden om dergelijk onderzoek te laten plaatsvinden bij bodemingrepen groter dan 200 meter² en dieper dan 0,40 meter onder het maaiveld.

De vijfde verwachtingszone betreft de gebieden waarvoor er geen aanknopingspunten zijn dat er in het verleden structureel bewoning plaatsvond. De kans op het aantreffen van vindplaatsen in deze zone is dan ook laag, maar kan niet worden uitgesloten. In deze gebieden worden bodemingrepen tot een maximale verstoringsoppervlakte van 200 meter² en diepte van 0,40 meter onder het maaiveld vrijgesteld van onderzoek in het kader van de AMZ.

Voor de bekende AMK-terreinen in het onderzoeksgebied geldt dat behoud van de bestaande situatie gewenst is. Wanneer dit niet mogelijk is vallen de terreinen altijd onder de onderzoeksplicht in het kader van de AMZ.

Ook voor de bekende archeologische vindplaatsen in het onderzoeksgebied geldt dat behoud van de bestaande situatie gewenst is. Wanneer bodemingrepen worden gepland binnen een straat van 200 meter rondom de archeologische vindplaatsen die zijn aangegeven op de beleidsadvieskaart dient hiervoor ook de AMZ-cyclus in gang te worden gezet. Wanneer dergelijke vindplaatsen niet *in situ* behouden kunnen worden zal worden overgegaan op behoud *ex situ*.

Inhoudsopgave

3	Samenvatting
11	1 Onderzoekskader 1.1 Inleiding 1.2 Archeologische kernbegrippen
15	2 Beleidskader 2.1 Inleiding 2.2 Het nieuwe archeologiebeleid 2.3 Het archeologiebeleid van het rijk 2.4 Het archeologiebeleid van de provincie Zuid-Holland 2.5 Het archeologiebeleid van de gemeente Midden-Delfland
25	3 Geologische ontwikkeling 3.1 Inleiding 3.2 Gebruikte basisinformatie 3.3 Geologische ontwikkeling van het onderzoeksgebied 3.4 Het gestapelde landschap
37	4 Bewoningsgeschiedenis 4.1 Inleiding 4.2 Onderzoeksgeschiedenis 4.3 Algemene bewoningsgeschiedenis van de regio 4.4 Verzamelen archeologische en historisch-geografische gegevens 4.5 Archeologische vindplaatsen en bekende historische structuren
69	5 Onderzoeksagenda 5.1 Inleiding 5.2 De onderzoeksagenda gemeente Midden-Delfland
75	6 Verwachtingskaart 6.1 Inleiding 6.2 Het archeologisch verwachtingsmodel
85	7 Beleidsadvieskaart 7.1 Inleiding 7.2 Methodiek 7.3 Vrijstellingsregime

89	Bibliografie
99	Lijst van gebruikte afkortingen
101	Overzicht van Afbeeldingen en tabellen
105	Bijlage 1 Catalogus van vindplaatsen
171	Bijlage 2 Referentielijst terminologie lithostratigrafische eenheden
173	Bijlage 3 Besluitvormings- en onderzoekstraject 3.1 Inleiding 3.2 Het archeologisch besluitvormings- en onderzoekstraject
179	Bijlage 4 De kwetsbaarheid van archeologische waarden 4.1 Inleiding 4.2 Grondwerkzaamheden met directe invloed 4.3 Werkzaamheden met schadelijke invloed op termijn
181	Bijlage 5 Fysieke bescherming en inrichting van archeologisch waardevolle terreinen 5.1 Inleiding 5.2 Beheer en inrichting 5.3 Deelprocessen van fysieke bescherming 5.4 De huidige praktijk 5.5 Voorbeelden van fysieke bescherming
185	Bijlage 6 6.1 Instellingen rijk 6.2 Instellingen provincie 6.4 Landelijke organisaties

Digitale kaartbijlagen

De digitale kaartbijlagen kunnen worden geraadpleegd op www.archeologie-delft.nl/publicaties

Kaartbijlage 1

De huidige AMK-terreinen in de gemeente Midden-Delfland (schaal 1:15.000)

Kaartbijlage 2

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de IJzertijd in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie in die periode (schaal 1:15.000)

Kaartbijlage 3

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie in die periode (schaal 1:15.000)

Kaartbijlage 4

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie in die periode (schaal 1:15.000)

Kaartbijlage 5

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en de bekende historisch-geografische structuren in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie in die periode (schaal 1:15.000)

Kaartbijlage 6

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Nieuwe tijd en de bekende historisch-geografische structuren in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie in die periode (schaal 1:15.000)

Kaartbijlage 7

Archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd in Midden-Delfland (schaal 1:15.000)

Kaartbijlage 8

Archeologische beleidsadvieskaart voor de gemeente Midden-Delfland, inclusief bekende archeologische vindplaatsen en AMK-terreinen (schaal 1:15.000)

1 Onderzoekskader

1.1 Inleiding

In 1992 werd het Europese verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed¹, ofwel het Verdrag van Malta (Valletta) ondertekend. Dit verdrag heeft als doel om het archeologisch erfgoed van Europa te beschermen, door het belang van dit erfgoed in een vroeg stadium mee te wegen bij ruimtelijke planvorming. De ondertekening van het Verdrag van Malta heeft geleid tot een aanpassing op de Monumentenwet 1988². Deze aanpassing, beter bekend als de Wet Archeologische Monumentenzorg (WAMZ)³ werd op 1 september 2007 van kracht.

Binnen dit nieuwe wettelijke kader hebben gemeenten de verantwoordelijkheid gekregen om zorg te dragen voor een goede omgang met archeologische waarden binnen hun grondgebied. Uiterlijk twee jaar na het in werking treden van de nieuwe monumentenwet moeten alle Nederlandse gemeenten een goed geformuleerd archeologisch beleid hebben. In dit kader heeft de gemeente Midden-Delfland Erfgoed Delft e.o./Archeologie opdracht gegeven om, voor de gehele gemeente, een zo gedetailleerd mogelijke archeologische verwachtingskaart op te stellen.

Deze kaart zal inzicht bieden in de verwachte archeologische waarden binnen de gemeente en dienen als uitgangspunt voor het opstellen van een gemeentelijke beleidsadvieskaart en beleidsnota. In deze beleidsnota zal uiteen worden gezet hoe in de gemeente Midden-Delfland om dient te worden gegaan met archeologische waarden binnen processen van ruimtelijke ordening. Verder is een goed inzicht in de archeologische waarden en verwachtingen binnen een gemeente noodzakelijk om goed onderbouwde afwegingen te kunnen maken over het inpassen en accentueren van archeologische en oude landschappelijke elementen. Bovendien kunnen de kaarten worden gebruikt om ontwikkelingsplannen in een vroeg stadium te toetsen op hun consequenties voor het archeologisch bodemarchief.

1.1.1 Onderzoeksonwerp

Een van de belangrijkste uitgangspunten bij het opstellen van een archeologische verwachtingskaart is dat men in het verleden de keus om zich ergens te vestigen grotendeels liet afhangen van de bodemkundige en geologische kenmerken van een gebied: de zogenaamde locatiekeuzefactoren.⁴ Voor het opstellen van een archeologische verwachtingskaart en de daarop gebaseerde beleidsadvieskaart, is het derhalve noodzakelijk om naast de bekende archeologische waarden, ook de bekende geologische waarden te inventariseren.

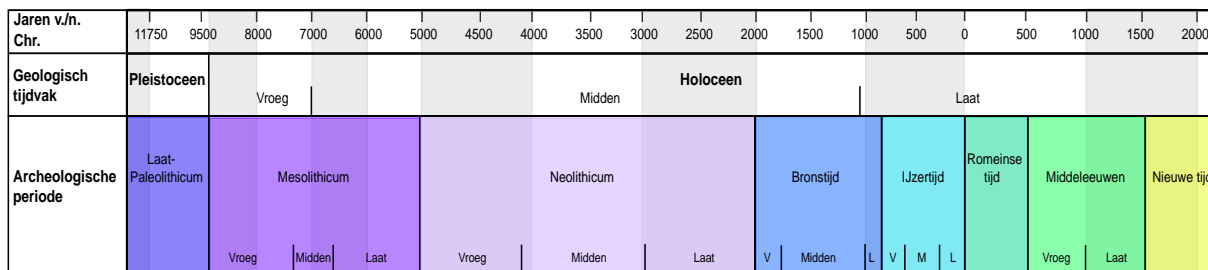
Een analyse van locatiekeuzefactoren in combinatie met de bekende archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied (in dit geval het gemeentelijk grondgebied) zal inzicht verschaffen in de archeologische waarden en verwachtingen binnen de gemeente, in combinatie met hun (paleo)landschappelijke context. In het kader van dit onderzoek zal gekeken worden naar de bekende archeologische waarden uit het Paleolithicum tot en met de Nieuwe tijd (afbeelding 1) en zullen voor deze perioden onderbouwde verwachtingen worden geformuleerd. Op de archeologische verwachtingskaart zal onderscheid worden gemaakt tussen zones met een hoge, middelhoge en lage kans op het aantreffen van archeologische waarden. Deze trefkansen zullen vervolgens worden vertaald naar concrete voorstellen omtrent de rol die het proces van Archeologische Monumentenzorg (AMZ) dient te spelen bij het ontwerpen

¹ Ministeries van WVC en BuZa 1992.

² Ministeries van OCW en VROM 1988.

³ Ministerie van OCW 2007.

⁴ Van Leusen et. al. 2005, 26.

en uitvoeren van ontwikkelingsplannen. Op basis hiervan wordt een archeologische beleidsadvieskaart en het bijbehorende vrijstellingsregime opgesteld. In dit vrijstellingsregime wordt voor bodemingrepen tot een bepaalde diepte en omvang vrijstelling verleend voor onderzoek in het kader van de AMZ.

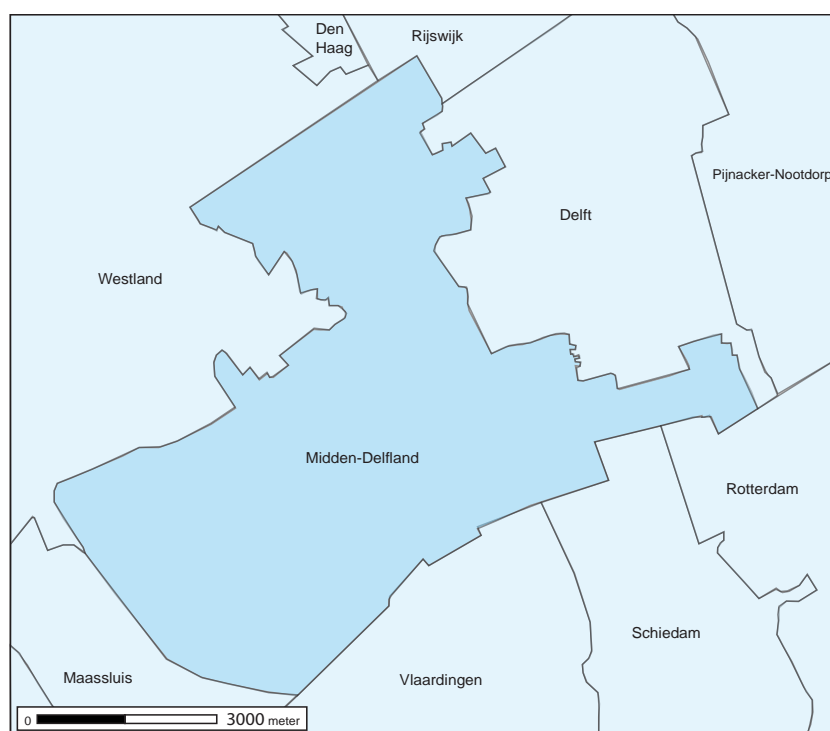
Afbeelding 1: de geologische en archeologische perioden en hun dateringen zoals deze in Nederland worden gehanteerd.

1.1.2 Onderzoeksgebied

De gemeente Midden-Delfland is ontstaan in 2004 uit de fusie tussen de dorpen Schipluiden, Maasland en Den Hoorn en de buurtschappen 't Woudt en De Zweth. De gemeente ligt ten noorden van Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen en Maassluis. Verder grenst de gemeente in het westen aan Westland, in het noorden aan Westland en Rijswijk en in het oosten aan Delft (afbeelding 2). Het totale grondoppervlak van de gemeente bedraagt 49,38 km².

1.1.3 Onderzoeksstappen

De archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart van de gemeente Midden-Delfland is het resultaat van een aantal onderzoeksstappen. Omdat de archeologische verwachting van een gebied grotendeels gebaseerd is op de lokale geologische situatie, is het inventariseren van deze waarden de eerste stap. Op basis van dit onderzoek worden geologische kaarten gemaakt, die inzicht geven in de samenstelling en opbouw van het landschap tijdens verschillende (archeologisch relevante) perioden (hoofdstuk 3).

Afbeelding 2: ligging van de gemeente Midden-Delfland ten opzichte van de buurgemeentes.

De geologische kaarten dienen vervolgens als basis voor het maken van verspreidingskaarten, waarop de bijbehorende vindplaatsen worden afgebeeld. Hiervoor worden de bekende archeologische en historisch-geografische waarden in het onderzoeksgebied geïnventariseerd en geplot op de verschillende stadia die zijn onderscheiden in de geologische ontwikkeling van het gebied. De verspreidingskaarten verschaffen inzicht in de samenhang tussen de lokale landschappelijke omstandigheden en het bewoningspatroon in een bepaalde periode. Op basis van deze samenhang kunnen de locatiekeuzefactoren worden vastgesteld die van invloed waren op het bewoningspatroon in het gebied (hoofdstuk 4).

Op basis van een beschrijving van onze kennis over de bewoningsgeschiedenis van het onderzoeksgebied (hoofdstuk 4) is een aantal onderwerpen aan te wijzen, waarvoor nog sprake is van kennislacunes. Toekomstig archeologisch onderzoek in Midden-Delfland kan bijdragen aan het invullen van (een deel van) deze gaten. In hoofdstuk 5 is een lijst van thema's en onderzoeksvragen opgenomen waaraan, indien mogelijk, speciale aandacht besteed zou moeten worden tijdens archeologisch onderzoek.

De locatiekeuzefactoren die zijn vastgesteld in hoofdstuk 4 vormen de basis voor het model waarin wordt aangegeven hoe groot de kans is dat archeologische resten uit een bepaalde periode voorkomen in bepaalde gebieden. Dit model wordt visueel weergegeven op een aantal, periode-specifieke, verwachtingskaarten (hoofdstuk 6). Deze kaarten vormen vervolgens de basis voor het opstellen van concrete beleidslijnen over hoe er, in de praktijk, omgegaan dient te worden met deze verwachtingszones en de bekende archeologische waarden. Deze adviezen worden weergegeven op de beleidsadvieskaart (hoofdstuk 7).

1.2 Archeologische kernbegrippen

1.2.1 'Archeologie' en 'archeologische waarden'

Archeologie als wetenschap richt zich op het reconstrueren van samenlevingen uit het verleden, om kennis op te bouwen over de menselijke samenleving. Hiervoor worden overblijfselen van menselijke activiteiten opgespoord en onderzocht. In tegenstelling tot een veel gehoorde aanname heeft archeologie dus niet als doel om 'schatten' te verzamelen voor musea, maar om alle aspecten van het leven in de (pre)historie zo getrouw mogelijk te reconstrueren.⁵

'Archeologische waarden' zijn overblijfselen van het verleden, zoals nederzettingen, begraafplaatsen of infrastructurele werken. Slechts een kleine groep archeologische waarden, zoals terpen, grafheuvels en versterkingen, is zichtbaar aan het oppervlak. Het merendeel van de archeologische resten bevindt zich in de bodem, in de vorm van grondsporen of materiële resten. Het merendeel van de archeologische waarden is dus onlosmakelijk verbonden met de bodem en dit maakt ze zeer kwetsbaar voor bodemingrepen. Veranderingen in de structuur van de bodem leiden onherroepelijk tot informatieverlies of, in het uiterste geval, tot totale vernietiging van archeologische waarden. We moeten ons hierbij realiseren dat archeologische waarden geen regeneratievermogen hebben, in tegenstelling tot bijvoorbeeld natuurwaarden. Dat wil zeggen dat waarden die verdwenen zijn, voorgoed zijn verloren.⁶

Wetenschappelijk gezien vormen archeologische waarden een belangrijke, unieke informatiebron voor kennis van het verleden. Ze hebben ook waarde voor de samenleving als geheel, in de vorm van cultureel erfgoed. Samen met andere cultuurhistorische waarden en het landschap waarvan ze deel uitmaken zijn archeologische waarden de dragers van de gemeenschappelijke geschiedenis en identiteit van een groep mensen.⁷

⁵ Kruidhof 2003, 11.

⁶ Kruidhof 2003, 13.

⁷ Groenewoudt 1994.

1.2.2 Archeologische verwachtingen

In dit onderzoek wordt een onderscheid gemaakt tussen bekende archeologische waarden en archeologische verwachtingen. Met bekende archeologische waarden worden verschillende typen bekende vindplaatsen bedoeld, variërend van complete nederzettingen tot enkele losse scherven. Deze bekende waarden leiden vaak de aandacht af van het feit dat het grootste deel van het bodemarchief nog onbekend is. Vooral in gebieden waar de afgelopen tienduizend jaar veel sedimentatie heeft plaatsgevonden is nog veel aan het oog onttrokken.⁸

Om in beeld te krijgen hoeveel schade processen van ruimtelijke ordening zullen veroorzaken aan het bodemarchief als geheel, is het nodig om een inschatting te maken van het nog onbekende deel van het bodemarchief. Er moet dus een verwachting worden geformuleerd voor de locaties waar nieuwe archeologische vindplaatsen aangetroffen kunnen worden. De betrouwbaarheid van dergelijke uitspraken is grotendeels afhankelijk van de mate van gedetailleerdheid van de beschikbare (geologische, archeologische en historisch-geografische) basisinformatie.

1.2.3 Het bodemarchief

Als verzamelnaam voor de archeologische waarden (in Nederland) wordt vaak de term 'bodemarchief' gebruikt. Dit bodemarchief is van groot belang, omdat het de enige informatiebron is over het voorhistorische verleden van de mens en dus over meer dan 99% van de geschiedenis van de mensheid. Bovendien vormt het bodemarchief voor de perioden na de prehistorie ook vaak de belangrijkste informatiebron, met name voor de Romeinse tijd en (Vroege) Middeleeuwen.

Binnen het huidige archeologische bestel wordt zoveel mogelijk gestreefd naar het behoud van archeologische waarden *in situ* en dus naar het behoud van een zo compleet mogelijk bodemarchief (zie hoofdstuk 2). Dit streven wordt vooral ingegeven door de grote kwetsbaarheid van de hierin aanwezige archeologische waarden, hun sterke achteruitgang en het besef dat ze niet oneindig in de bodem aanwezig zijn. Bovendien wordt aangenomen dat er in de toekomst nieuwe (archeologische) onderzoeksmethoden ontwikkeld zullen worden die nieuwe inzichten verschaffen in het verleden, mits er dan nog archeologische waarden resteren om te onderzoeken.

⁸ Kruidhof 2003, 13.

2 Beleidskader

2.1 Inleiding

Zoals aangegeven in hoofdstuk I zijn er de afgelopen jaren veel veranderingen opgetreden in de rol van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ) en de manier waarop dit wordt vormgegeven. Deze veranderingen zijn opgetreden naar aanleiding van de introductie van de Wet Archeologische Monumentenzorg 2007 (WAMZ),⁹ die op haar beurt weer is ontstaan na ondertekening van het Verdrag van Malta.¹⁰ In het kader van deze nieuwe wetgeving zijn gemeenten een grotere rol gaan spelen binnen het archeologiebeleid in Nederland. Eén van de belangrijkste wettelijke taken van gemeenten is het opstellen en actueel houden van een goed en duidelijk geformuleerd beleid over hoe binnen de gemeente omgegaan dient te worden met archeologische waarden. Een dergelijk gemeentelijk beleid dient zodanig te worden opgesteld dat het aansluit bij de wettelijk bepaalde uitgangspunten met betrekking tot de AMZ.

2.2 Het nieuwe archeologiebeleid

Als uitgangspunt voor het te formuleren archeologiebeleid van de gemeente Midden-Delfland worden de principes van het Verdrag van Malta gebruikt. Dit verdrag is in de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd door middel van een herziening van de Monumentenwet 1988¹¹, beter bekend als de WAMZ. Verder is de Rijksnota *Belvédère; beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*¹² van invloed op het archeologiebeleid van de gemeente. In deze nota wordt een integraal cultuurhistorisch beleid gepresenteerd, waarin ook archeologie is ingebed. De provincie Zuid-Holland heeft haar beleid ten aanzien van ruimtelijke ordening en archeologische waarden geformuleerd conform de uitgangspunten van het Verdrag van Malta en de Nota Belvédère.

Voor de gemeente Midden-Delfland is het belangrijkste uitgangspunt in het nieuwe archeologiebeleid dat gemeenten een grotere verantwoordelijkheid hebben gekregen met betrekking tot de juiste omgang met archeologische waarden in hun gebied. Behoud en beheer van de in de bodem aanwezige archeologische waarden en het voorkomen dat unieke informatie over het verleden verloren gaat, staan daarbij centraal. Gemeentes moeten archeologische waarden vroegtijdig betrekken in de ruimtelijke planvorming, zowel consoliderend als bij ontwikkelingsgericht beleid. Door de AMZ een volwaardige plaats in het gemeentelijk beleid te geven wordt het archeologisch belang in ruimtelijke besluitvormingsprocessen meegewogen en kan gezocht worden naar mogelijkheden voor beheer, inpassing, inrichting en eventueel toeristisch-recreatieve ontsluiting van archeologische waarden. Een nieuw archeologiebeleid haakt bovendien in op de toenemende belangstelling voor archeologie die leeft bij de burger en in de politiek. Dit draagt bij aan verhoging van de (landschappelijke) belevingswaarde en het algemeen cultuurhistorisch besef.

Het onderhavige rapport fungeert als ondersteunende notitie voor dit nieuw te ontwikkelen gemeentelijk beleid. Deze notitie gaat vergezeld van een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart waarin de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW),¹³ de meest recente Archeologische Monumentenkaart (AMK)¹⁴ en de Cultuurhistorische Hoofdstructuur (CHS) van de Provincie Zuid-Holland¹⁵ zijn verwerkt. De resulterende kaarten moeten worden gezien als een dynamisch product dat is gebaseerd op archeologische expertise, uitgevoerd onderzoek en voortschrijdende kennis. De kaarten zijn dynamisch omdat nieuwe inzichten toegevoegd kunnen en

⁹ Ministerie van OCW 2007.

¹⁰ Ministeries van WVC en BuZa 1992.

¹¹ Ministeries van OCW en VROM 1988.

¹² Ministeries van OCW, LNV, VROM en VW 1999.

¹³ RACM 2001.

¹⁴ RCE 2009.

¹⁵ Provincie Zuid-Holland 2007. In te zien op www.zuid-holland.nl/chs.

moeten worden, zodat de basisinformatie, waarop het gemeentelijk beleid gebaseerd is, actueel blijft. De archeologische beleidsadvieskaart dient gebruikt te worden als handvat en toetsingsmiddel bij ruimtelijke besluitvormingsprocessen binnen de gemeente Midden-Delfland. De kaarten vormen ook een uitgangspunt voor het zoeken naar mogelijkheden voor beleidsstrategieën, inrichting en duurzaam beheer van (waardevolle) archeologische terreinen en de eventuele recreatieve ontsluiting daarvan.

2.3 Het archeologiebeleid van het rijk

Het archeologiebeleid van het rijk wordt in naam van de minister van OCW uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)¹⁶ te Amersfoort. Het rijksbeleid staat in het teken van het Verdrag van Malta, waarvan het kernpunt wordt gevormd door het streven naar behoud en duurzaam beheer van het archeologisch erfgoed in zijn natuurlijke omgeving (*in situ*). Daarnaast speelt het beginsel 'behoud door ontwikkeling' een grote rol, zoals is verwoord in de Nota Belvédère. Door middel van deze nota wil de rijksoverheid zorgen voor een verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving door het behoud van cultureel erfgoed. In aansluiting op deze twee uitgangspunten staat in het rijksbeleid het streven naar beheer en behoud van het archeologisch erfgoed centraal, evenals het gebruik daarvan als inspiratiebron bij ruimtelijke inrichting. Zo wil men de beleving van het landschap verrijken en eventueel erfgoedtoerisme stimuleren.

De uitgangspunten voor het huidige archeologische rijksbeleid zijn verwoord in een aantal cultuurnota's.¹⁷ Hierin staat vermeldt dat het archeologisch erfgoed niet altijd duurzaam *in situ* behouden hoeft te worden. De RCE heeft een waarderingsstelsel ontwikkeld op grond waarvan op verantwoorde wijze een selectie gemaakt kan worden van wel en niet te behouden archeologische vindplaatsen. Het beheer van eventuele archeologische monumenten dient te worden afgestemd op de uitgangspunten van dit waarderingsstelsel.

2.3.1 Het Verdrag van Malta

Zoals gezegd is het doel van het Verdrag van Malta het beschermen van het archeologisch erfgoed in Europa (artikel 1). In het verdrag ligt het accent op het streven naar behoud en beheer van archeologische waarden *in situ* en op het zoveel mogelijk beperken van (de noodzaak van) archeologische opgravingen (artikel 2). Bij planologische besluiten moet het archeologisch belang volledig erkend worden: archeologische waarden moeten in een vroegtijdig stadium worden meegewogen in besluitvorming over ruimtelijke processen en waar nodig worden ontzien (artikel 5). Als bescherming en/of inpassing van archeologisch waardevolle terreinen onmogelijk is moeten de waarden worden veiliggesteld door middel van verantwoord archeologisch onderzoek, uitgevoerd door deskundigen. De verstoorder is verantwoordelijk voor het (laten) uitvoeren en de financiering van een dergelijk (voor)onderzoek, dat afgesloten moet worden met een schriftelijke, wetenschappelijke vastlegging (artikel 6). Om de kwaliteit van de AMZ te waarborgen worden zowel beschermingsmaatregelen als (het uitvoeren van) archeologisch (voor)onderzoek gekoppeld aan een kwaliteitsstelsel.

In het verdrag is een informatieplicht vastgelegd in de vorm van de verplichte uitwisseling van informatie tussen de verschillende betrokken partijen en het actueel houden van een (landelijke) databank met archeologische gegevens (artikel 7 en 8). Bovendien is in het verdrag de verplichting opgenomen om het publiek voor te lichten en om archeologische waarden op een publieksgerichte manier te ontsluiten. Op deze manier kan het belang van archeologisch erfgoed duidelijk worden gemaakt (artikel 9).

¹⁶ In 1947 oorspronkelijk ontstaan als Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en vervolgens vanaf 2006, tot 11 mei 2009, bekend als de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschappen en Monumentenzorg (RACM).

¹⁷ Cultuurnota 2001-2004, Cultuur als confrontatie (Ministerie van OCW 2000), Oog in oog; spiegelen met het verleden. Beleidsvoorname ROB 2001-2004 (Ministerie van OCW & ROB 1999) en de Cultuurnota 2005-2008 (Ministerie van OCW 2006).

2.3.2 De Monumentenwet 1988

De Monumentenwet 1988 is het grondbeginsel van de AMZ. Een belangrijk doel van deze wet is de bescherming van het archeologisch erfgoed in Nederland. Het uitgangspunt dat in deze wet wordt gehanteerd is dat het rijk een archeologische vindplaats kan aanwijzen als archeologisch monument (artikel 1 en 3). Zulke beschermde rijksmonumenten staan ingeschreven in een register dat per gemeente moet worden bijgehouden (artikel 6 lid 1). Gemeenten moeten deze rijksmonumenten aangeven op de plankaarten die worden gebruikt in bestemmingsplannen en moeten ervoor zorgen dat deze terreinen een bestemming krijgen waarbij de archeologische waarden niet worden aangetast. De Monumentenwet 1988 biedt de mogelijkheid tot het opstellen van een gemeentelijke monumentenverordening, zodat ook op gemeentelijk niveau archeologische monumenten kunnen worden aangewezen (artikel 15).

Voor de AMZ zijn drie bepalingen uit deze monumentenwet van belang:

- het vergunningstelsel dat samenhangt met archeologische monumenten,
- de 'aanvraag excessieve kosten',
- de algemene meldingsplicht bij het aantreffen van oudheden.

Vergunningstelsel

In artikel 11 wordt gesteld dat een vergunning vanuit het rijk nodig is wanneer men op een archeologisch monumententerrein (schadelijke) werkzaamheden wil uitvoeren, men het monument wil gebruiken of herstellen op een ontsierende manier, of men er een archeologische opgraving wil ondernemen. Het aanvragen van deze vergunning dient schriftelijk te gebeuren bij Burgemeester en Wethouders (B&W), die de aanvraag doorzenden naar de minister. Deze zendt een afschrift naar Gedeputeerde Staten (GS) en de aanvrager. Na overleg met de RCE moet binnen drie (uiterlijk zes) maanden worden besloten of de vergunning wordt verleend. Tegen de verlening van de vergunning kan bezwaar worden gemaakt op grond van de Algemene Wet Bestuursrecht. Als de aanvrager schade lijdt als gevolg van een weigering van de vergunning of de voorwaarden die eraan verbonden zijn, kan hij een schadevergoeding aanvragen bij de minister (artikel 22).

Het verlenen van vergunningen in verband met archeologische monumententerreinen is een taak van de minister, ook wanneer een gemeente een eigen monumentenverordening heeft. Er worden hier dus andere regels gehanteerd dan bij niet-archeologische rijksmonumenten, waarbij B&W beslissen over vergunningaanvragen (artikel 14).

Vergunning voor het doen van een archeologische opgraving

Het doen van opgravingen wordt omschreven als het verrichten van werkzaamheden met als doel het opsporen of onderzoeken van monumenten, waardoor verstoring aan de bodem optreedt. Het doen van opgravingen is verboden zonder een schriftelijke vergunning vanuit het rijk (artikel 11 en 39). Een vergunning kan worden verleend aan een rijksdienst, een instelling voor wetenschappelijk onderwijs, of een gemeente, mits ze voldoen aan de voorwaarden die zijn gesteld in artikel 39, lid 1 en 2. Verenigingen van amateur-archeologen kunnen incidenteel opgravingen verrichten onder verantwoordelijkheid van een vergunninghoudende instantie (meestal de RCE), waarvan ze schriftelijk toestemming moeten krijgen.

Een gemeente die een eigen archeologische dienst in stand houdt, kan opgravingsbevoegdheid (een onbeperkte opgravingsvergunning) aanvragen.¹⁸ De instantie moet dan wel beschikken over voldoende capaciteit, middelen en voorzieningen om al het verwachte werk uit te kunnen voeren volgens de in de beroepsgroep heersende normen. Er moet over minstens twee

¹⁸ *Erfgoed Delft e.o./Archeologie beschikt over een onbeperkte opgravingsvergunning voor de gemeente Midden-Delfland.*

formatieplaatsen worden beschikt, waarvan één moet worden ingenomen door een universitair afgestudeerd archeoloog met voldoende relevante veldervaring. Bovendien moet er een gemeentelijk beleidsplan zijn waarin staat hoe archeologische waarden worden meegenomen in ruimtelijke plannen. Verder moet de gemeente aantonen hoe zij bijdraagt aan de jaarlijkse begroting voor kosten in het kader van AMZ.

De ‘aanvraag excessieve kosten’

In zeer bijzondere gevallen kan een gemeente gebruik maken van de regeling ‘aanvraag excessieve kosten’. Het betreft hier een rijksbijdrage in de kosten die gemaakt worden voor het beschermen, onderzoeken en/of conserveren van archeologische waarden die van rijksbelang worden geacht en waarvan de kosten niet in verhouding staan tot wat de financiërder in staat is om op te brengen.

Voor het al dan niet verlenen van deze subsidie wordt de RCE geraadpleegd. Zij maken hiervoor een inschatting of er sprake is van vroegtijdig, gedegen onderzoek, of er inspanningen zijn gedaan voor het behouden van de archeologische waarden, of het om een onafwendbare dreiging gaat en of er wel sprake is van een nationaal belang.

Algemene meldingsplicht bij het aantreffen van oudheden

Een persoon die anders dan bij het doen van archeologisch onderzoek iets vindt waarvan hij/zij weet of moet vermoeden dat het een (roerend of onroerend) monument betreft, moet hiervan binnen drie dagen aangifte doen bij de burgemeester van de gemeente waar de vondst is gedaan (artikel 47). De burgemeester dient deze aangifte door te sturen naar de RCE. Mede ten behoeve van deze meldingsplicht ontwikkelde de RCE het digitale archeologisch informatiesysteem (Archis), dat ook door hen wordt beheerd.¹⁹

2.3.3 De Wet Archeologische Monumentenzorg 2007

In het Verdrag van Malta zijn bepalingen vastgesteld die niet zijn vastgelegd in de Monumentenwet 1988. Om deze bepalingen te implementeren in de Nederlandse wetgeving is de Wet Archeologische Monumentenzorg 2007 (WAMZ) opgesteld. In samenhang met het opstellen van deze wet zijn aanvullingen of wijzigingen aangebracht in bepaalde artikelen in de Woningwet, Ontgrondingswet en de Wet Milieubeheer.

De bepalingen ten aanzien van wettelijk beschermde archeologische monumenten zoals die zijn vastgelegd in de Monumentenwet 1988 zijn gelijk gebleven in de WAMZ. De mogelijkheden tot bescherming van gebieden via een gemeentelijke monumentenverordening zijn ook blijven bestaan en aangevuld met de mogelijkheid om bij een vergunningaanvraag voor een monumententerrein een archeologisch rapport aan te vragen en deze eis te verbinden aan de vergunningvoorschriften.

Nieuwe bepalingen

De WAMZ bevat twee belangrijke aanvullingen op de Monumentenwet 1988. De eerste van deze aanvullingen is het veroorzakersprincipe. Op basis hiervan kunnen de kosten van archeologisch (voor)onderzoek verhaald worden op de verstoorder van het bodemarchief. In de wet wordt ingegaan op wie de verstoorder is, wat deze betaalt en wat gedaan kan worden bij excessieve kosten. Als een verstoorder in het voortraject aan al zijn verplichtingen heeft voldaan en er wordt alsnog een toevalsvondst gedaan, dan hoeft hij niet de kosten te dragen die gemoeid zijn met het verkennen van een dergelijke vondst. Deze kosten moeten worden gedragen door de overheid en daarbij als eerste door

¹⁹ Archis is een landelijke database die wordt gebruikt om archeologische informatie in vast te leggen. De database is via internet toegankelijk voor geautoriseerde gebruikers. In mei 2004 is het oorspronkelijke Archis opgevolgd door Archis2 (<https://archis2.archis.nl>), dat uitsluitend bedoeld is voor instanties en personen die vanwege hun rol en functie in het archeologisch bestel regelmatig informatie vastleggen of raadplegen. RCE 2009.

de gemeente. Wel is de verstoorder wettelijk verplicht om zulke toevalsvondsten te melden en dient hij met de gemeente te overleggen over de tijd en ruimte die geboden kan en moet worden voor nader onderzoek.

De tweede aanvulling heeft betrekking op de verankering van de AMZ in het proces van ruimtelijke ordening, beginnend bij het opstellen van bestemmingsplannen, om archeologische waarden planologisch te beschermen. Deze nieuwe bepalingen zijn opgenomen in Hoofdstuk 5, artikel 38 tot en met 59, van de WAMZ. De artikelen zijn opgedeeld in negen paragrafen:

1. Bestemmingsplannen, vergunningen en ontheffingen (artikel 38 - 42)

Bij het (opnieuw) vaststellen van bestemmingsplannen moet een gemeente rekening houden met in de grond aanwezige en te verwachte archeologische waarden. In de voorbereidingsfase van een nieuw bestemmingsplan dient mogelijk een inventariserend archeologisch onderzoek uit te worden gevoerd. De gemeente moet aangeven welke conclusies zij daaraan verbindt, zodat men eventueel de planontwikkeling kan aanpassen om aangetoonde (waardevolle) archeologische waarden te behouden. Vervolgens kunnen beschermende regels voor het gebruik van de grond worden opgesteld. De kosten die voortkomen uit archeologisch (voor)onderzoek kunnen worden verhaald op degene ten behoeve van wie medewerking wordt verleend.

Van een aanvrager van een aanlegvergunning in het kader van een bestemmingsplan kan worden geëist dat een rapport wordt overlegd waarin de archeologische waarden op het te verstoren terrein zijn vastgelegd. Op basis hiervan kunnen er aanvullende eisen ten aanzien van technische en bouwkundige maatregelen worden opgelegd om de archeologie te behouden. De aanvrager kan verplicht worden om een opgraving te laten uitvoeren of de bodemverstoring onder archeologische begeleiding te laten plaatsvinden.

Eenzelfde rapport en aanvullende eisen kunnen worden verbonden aan reguliere bouwaanvragen in het kader van een bestemmingsplan en aan (het aanvragen van) een ontheffingsbesluit van een bestemmingsplan. Als de schade die een aanvrager lijdt redelijkerwijs niet (geheel) voor diens rekening dient te komen, kennen B&W hem op verzoek een schadevergoeding toe. In het geval van excessieve kosten kunnen in tweede instantie de provincie en in derde instantie het rijk (een deel van) de kosten voor hun rekening nemen.

2. Aanwijzing van archeologische attentiegebieden (artikel 43 & 44)

Gebieden die (naar verwachting) archeologisch waardevol zijn kunnen door Provinciale Staten (PS) worden aangewezen als archeologisch attentiegebied, zodat hier rekening mee wordt gehouden bij het vaststellen of de herziening van een streekplan. Ter bescherming van een attentiegebied ontwikkelt de gemeente een bestemmingsplan. Voor geldende plannen moet worden bepaald of zij beschermend zijn.

3. Opgravingsvergunning (artikel 45 - 47)

Wanneer behoud *in situ* onmogelijk is kan een vergunning worden verleend voor het (laten) doen van een archeologisch (voor)onderzoek. Een dergelijke vergunning kan worden verleend aan een aanvrager die aantoonbaar bekwaam te zijn tot het doen van opgravingen. De vergunning kan onder beperkingen worden verleend, kan gelden voor bepaalde of onbepaalde tijd en voor alle voorkomende of alleen bepaalde archeologische werkzaamheden. In een Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) kunnen voorschriften worden verbonden aan die vergunning en kunnen regels worden gesteld voor de bekwaamheidseis.

Houders van een opgravingsvergunningen moeten binnen twee jaar na voltooiing van een opgraving de geconserveerde vondsten en daarbij behorende

documentatie overdragen aan de eigenaar. Over het algemeen is dit de gemeente, provincie of het rijk. De eigenaar draagt het materiaal vervolgens over aan een archeologisch depot. Bovendien moet binnen twee jaar een rapport met de resultaten van de opgraving zijn overhandigd aan de verstoorder, B&W van de gemeente waarin de opgraving heeft plaatsgevonden en het rijk (RCE). Deze rapportageplicht geldt ook voor non-destructief inventariserend onderzoek. De kwaliteitseisen voor dergelijke rapportages en de conservering van vondsten kunnen worden vastgelegd in een AMvB.

4. Wetenschappelijk onderwijs (artikel 48)

Het rijk kan bepalen dat een bepaalde opgraving dient te worden uitgevoerd door een instelling voor wetenschappelijk onderwijs. Het onderzoek moet dan wel relevant zijn voor het onderzoeksprogramma van die instelling, de instelling moet beschikken over een opgravingsvergunning en het onderzoek binnen een redelijke termijn kunnen uitvoeren. De financiële gevolgen van een dergelijke beslissing mogen bovendien niet onevenredig zijn voor de verstoorder en marktversturende effecten moeten beperkt blijven.

5. Eigendom (artikel 49)

Roerende monumenten afkomstig uit opgravingen (vondsten) zijn, tenzij iemand recht van eigendom kan bewijzen, eigendom van de provincie of van de gemeente, indien ze beschikt over een eigen depot. Alleen vondsten die zijn gedaan buiten het grondgebied van een gemeente vervallen aan het rijk.

6. Depots (artikel 50 en 51)

GS houden een depot in stand waarin de vondsten van opgravingen en daarbijbehorende documentatie op verantwoorde en toegankelijke wijze worden opgeslagen²⁰ Dergelijke depots kunnen ook worden aangewezen in gemeenten. De kwaliteitseisen voor een verantwoorde manier van opslag en toegankelijkheid kunnen worden vastgelegd in een AMvB. Voor bepaalde vondsten moet de minister binnen zes maanden na melding bepalen of ze beter in beheer gegeven kunnen worden aan een museale instelling.

7. Meldingsplichten (artikel 52 t/m 55)

De houder van een opgravingsvergunning moet de aanvang van een opgraving vooraf melden bij de minister (lees RCE). Uiterlijk twee weken na beëindiging van de opgraving moeten daar ook de eerste bevinden worden aangemeld. Als iemand, buiten een opgraving om, een zaak vindt waarvan hij/zij weet of kan veronderstellen dat het een (on)roerend monument (een archeologische vondst) betreft, moet het rijk daarvan zo snel mogelijk op de hoogte worden gesteld. De vondst moet tot zes maanden na melding ter beschikbaar staan voor wetenschappelijk onderzoek. Personen die archeologisch belangwekkende waarnemingen doen bij het opsporen van monumenten zonder daarbij de bodem te verstoren moeten hun vondst ook zo snel mogelijk melden bij het rijk.

8. Centraal archeologisch informatiesysteem (artikel 56)

De minister (RCE), onderhoudt een centraal archeologisch informatiesysteem. Hierin dienen de registers van archeologische monumenten, beslissingen omtrent vergunningen tot wijziging, afbraak of verwijdering van monumenten, besluiten inzake provinciale archeologische attentiegebieden, opgravingsrapporten en vondstmeldingen geregistreerd te worden.

²⁰ De provincie Zuid-Holland heeft een archeologisch depot ingericht te Alphen aan den Rijn.

9. Bijzondere bevoegdheden (artikel 57 t/m 59)

De minister (RCE) kan bij (dreigende) schade aan archeologische monumenten ingrijpen in de uitvoering van werkzaamheden of de werkzaamheden voor (on)bepaalde tijd stilleggen. In het belang van archeologisch onderzoek kunnen B&W bepalen dat rechthebbende van terreinen metingen of opgravingen moeten toestaan. Schade als gevolg van dergelijke maatregelen worden naar redelijkheid door B&W of de minister vergoed.

2.3.4 De RCE

De RCE waakt namens het rijk over een correcte naleving van de WAMZ. Als nationaal kenniscentrum levert ze informatie, kennis en expertise in het kader van de AMZ. De belangrijkste instrumenten die zij hiervoor gebruikt, beheert en actualiseert zijn de Archeologische Monumentenkaart (AMK), de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) en het Archeologisch Informatie Systeem (Archis).

De Archeologische Monumentenkaart (AMK)

Op de AMK staan archeologische terreinen waaraan de RCE in overleg met de provincie een waardering heeft toegekend. Voor alle, op de AMK aangegeven terreinen, dient behoud *in situ* te worden nagestreefd. Voor archeologische (rijks)monumenten in behoud wettelijk verplicht; zij zijn beschermd op grond van de Monumentenwet 1988.

De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW)

De IKAW is een kaart met indicaties over het voorkomen van nog onbekende archeologische waarden en is in die hoedanigheid een aanvulling op de AMK. Voor het opstellen van een gemeentelijk beleid wordt vanuit het rijk de voorkeur gegeven aan het gebruik van een gedetailleerdere, meer uitgewerkte, regionale kaart. Voorwaarde voor dergelijke archeologische beleidsadvieskaarten is wel dat de IKAW hierin verwerkt is en dat de kaart actueel is. Het archeologisch kaartmateriaal dat dit rapport vergezeld voldoet aan deze voorwaarden.

Het Archeologisch Informatie Systeem (Archis)

Archis is de nationale databank voor alle bekende archeologische gegevens. Nieuw verkregen archeologische informatie dient te worden aangemeld in dit systeem. De RCE heeft daarvoor een (digitaal) meldingsformulier ontwikkeld. Omdat in Archis alle voorhanden zijnde archeologische informatie kan worden opgevraagd wordt hiermee voldaan aan de informatieplicht die is vastgelegd in artikel 47 van de Monumentenwet 1988. In mei 2004 is het oude Archis vervangen door Archis 2, om een beter koppeling te krijgen tussen de informatiesystemen van de verschillende overheidslagen.

Vanuit het rijk heeft de RCE de taak om te zorgen dat het archeologische belang wordt betrokken in rijksprojecten. Doorwerking van het rijksbeleid naar lagere overheden verloopt via de Provinciaal Planologische Commissie (PPC). De taakverdeling tussen het rijk en de provincies is vastgelegd in cultuurconvenanten en werkafspraken.

De RCE heeft ook convenanten gesloten met andere (overheids)instanties, zoals Rijkswaterstaat, Dienst Landelijk Gebied, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en het Ministerie van Defensie. In deze convenanten verplichten de desbetreffende instanties zich tot het behoud en beheer van AMK-terreinen en het (laten) uitvoeren en (gedeeltelijk) financieren van archeologisch (voor)onderzoek wanneer dat nodig is als gevolg van planvorming.

2.3.5 Kwaliteitsborging in de archeologie

In het kader van de WAMZ is een kwaliteitssysteem opgesteld, waarin de normen voor de archeologische beroepsgroep zijn vastgesteld. Dit systeem wordt aangeduid als de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA)²¹ en wordt gebruikt om te voorkomen dat de kwaliteit van archeologisch onderzoek achteruit gaat als gevolg van de privatisering van de archeologische sector. Het kwaliteitssysteem heeft zowel betrekking op de wijze waarop archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd als op de personen en instanties die het onderzoek uitvoeren.

De KNA wordt beheerd door het Centraal College van Deskundigen Archeologie (CCvD) dat ook voorlichting geeft over kwaliteitsborging binnen de archeologie. Voor wat betreft kwaliteitsborging bij uitvoerende partijen beoordeeld de RCE welke bedrijven en instanties in aanmerking komen voor een opgravingsvergunning. Erfgoed Delft e.o./archeologie beschikt sinds juli 2009 over een eigen opgravingsvergunning, die ook betrekking heeft op het grondgebied van de gemeente Midden-Delfland.

Vanuit het rijk ziet de Erfgoedinspectie (EI)²² erop toe dat de uitvoering van archeologische werkzaamheden gebeurt conform de KNA en door partijen en personen die daartoe gekwalificeerd zijn. Daarnaast inspecteert de Erfgoedinspectie wettelijk beschermde monumenten. De instelling opereert zelfstandig en rapporteert aan de minister van OCW. Om de deskundigheid van individuele personen die archeologisch onderzoek uitvoeren te garanderen is een Beroepsregister voor archeologen geopend, dat wordt beheerd door de Nederlandse Vereniging van Archeologen (NVvA).²³

2.4 Het archeologiebeleid van de provincie Zuid-Holland

De provincie Zuid-Holland erkend haar grondgebied als een unieke, rijke archeologische regio. Kenmerkend hierbij zijn de stapeling van landschappen met hun eigen bewoningsgeschiedenis en de goede conserveringsomstandigheden voor organische materialen als hout, leer, bot en zaden. De provincie stelt dat we zeer zuinig moeten zijn op het bodemarchief dat ons nog rest.

Het archeologiebeleid van de provincie Zuid-Holland is een integraal onderdeel van het provinciaal cultuurhistorisch beleid zoals dat onder meer is verwoord in het *Cultuurwerkprogramma 2003-2007*²⁴ en de *Nota Archeologie*²⁵. Het beleid sluit aan op het Verdrag van Malta, de Nota Belvédère en het archeologiebeleid van het rijk. Uitgangspunten zijn de bevordering van het cultuurbesef, behoud van cultureel erfgoed en benutting en ontwikkeling van bestaande culturele waarden. Het behouden van cultuurhistorische waarden wordt gezien als bijdragend aan de kwaliteit van de leefomgeving en de culturele identiteit van de provincie Zuid-Holland.

In de praktijk betekent dit dat de provincie streeft naar optimaal behoud en beheer van het archeologisch erfgoed en dat culturele waarden worden meegewogen bij ruimtelijke (her)inrichtingsvraagstukken. Een van de middelen die wordt ingezet om dit te bereiken is het aanwijzen van archeologische attentiegebieden, waarvoor gemeenten hun bestemmingsplannen moeten actualiseren. Het doel hiervan is het veiligstellen van de archeologische belangen.

Conform het Verdrag van Malta richt de provincie zich in eerste instantie op het behoud van archeologisch waardevolle vindplaatsen *in situ*. Wanneer dit niet mogelijk is, richt ze zich op het op een wetenschappelijk verantwoorde wijze onderzoeken en documenteren van dit materiaal (behoud *ex situ*). Het provinciaal beleid is gericht op vergroting van het maatschappelijk draagvlak voor de AMZ en op interactie met het publiek door middel van educatie en inpassing van archeologische waarden in de leefomgeving.

²¹ In januari 2001 werd de KNA gepresenteerd en in juli 2006 verscheen de herziene versie 3.1 (www.sikb.nl onder archeologie - KNA 3.1; Voorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, 2006). Naar verwachting zal eind 2009 de herziene KNA (3.2) een feit zijn.

²² In eerste instantie ontstaan in 2001 als de Rijksinspectie voor de Archeologie (RIA).

²³ NVvA 2001.

²⁴ Provincie Zuid-Holland 2002.

²⁵ Provincie Zuid-Holland 2009.

2.4.1 Taken en beleidsinstrumenten

De provincie Zuid-Holland heeft een provinciaal archeoloog en een depot-beheerder aangesteld. De taakverdeling tussen deze provinciaal archeoloog en de rijksarcheologen is vastgelegd in twee cultuurconvenanten die zijn ondertekend door de provincie en de RCE.²⁶ Conform deze cultuurconvenanten toetst en adviseert de provincie in processen van ruimtelijke ordening. Uitzondering hierop zijn de archeologische rijksmonumenten, waarvoor de RCE namens het rijk optreedt als bevoegd gezag. De provincie Zuid-Holland beschrijft haar belangrijkste taken in het kader van de WAMZ als volgt:

- het realiseren en beheren van een provinciaal depot ten behoeve van een optimaal beheer en ontsluiting van het opgegraven materiaal,
- het verlenen van vergunningen aan gemeentelijke archeologische depots,
- het adviseren, toetsen en verlenen van vergunningen in het kader van diverse regelingen zoals de WRO en Ontgrondingswet.

Voor het uitvoeren van deze taken heeft de provincie Zuid-Holland een aantal specifieke beleidsinstrumenten ontwikkeld:

De Cultuurhistorische Hoofdstructuur van Zuid-Holland (CHS)

De CHS is ontstaan door archeologische, historisch-bouwkundige (nederzettingen) en geografische (landschappen) waarden te combineren. Deze waarden zijn vastgelegd op een kaartenserie waarop per regio de cultuurhistorische waarden worden aangegeven en gewaardeerd. Op de CHS zijn bekende archeologische vindplaatsen aangegeven en is de trefkans op archeologische waarden in de overige gebieden weergegeven. De IKAW en AMK van Zuid-Holland zijn opgenomen in deze kaartenserie die regelmatig wordt geactualiseerd.

Ten opzichte van gemeentelijke archeologische waarden- en verwachtingskaarten is de CHS echter een zeer grofmazig instrument en dus ongeschikt voor het opstellen van een gemeentelijke beleidsadvieskaart.

De Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie (POA)

In aansluiting op de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOA) is een POA ontwikkeld. Hierin staat aangegeven welke archeologische thema's en onderzoeksvragen als belangrijk worden gezien. De POA wordt gebruikt als selectie-instrument voor het waarderen en selecteren van archeologische vindplaatsen en kan richting geven aan onderzoek binnen gemeenten en als grondslag dienen voor een gemeentelijk archeologiebeleid.

De nota Regels voor Ruimte

Samen met de streekplannen en structuurvisie vormt deze nota het provinciale toetsingskader voor gemeentelijke ruimtelijke plannen. In de nota is opgenomen dat (bekende) archeologisch waardevolle gebieden moeten worden beschermd tegen (potentieel) verstorende werkzaamheden, door middel van een juridische regeling in bestemmingsplannen. Verder is het in de nota verplicht gesteld dat in gebieden die op de CHS zijn aangemerkt als gebieden met een (zeer) grote tot redelijke trefkans op archeologische waarden, verplicht verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd moet worden bij het voorbereiden van ruimtelijke ontwikkeling.

Het Provinciaal Archeologisch Depot

Het Provinciaal Archeologisch Depot is gevestigd in Alphen aan den Rijn. Hier worden vondsten uit opgravingen bewaard, ontsloten en beschikbaar gesteld voor bruiklening. De collectie is toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek en kan worden gebruikt voor tentoonstellingen en educatie.

²⁶ *Cultuurconvenanten 1997-2000 en 2001-2004, Provincie Zuid-Holland en Ministerie van OCW 1997, 2000.*

Het Provinciaal Steunpunt Monumentenzorg en Archeologie (PSMA)

Het PSMA is onderdeel van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, dat gevestigd is in Delft. Het biedt verschillende adviserende en informerende diensten op het gebied van monumentenzorg en archeologie aan gemeenten, bedrijven en particulieren.

2.5 Het archeologiebeleid van de gemeente Midden-Delfland

De gemeente Midden-Delfland heeft zich enkele jaren geleden middels een gemeenschappelijke regeling op het terrein van de AMZ geschaard onder het gebied dat wordt beheerd door de gemeentelijk archeoloog van Delft. Vooral nog ontbreekt echter een gericht archeologisch beleid. Het onderhavig rapport en bijbehorend kaartmateriaal zal de basis gaan vormen voor de gemeentelijke archeologische beleidsnota.

De gemeente volgt voornamelijk het provinciaal beleid. Dit betekent dat voor het gehele grondgebied archeologie moet worden meegewogen in ruimtelijke besluitvormingsprocessen. Alleen gebieden waarvoor uit wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat er geen archeologische waarden voorkomen worden hiervan vrijgesteld. In gevallen van ruimtelijke ontwikkeling wordt archeologisch (voor)onderzoek verplicht gesteld in een vroeg stadium van de planvorming. Dergelijk onderzoek dient te voldoen aan de in de beroepsgroep heersende normen die zijn vastgelegd in de KNA. Verder geldt dat archeologische rijksmonumenten binnen de gemeente niet mogen worden geschonden en dat de gemeente zorg moet dragen dat deze terreinen een bestemming krijgen waarbij de archeologische waarden niet worden aangetast.

3 Geologische ontwikkeling

3.1 Inleiding

Voor het opstellen van een archeologische verwachtingskaart is het essentieel om een goed beeld te krijgen van de geologische ontwikkeling van het onderzoeksgebied. Enerzijds komt dit doordat men in het verleden voornamelijk woonde op geologisch (landschappelijk) aantrekkelijke locaties, anderzijds doordat de trefkans van archeologische resten wordt bepaald door het nog aanwezig zijn van het oorspronkelijke loopvlak uit bepaalde perioden. Bovendien kunnen latere geologische processen en menselijk ingrijpen in het landschap hebben geleid tot erosie van reeds bestaande archeologische sporen en vondsten.

3.2 Gebruikte basisinformatie

3.2.1 Werkwijze

Als basis voor de analyse van de geologische ondergrond van de gemeente Midden-Delfland is gebruik gemaakt van de bodemkaart (schaal 1:10.000) die is ontwikkeld voor het reconstructiegebied Midden-Delfland.²⁷ Met behulp van de Geologische kaart van Nederland (schaal 1:50.000)²⁸ en een aanvullende analyse van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)²⁹ is deze kaart vertaald naar een geologische kaart.

Op basis van de verzamelde informatie is de geologische ontwikkeling van Midden-Delfland verdeeld in 5 stadia die relevant zijn geweest voor het bewoningspatroon in het gebied: de Vroege Prehistorie (stadium 1) de Late Prehistorie (stadium 2), de Late-IJzertijd en Romeinse tijd (stadium 3), de Vroege tot en met het begin van de Late Middeleeuwen (stadium 4) en het einde van de Late Middeleeuwen tot en met de Nieuwe tijd (stadium 5). Deze fasen worden weergegeven op vier geologische kaarten, die vervolgens (in hoofdstuk 4) dienen als ondergrond voor het weergeven van de bekende archeologische waarden uit deze perioden (zie afbeelding 3 voor een overzicht van de datering van de geologische eenheden in Midden-Delfland, in relatie tot de verschillende archeologische perioden).

Oude en nieuwe terminologie

Op de Geologische kaart van Nederland uit 1979, wordt de chrono-stratigrafische indeling gebruikt zoals die in 1975 is vastgesteld door Zagwijn en Van Staalduinen.³⁰ Deze indeling is grotendeels ontwikkeld op basis van geologisch onderzoek in en rondom het onderzoeksgebied en vervolgens toegepast op het gehele Nederlandse kustgebied. Er is echter gebleken dat deze indeling niet overal toepasbaar is. In het kader van deze problematiek is recentelijk een nieuwe, breder bruikbare litho-stratigrafische indeling geïntroduceerd.³¹ Om regionale en lokale verschillen in de geologische ontwikkeling van Nederland te kunnen aangeven is dit systeem later verdeeld in lagen. Dit systeem is onder andere toegepast op de recent verschenen Geologische kaart van Den Haag en Rijswijk.³²

In de onderhavige publicatie is ervoor gekozen om de geologische ontwikkeling te beschrijven volgens het systeem van Zagwijn en Van Staalduinen, omdat het zeer geschikt is voor het beschrijven van de samenhang tussen geologische en archeologische ontwikkelingen. Bovendien is het systeem ontwikkeld

²⁷ Buitenhuis en Van der Hurk 1971.

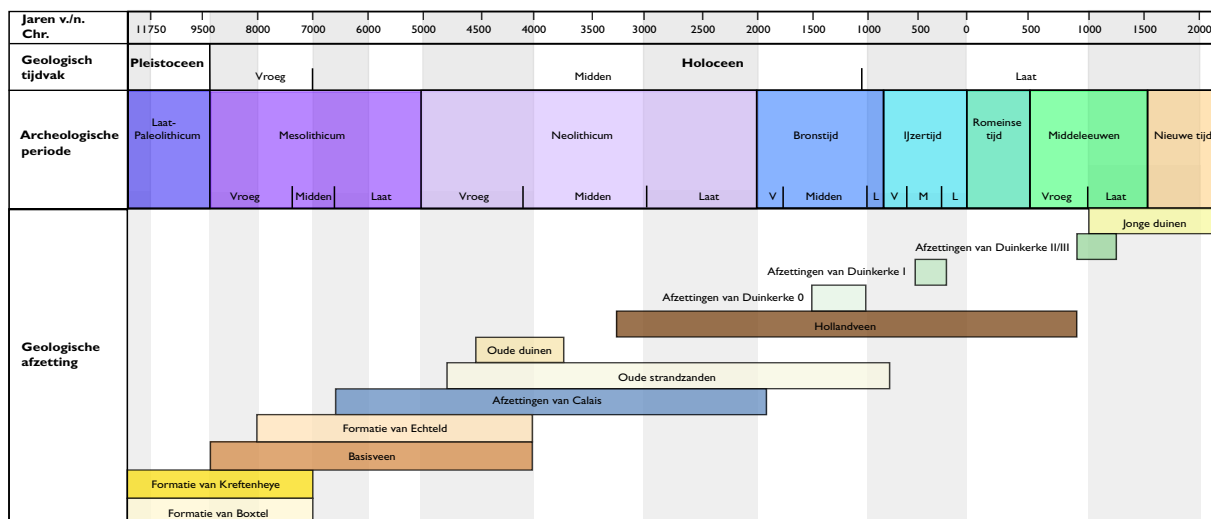
²⁸ Van Staalduinen 1979.

²⁹ www.ahn.nl.

³⁰ Zagwijn en van Staalduinen 1975.

³¹ Weerts et. al. 2005.

³² Vos et. al. 2007.

op basis van onderzoek in en rondom Midden-Delfland, waardoor het perfect toepasbaar is op het onderzoeksgebied en het vereiste detailniveau toelaat.³³ In bijlage 2 is een referentielijst opgenomen van de oude en nieuwe benamingen voor de verschillende geologische eenheden die voorkomen in de ondergrond van Midden-Delfland.

Afbeelding 3: geologische afzettingen en hun ouderdom, afgezet tegen de archeologische perioden zoals deze in Nederland worden gehanteerd.

3.3 Geologische ontwikkeling van het onderzoeksgebied

Het landschap van Midden-Delfland is ontstaan als gevolg van geologische ontwikkelingen die op hun beurt weer zijn gestuurd door klimatologische processen. Voor het analyseren van de archeologische potentie van de bodem in het onderzoeksgebied wordt met name gekeken naar de afzettingen uit het Holoceen, het huidige geologische tijdvak, dat rond 9500 v.Chr. is begonnen.

3.3.1 Vroege Prehistorie (circa 9500-2000 v.Chr.)

Basisveen

Aan het einde van de laatste ijstijd (het Pleistoceen) bestond het huidige westen van Nederland uit een glooiend dekzandlandschap, dat werd doorsneden door enkele rivieren. Rond 9500 v.Chr. steeg de temperatuur, waardoor deze ijstijd eindigde en het Holoceen begon. Als gevolg van de temperatuurstijging smolten de ijskappen en steeg de zeespiegel.³⁴ Hierdoor steeg ook het grondwater en werd de zandige ondergrond vochtig. Dit alles veroorzaakte een steeds tragere afwatering van de rivieren naar de zee, waardoor tussen de zee en het hogere achterland een zone met een zeer vochtig milieu ontstond.

In dit vochtige gebied waren de omstandigheden ideaal voor veengroei. Tot circa 4000 v.Chr. ontwikkelde het Basisveen zich in dit natte gebied achter de kustlijn. De zeespiegel bleef echter stijgen, waardoor de kustlijn zich, vanuit het westen, geleidelijk verder oostwaarts verplaatste. In het westen van Nederland zijn dan ook grote delen van het originele Basisveepakket verdwenen als gevolg van latere zee-erosie.

Afzettingen van Calais

Vanwege de toenemende stijging van de zeespiegel kwam het onderzoeksgebied vanaf circa 4000 v.Chr. steeds meer onder directe invloed van de zee te staan en vonden er regelmatig overstromingen plaats. Tijdens dergelijke overstromingen werden dikke lagen zandige en kleiige sedimenten afgezet: de dek-

³³ Kerkhof en Bult 2009.

³⁴ Zagwijn 1986, 27-32.

afzettingen van Calais. Ook werden er (diepe) geulen uitgesleten, die dichtslibden wanneer de zee zich terugtrok. Hierdoor ontstonden de geulafzettingen van Calais en stagneerde de afwatering van het gebied. Tijdens deze perioden van verminderde afwatering trad veengroei op en werden de kleiafzettingen bedekt met een laag Hollandveen (zie verderop). Bij nieuwe overstromingen werd dit veenpakket (deels) weggeslagen of bedekt met nieuwe Afzettingen van Calais.

Tijdens de Vroege Prehistorie werd het landschap in Midden-Delfland gevormd door een nat waddenmilieu dat regelmatig overstroomde. Menselijke bewoning kon dan ook alleen plaatsvinden op de hogere, drogere delen van het landschap. Voor de Afzettingen van Calais betekent dit dat met name de relatief hooggelegen geulafzettingen aantrekkelijke woonlocaties vormden.

In de loop der eeuwen zijn de Afzettingen van Calais in Midden-Delfland bedekt geraakt onder jongere sedimenten, waardoor ze nu relatief diep in de ondergrond liggen. Omdat dit voor vrijwel het gehele Nederlandse kustgebied geldt, weten we weinig over de samenstelling van deze geologische eenheid. Op de Geologische kaart van Nederland zijn de Afzettingen van Calais dan ook weergegeven als een egaal pakket afzettingen.

Er zijn echter enkele gebieden waar de samenstelling van deze afzettingen beter kan worden onderzocht. In de gemeenten Pijnacker-Nootdorp en Lansingerland (beiden ten oosten van het onderzoeksgebied) zijn, als gevolg van uitvening en droogmaling, recentere afzettingen verdwenen en de Afzettingen van Calais weer aan het oppervlak komen te liggen. De hoogteverschillen die binnen dit laagpakket zijn ontstaan als gevolg van hun gevarieerde aard (relatief hooggelegen geulafzettingen versus relatief laaggelegen dekafzettingen) zijn waarneembaar op het AHN. Een analyse van dit AHN heeft aangetoond dat er inderdaad geen sprake is van een egaal pakket dekafzettingen, maar van een gevarieerd laagpakket, waarin relatief hooggelegen geulafzettingen veelvuldig voorkomen.³⁵

Op basis van deze informatie en onze meer algemene kennis over het dynamische waddenmilieu waarbinnen de Afzettingen van Calais zijn ontstaan, moeten we aannemen dat dit laagpakket in Midden-Delfland ook een gevarieerde samenstelling van geul- en dekafzettingen kent. De afzettingen liggen hier echter te diep om een rol te spelen in de bodemkundige samenstelling zoals weergegeven op de bodemkaart uit 1971 en ze zijn niet geologisch gekarteerd. Zonder aanvullend veldonderzoek is het dan ook onmogelijk om uitspraken te doen over de ligging van de relatief hoge geulsedimenten en dus over de ligging van de aantrekkelijkste woonlocaties.

Oude Duin- en Strandzanden

Rond 4500 v.Chr. begon de snelheid waarmee het zeewater steeg af te nemen. Er ontstond een nieuwe kustlijn, in de vorm van een kustbarrière die circa 10 kilometer landinwaarts van de huidige kustlijn lag. Na het ontstaan van de barrière ging deze zich verder uitbouwen in westelijke richting, waarbij reeksen strandwallen ontstonden. Als gevolg van zandverstuivingen ontstonden lage duinen op deze strandwallen. Deze strandwallen en duinen worden gerekend tot de Oude Duin- en Strandzanden. Ze zijn in meer of mindere mate bewaard gebleven in de ondergrond; de oudere (oostelijke) duinen en strandwallen zijn meestal minder compleet dan de jongere (westelijke).

De Oude Duin- en Strandzanden vormden tijdens de Vroege Prehistorie de hoogste plekken in een overwegend nat milieu (afbeelding 4). Hierdoor waren ze zeer aantrekkelijk voor bewoning.

³⁵ Kerkhof 2009a, 21-23; Kerkhof 2009b, 21-23.

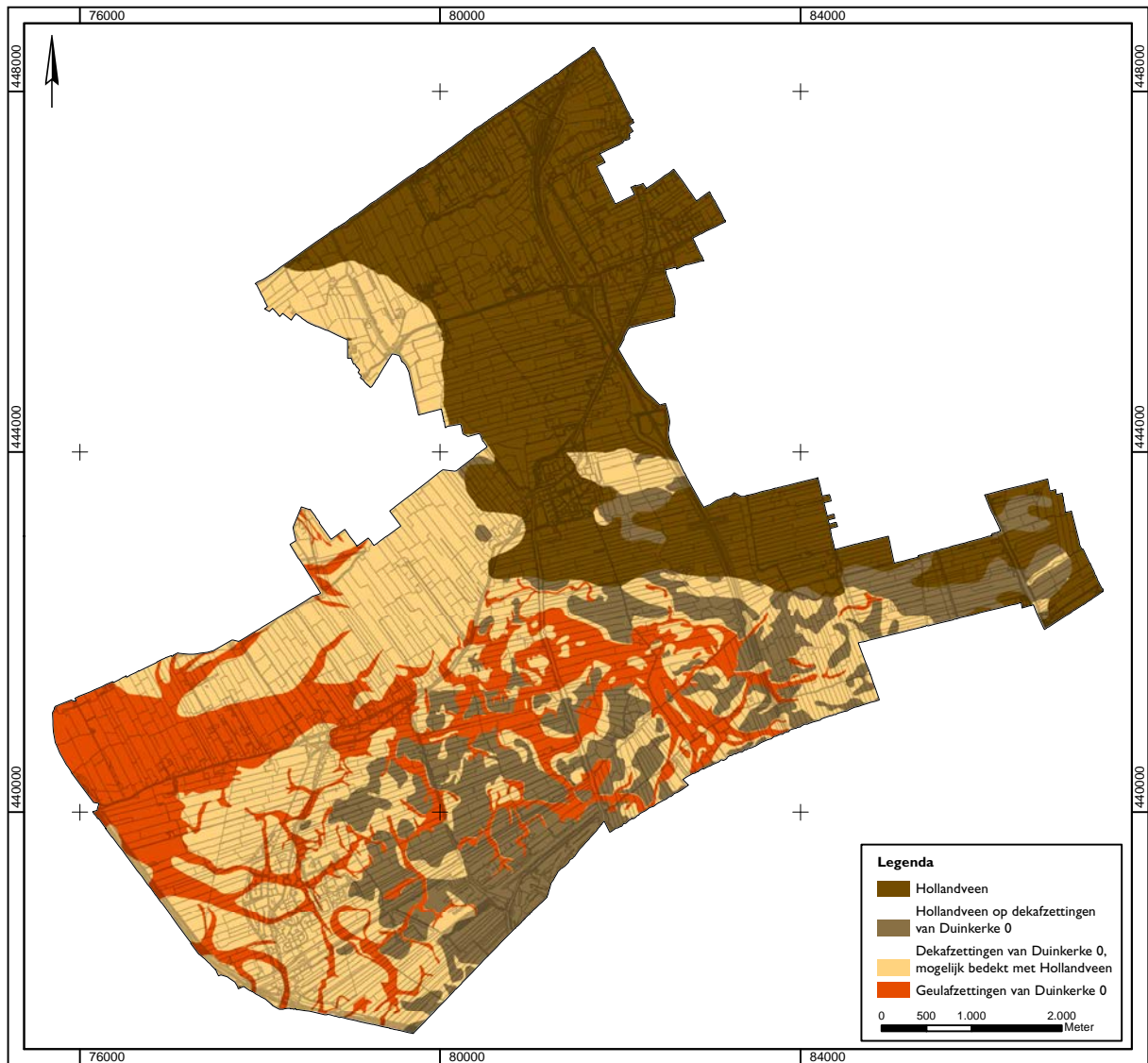

Hollandveen

Rond 3200 v.Chr. verzandde de voormalige Rijn-Maasmonding en verplaatste deze zich naar het gebied waar hij nu ligt. Hierdoor stagneerde de afwatering van de waddenlagune die op dat moment in het onderzoeksgebied lag. De stagnatie van de afwatering nam nog verder toe omdat zich een permanente strandwal had gevormd aan de nieuwe Noordzeekust (de Oude Duin- en Strandzanden). De omstandigheden in het onderzoeksgebied vernatten en er vormde zich een uitgestrekt veengebied op de Afzettingen van Calais: het Hollandveen (afbeelding 4). Vanwege de relatief gesloten kust vonden er geen structurele, grote zee-inbraken en overstromingen plaats die het veen wegsloegen. Daardoor kon het pakket lange tijd doorgroeien en een aanzienlijke dikte bereiken.

Tijdens de Vroege Prehistorie vond er bewoning plaats op dit veenpakket. Hierbij waren waarschijnlijk vooral locaties aantrekkelijk langs watervoerende geulen, die het veengebied doorsneden.

Afbeelding 4: de geologische situatie in het onderzoeksgebied rond 3000 v.Chr. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 5: de geologische situatie in het onderzoeksgebied rond 1000 v.Chr. Schaal 1:60.000.

³⁶ Het merendeel van dit veenpakket is inmiddels verdwenen als gevolg van oxidatie en andere (natuurlijke) processen. De oorspronkelijke aanwezigheid van dit veen wordt bevestigd doordat vaak een humeuze top wordt gevonden op de Afzettingen van Duinkerke 0, waar ze later bedekt zijn geraakt door de Afzettingen van Duinkerke I. Waar de Afzettingen van Duinkerke 0 later niet zijn afgedekt, wordt meestal een zeer humeuze (zwarte) bouwvoor aangetroffen.

3.3.2 Late Prehistorie (circa 2000-300 v.Chr.)

Afzettingen van Duinkerke 0

Vanaf circa 1500 v.Chr. nam de invloed van de zee op het onderzoeksgebied weer toe. Als gevolg van de daarbij behorende overstromingen ontstonden de Afzettingen van Duinkerke. Binnen dit laagpakket worden verschillende afzettingenfasen en geologische eenheden onderscheiden.

De oudste sedimenten van de Afzettingen van Duinkerke worden aangeduid als de Afzettingen van Duinkerke 0. Deze ontstonden tussen circa 1500 en 1000 v.Chr., toen de zee een aantal keer het land binnendrong via de brede Maasmonding. In een groot deel van het onderzoeksgebied ontstonden dekafzettingen op het aanwezige Hollandveen (afbeelding 5). In het zuiden van Midden-Delfland ontstond een uitgebreid krekensysteem dat later opgevuld raakte met zand en zavel, waardoor de geulafzettingen van Duinkerke 0 ontstonden. Wanneer de invloed van de zee (tijdelijk) verminderde, vernatten de omstandigheden in het onderzoeksgebied en begon het Hollandveen weer te groeien. Met name na 1000 v.Chr. kon dit veen zich ontwikkelen tot een dik pakket, dat de Afzettingen van Duinkerke 0 bedekte.³⁶

Naar verhouding lagen de geulafzettingen van Duinkerke 0 hoger in het landschap dan de dekafzettingen. In theorie zouden deze verlandde geulen dan ook de beste (droogste) woonomstandigheden hebben geboden. Tijdens de Midden-IJzertijd waren de Afzettingen van Duinkerke 0 echter grotendeels bedekt met Hollandveen. Het is dan ook de vraag in hoeverre de reliëfverschillen binnen dit laagpakket zichtbaar waren in het landschap en dus in hoeverre de geulafzettingen van Duinkerke 0 in deze periode de aantrekkelijkste woonlocaties vormden.

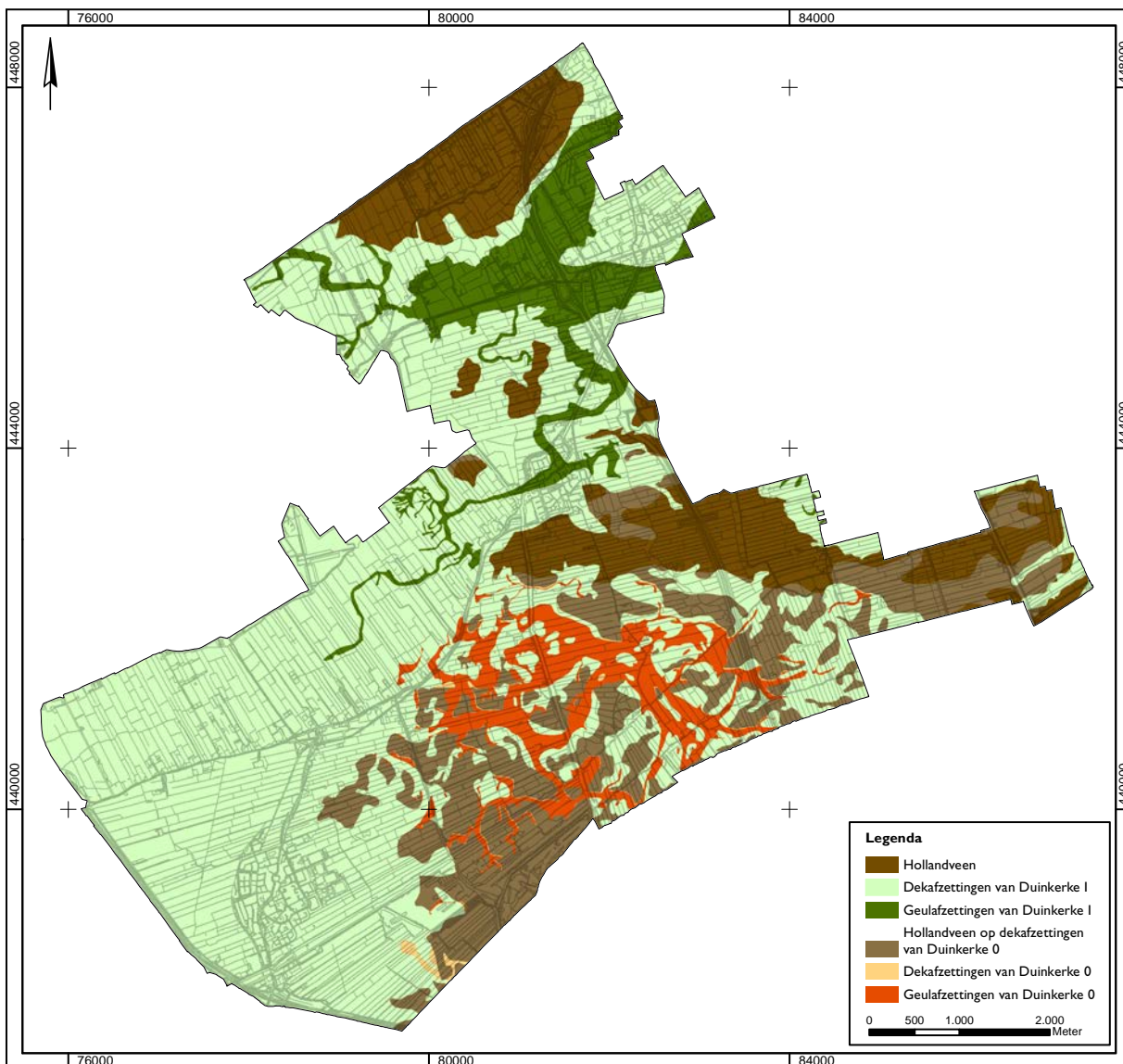
3.3.3 Late-IJzertijd en Romeinse tijd (circa 300 v.Chr.-450 na Chr.)

Afzettingen van Duinkerke I

Na eeuwen van onverstoorde veengroei vonden vanaf circa 500 v.Chr. nieuwe zee-inbraken plaats. Deze nieuwe periode van overstromingen duurde tot circa 200 v.Chr. en leidde tot het ontstaan van de Afzettingen van Duinkerke I.³⁷ Net als bij de Afzettingen van Duinkerke 0 komen binnen dit pakket zowel dek- als geulafzettingen voor en ook nu groeide het Hollandveen door wanneer de zee-Invloed op het gebied afnam.

³⁷ De Mulder, *Pruissers en Zwaan* 1983, 36.

Afbeelding 6: de geologische situatie in het onderzoeksgebied tijdens de Late-IJzertijd en de Romeinse tijd. Schaal 1:60.000.

Tijdens de Duinkerke I-overstromingen werden oude geulsystemen opnieuw uitgeschuurd en ontstonden nieuwe systemen. De belangrijkste van deze nieuwe geulen was de Gantel: een grote geul die rond 300 v.Chr. ten noorden van Naaldwijk, vanuit de Maas, het land binnendrong. De hoofdtak van de Gantel liep vanaf Naaldwijk, via Wateringen en Rijswijk naar Delft. Daar vertakte hij zich in meerdere richtingen, onder andere naar de Woudse Polder, Schipluiden en de Lage Abtswoudse Polder. Zo zijn uitlopers van de Gantel in het noordelijk deel van Midden-Delfland komen te liggen (afbeelding 6). De hoofdtakken van dit geulstelsel sneden diep in de bodem, waarbij het onderliggende veen werd weggeslagen en insnijdingen plaatsvonden tot in de onderliggende kleis sedimenten. De kleinere takken sneden minder diep in het Hollandveen, waardoor ze het veengebied slechts aantastten en ontwaterden. Tegen het einde van de Romeinse tijd, rond de 3^e eeuw na Chr., trad weer vernatting op in het onderzoeksgebied. Hierdoor begon het Hollandveen opnieuw te groeien en zullen de lokale omstandigheden grotendeels te nat zijn geweest voor bewoning.

Tijdens de Late-IJzertijd zullen woonlocaties nabij de watervoerende geulen en geultjes die het veengebied doorsneden aantrekkelijk zijn geweest. Deze geultjes zijn later verdroogd en hoog opgeslibd, waardoor deze geul sedimenten van Duinkerke I tijdens de Romeinse tijd zeer aantrekkelijk waren voor bewoning.

3.3.4 Vroege - begin Late Middeleeuwen (circa 450-1150 na Chr.)

Hollandveen

Omdat de omstandigheden in Midden-Delfland vanaf de 3^e eeuw na Chr. waren vernat, kon het Hollandveen zich opnieuw uitbreiden. Hierdoor raakten de Afzettingen van Duinkerke I bedekt met een laag veen. Deze laag werd waarschijnlijk zo dik dat uiteindelijk zelfs de geulafzettingen bedekt werden. Aanwijzingen hiervoor kunnen gevonden worden in de zogenaamde woudlaag:³⁸ een post-Romeinse vegetatiehorizont die vaak wordt aangetroffen op de top van de Afzettingen van Duinkerke I, meestal in de vorm van een donkerblauwe, zeer humeuze kleilaag.

Na enkele eeuwen van onverstoord veengroei werden de omstandigheden in het onderzoeksgebied tijdens de 10^e eeuw droger. Hierdoor stopte het Hollandveen met groeien, werden de Hollandse veengebieden beter toegankelijk en konden ze worden ontgonnen. Waar het veen werd ontgonnen begon dit te oxideren en kwamen de kleiafzettingen die gedurende de Late-IJzertijd en Romeinse tijd aan het oppervlak hadden gelegen weer boven. De geologische situatie begon dan ook geleidelijk steeds meer terug te keren naar de oude situatie (afbeelding 6).

3.3.5 Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd (vanaf circa 1150 na Chr.)

Afzettingen van Duinkerke III

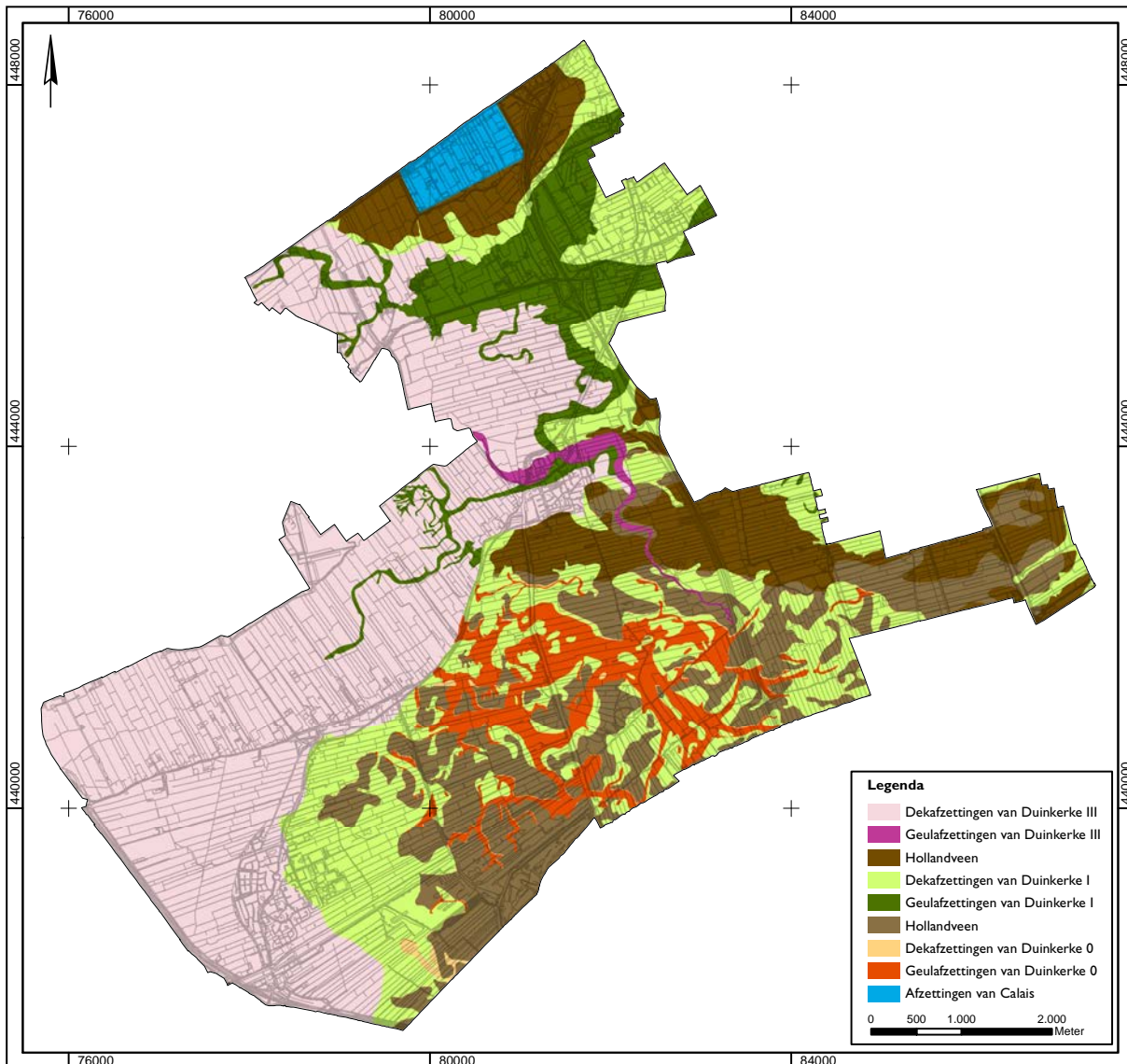
In het tweede kwart van de 12^e eeuw na Chr. vonden opnieuw zee-inbraken plaats. Hierbij ontstonden de Afzettingen van Duinkerke III.³⁹ Dit kleidek is vrijwel alleen ontstaan in de westelijke helft van Midden-Delfland (afbeelding 7). Net als bij de oudere Afzettingen van Duinkerke I en 0 is ook hier weer sprake van zowel dek- als geulafzettingen. De Afzettingen van Duinkerke III zijn waarschijnlijk ontstaan tijdens krachtige overstromingen, zoals stormvloed. Hierdoor hebben ze mogelijk een erosieve invloed gehad op de al aanwezige bodem en eventuele archeologische resten daarin.⁴⁰ Ze kunnen dus zowel een destructieve (door ze weg te slaan) als een conserverende werking (door ze af te dekken) hebben gehad op archeologische resten uit de Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen.⁴¹

³⁸ Van Liere 1948.

³⁹ Bult 1986, 117.

⁴⁰ Hallewas en van Regteren Altena 1980, 189; Bult 1986, 119-121.

⁴¹ Van Staalduinen 1979, 55-56.

Na de Duinkerke III-overstromingen groeven de bewoners van het huidige Midden-Delfland vaarten en bouwden ze dijken, om verdere overstromingen tegen te gaan. Onder andere door deze ingrepen in het landschap werd men steeds minder afhankelijk van de lokale geologische omstandigheden.

De belangrijkste landschappelijke verandering in Midden-Delfland na de Duinkerke III-overstromingen was de vertering en inklinking van het veen. Door de toenemende cultivering en ontwatering van de veengebieden zakte het maaiveld en trad inversie op. De geulsedimenten van Duinkerke 0 en I werden hierdoor weer zichtbaar als hooggelegen ruggen en opnieuw aantrekkelijk voor bewoning. In de 19^e eeuw werd, ten behoeve van de turfwinning, een deel van het noordelijke veengebied afgegraven. Hierdoor kwamen de Afzettingen van Calais weer aan het oppervlak te liggen.

Bewoning was in deze periode voornamelijk gebonden aan de nieuw ontstane ontginningsassen en dijken, waardoor lintvormige bewoningspatronen ontstonden. Omdat de relatief hooggelegen kreekruigen weer zichtbaar werden in het landschap en opnieuw aantrekkelijk woonlocaties vormden, ontstonden ook slingerende lintvormige bebouwingszones.

Afbeelding 7: de geologische situatie in het onderzoeksgebied vanaf de Late Middeleeuwen. Schaal 1:60.000.

3.4 Het gestapelde landschap

Zoals blijkt uit de bovenstaande beschrijving van de geologische ontwikkeling van Midden-Delfland, is er in de loop der tijd zeer veel sedimentatie opgetreden in het onderzoeksgebied. Als gevolg van deze geologische ontwikkelingen zag het landschap aan het oppervlak er continu anders uit. De verschillende geologische afzettingen zijn na elkaar ontstaan en oefenden zodoende een conserverende of juist erosieve invloed uit op hun voorgangers. De verschillende geologische situaties uit het verleden zijn dan ook in meer of mindere mate bewaard gebleven in de ondergrond. Deze zogenaamde stapeling van landschappen is het best zichtbaar in een dwarsdoorsnede van het onderzoeksgebied.

Afbeelding 8 toont een modelmatige benadering van de manier waarop het gestapelde landschap in het onderzoeksgebied is ontstaan. Het betreft hier een fictieve dwarsdoorsnede, waarin alle afzettingen zijn opgenomen die in de ondergrond van Midden-Delfland voorkomen. Binnen dit profiel zijn de meest aantrekkelijk woonlocaties voor de mens aangegeven, alsmede de eventueel achtergebleven archeologische resten.

Vroege Prehistorie (circa 9500-2000 v.Chr.)

Tot circa 9500 v.Chr. bestond het onderzoeksgebied uit een glooiend dekzandlandschap (Formatie van Kreftenheye). Temperatuurstijgingen aan het einde van het Pleistoceen veroorzaakten een algemene vernatting, waardoor het Basisveen ontstond. Rond 4000 v.Chr. kwam het onderzoeksgebied meer onder directe invloed van de zee te staan. Hierdoor werd veel van het Basisveen weggeslagen en ontstonden de Afzettingen van Calais. Deze afzettingen lagen rond 3000 v.Chr. aan het oppervlak in het relatief natte gebied. Binnen dit natte milieu kon alleen bewoning plaatsvinden op de hoogste, droogste plekken. De geulafzettingen van Calais boden dan ook de meest geschikte omstandigheden voor het inrichten van een (seizoens)kamp. De resten van dergelijke nederzettingen kunnen bewaard zijn gebleven onder latere sedimenten.

Rond 4500 v.Chr. nam de snelheid waarmee het zeewater steeg af en vormde een nieuwe kustlijn, waarlangs een kustbarrière met duinen ontstond (Oude Duin- en Strandzanden). Rond 3200 v.Chr. was de zee-invloed in het onderzoeksgebied afgenomen, waardoor weer veengroei optrad.

Rond 2000 v.Chr. bestond het onderzoeksgebied uit een uitgestrekt veengebied, met enkele hoge opduikingen in de vorm van de Oude Duin- en Strandzanden. Bewoningmogelijkheden waren gebonden aan deze hoge zandlichamen en locaties in het veen nabij watervoerende geultjes. Omdat men geleidelijk steeds afhankelijker werd van landbouw werden op deze plekken meer permanente nederzettingen gebouwd. Waar overblijfselen van dergelijke nederzettingen bedekt zijn geraakt met latere sedimenten zullen ze in de ondergrond bewaard zijn gebleven. Wanneer ze aan het oppervlak zijn blijven liggen zijn ze verdwenen als gevolg van latere erosie.

Late Prehistorie (circa 2000-300 v.Chr.)

Na eeuwen van ongestoorde veengroei nam rond 1500 v.Chr. de invloed van de zee opnieuw toe. Hierdoor sedimenteerden in grote delen van Midden-Delfland de dekafzettingen van Duinkerke 0. In het westen en zuiden van het onderzoeksgebied ontstond een uitgebreid krekensysteem, dat later verlandde, en zo de geulafzettingen van Duinkerke 0 vormde. In die delen van het onderzoeksgebied waar geen kleiafzettingen ontstonden, bleef het Hollandveen aan het oppervlak liggen. Na 1000 v.Chr. nam de zee-invloed in het gebied af, waardoor het Hollandveen weer kon groeien op de Afzettingen van Duinkerke 0.

Rond 300 v.Chr. kon er bewoning plaatsvinden in het uitgestrekte veengebied dat zich had ontwikkeld op de dek- en geulafzettingen van Duinkerke 0. Geschiedte woonlocaties waren vooral gebonden aan het voorkomen van watervoerende riviertjes die het veengebied doorsneden. Als gevolg van processen van erosie zullen de resten van dergelijke nederzettingen die niet bedekt zijn geraakt door latere kleisedimenten zijn verdwenen.

Late-IJzertijd en Romeinse tijd (circa 300 v.Chr.-450 na Chr.)

Rond 500 v.Chr. vonden nieuwe zee-inbraken in het onderzoeksgebied plaats. Als gevolg hiervan ontstonden, in delen van Midden-Delfland, de Afzettingen van Duinkerke I. Als gevolg van de toegenomen zee-Invloed werd het uitgestrekte veengebied aanvankelijk beter ontwaterd. Tijdens de Late-IJzertijd zullen locaties nabij deze watervoerende geulen dan ook aantrekkelijk zijn geweest voor bewoning. Rond 100 na Chr. waren deze geulen verland, waardoor ze relatief hoog lagen en tijdens de Romeinse tijd aantrekkelijk waren voor bewoning. Eventuele archeologische resten uit deze periode zullen voornamelijk bewaard zijn gebleven op de kleiafzettingen, omdat de resten in het veen als gevolg van latere erosieprocessen zijn verdwenen.

Vroege en begin Late Middeleeuwen (circa 450-1150 na Chr.)

Rond de 3^e eeuw na Chr. trad weer vernatting op in Midden-Delfland, waardoor het Hollandveen ging groeien en het gebied nagenoeg onbewoonbaar werd. Pas in de 10^e eeuw werden de lokale omstandigheden droger, waardoor het Hollandveen stopte met groeien, het veengebied beter toegankelijk werd en kon worden ontgonnen.

Rond 950 na Chr. werden dergelijk ontginningen uitgevoerd met behulp van bestaande en gegraven waterlopen. Men woonde in de nabijheid van deze sloten en riviertjes. De huizen werden gebouwd op kunstmatige woonplatforms (terpen), zodat men droog kon wonen.

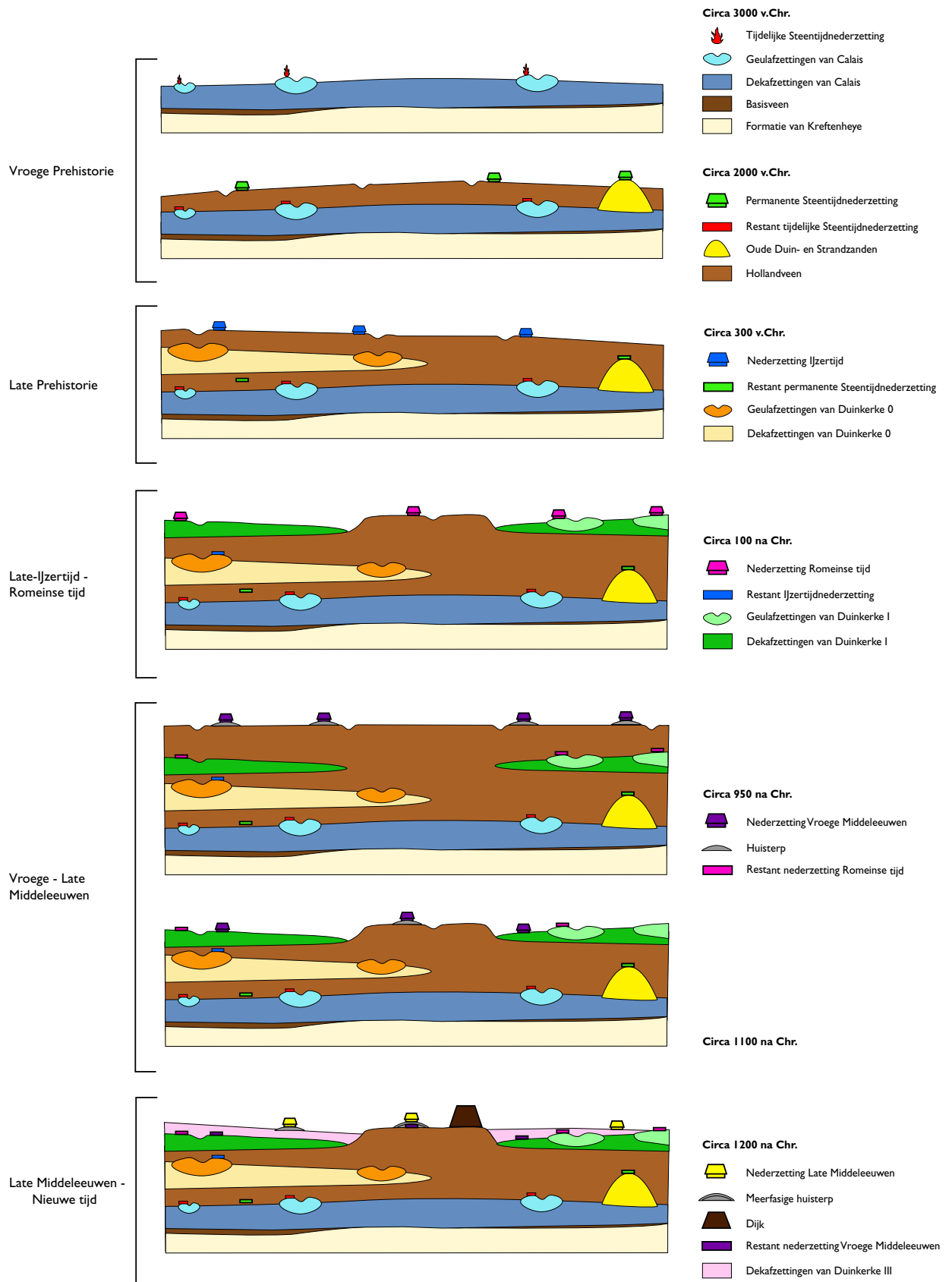
Waar het veen werd ontgonnen begon het te oxideren en kwamen de oudere kleiafzettingen weer aan het oppervlak te liggen. Hierdoor nam de geologische situatie weer steeds meer haar oude vorm aan. Rond 1100 na Chr. woonde men in het veengebied nog steeds nabij watervoerende geulen op terpen. In de kleigebieden woonde men vooral in de overgangszones tussen veen en klei, op de dekafzettingen van Duinkerke I.

Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd (vanaf circa 1000 na Chr.)

In het tweede kwart van de 12^e eeuw na Chr. vonden nieuwe overstromingen plaats, waarbij de Afzettingen van Duinkerke III werden gevormd. Dit had veel invloed op de lokale infrastructuur en het bewoningpatroon. Om verdere overstromingen tegen te gaan bouwde de inwoners van het onderzoeksgebied dijken. Onder andere hierdoor werd men steeds minder afhankelijk van de lokale geologische omstandigheden. Het bewoningpatroon raakte daardoor steeds meer gebonden aan de infrastructuur.

(Overzijde)

Afbeelding 8: modelmatige benadering van het ontstaan van het gestapelde landschap in het onderzoeksgebied, weergegeven op een fictieve dwarsdoorsnede.

4 Bewoningsgeschiedenis

4.1 Inleiding

Het archeologisch onderzoek in Midden-Delfland kent een lange traditie. Sinds het einde van de jaren '70 van de vorige eeuw vinden er met grote regelmaat veldverkenningen, booronderzoeken en opgravingen plaats. Dit heeft er toe geleid dat er in de gemeente veel archeologische vindplaatsen bekend zijn. Deze vindplaatsen zijn niet allemaal even informatief en variëren van enkele scherven tot complete nederzettingen. Om deze gegevens in een bredere context te plaatsen en hun waarde te schatten, is begrip van de algemene bewoningsgeschiedenis van de wijdere regio noodzakelijk. Deze algemene bewoningsgeschiedenis maakt het bovendien mogelijk om de bekende archeologische, historisch-geografische en geologische gegevens van het onderzoeksgebied met elkaar te combineren.⁴²

Na een korte beschrijving van de archeologische onderzoekstraditie in het gebied volgt eerst een algemene beschrijving van de bewoningsgeschiedenis van Midden-Delfland en het omringende gebied. In het tweede deel van dit hoofdstuk volgt een beschrijving en analyse van de bekende archeologische en historisch-geografische gegevens uit Midden-Delfland. Deze beschrijving wordt geïllustreerd met verspreidingskaarten, waarop de archeologische vindplaatsen en historisch-geografische gegevens worden afgebeeld in hun landschappelijke context.

4.2 Onderzoeksgeschiedenis

Professioneel archeologisch onderzoek begon in Midden-Delfland vanaf 1966, met het blootleggen en inmeten van de funderingen van kasteel de Keenburg in Schipluiden. Dit onderzoek wekte brede belangstelling voor de historie van Midden-Delfland. Toen rond 1970 plannen werden gemaakt voor de herinrichting van Midden-Delfland volgens de richtlijnen van de Reconstructiewet Midden-Delfland,⁴³ werd dan ook aandacht gevraagd voor eventueel aanwezige archeologische vindplaatsen. Dit leidde tussen 1981 en 1983 tot het uitvoeren van een systematische veldkartering naar archeologische waarden in het gebied.⁴⁴ Hierbij werden 258 vindplaatsen aangetroffen.

Tijdens de reconstructie van Midden-Delfland werden de terreinen met bekende archeologische waarden zoveel mogelijk ontzien en vormden historisch-geografische elementen, zoals terpen en kreekruggen, inspiratiebronnen voor de vormgeving van het landschap. Op een aantal van de vindplaatsen die bedreigd werden door de ontwikkelingen, vond een opgraving plaats.⁴⁵ Ook werden graafwerkzaamheden archeologisch begeleid. Hierbij kwamen talloze nieuwe vindplaatsen aan het licht en bleek het bodemarchief nog rijker te zijn dan was vastgesteld bij de veldkartering.⁴⁶ In de 21^e eeuw heeft het archeologisch onderzoek zich voornamelijk geconcentreerd in het grootschalige ontwikkelingsgebied in het noorden van Midden-Delfland (Harnaschpolder). Tijdens deze ruimtelijke ontwikkelingen is het archeologisch belang steeds in een vroeg stadium meegewogen in planvorming en begrotingen.

Tijdens de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw is Midden-Delfland een proeftuin geweest voor ontwikkelingen in de Nederlandse archeologie: al voor de ratificering van het Verdrag van Malta⁴⁷ werd hier gewerkt met het veroorzakersprincipe en streefde men naar behoud van archeologische waarden *in situ*. Bovendien werd al voor het verschijnen van de Nota Belvédère⁴⁸ behoud van archeologische waarden door ontwikkeling toegepast en diende de

⁴² Zie afbeelding 3 (hoofdstuk 3) voor een overzicht van de relevante geologische afzettingen in relatie tot de besproken archeologische perioden en hun dateringen.

⁴³ Van Londen 2006, 3.

⁴⁴ Bult 1983.

⁴⁵ Deze vonden voornamelijk plaats binnen het kader van de onderzoeksprogramma's 'Ijzertijd' van de Universiteit Leiden (1988-1994) en 'Romeinse tijd' van de Universiteit van Amsterdam (1991-1999), Van Londen 2006, 5. Van dit laatste onderzoeksprogramma is recent een synthetiserend overzicht verschenen (Van Londen 2006).

⁴⁶ Van den Broeke 1993a, 65.

⁴⁷ Zie hoofdstuk 2, specifiek paragraaf 2.3.1.

⁴⁸ Zie paragraaf 2.2.

archeologie als inspiratiebron voor ruimtelijke ontwikkeling. Tijdens deze periode is Midden-Delfland dan ook vaak aangehaald als voorbeeld voor hoe archeologisch onderzoek kan worden ingebed in de ruimtelijke ordening. Deze voortrekkersrol is in stand gebleven tijdens de 21^e eeuw, toen Schipluiden en Maasland als eerste landelijke gemeenten in Nederland een gemeenschappelijke regeling op het gebied van archeologie aangingen met een grotere gemeente (in dit geval de gemeente Delft).⁴⁹ Zo konden ook deze kleine gemeenten al vroeg beschikken over (continuïteit in) lokale archeologische expertise.

4.3 Algemene bewoningsgeschiedenis van de regio

4.3.1 Paleolithicum (circa 250.000-8800 v.Chr)

Vanwege de extreme koude vond er tijdens de laatste ijstijd waarschijnlijk geen bewoning plaats in het onderzoeksgebied en de omringende regio. Met het opwarmen van het klimaat aan het einde van de ijstijd trokken Laat-Paleolithische jager-verzamelaars het gebied binnen. Men leefde van de jacht, visserij en het verzamelen van voedsel zoals noten, vruchten en eetbare planten. Omdat de materiële neerslag van deze levenswijze beperkt is en de resten zich meestal diep in de ondergrond bevinden, worden zelden sporen van dergelijke bewoning teruggevonden. Recentelijk is een schedelfragment van een Neanderthaler opgegraven uit de Noordzee, op circa 15 kilometer van de Zeeuwse kust.⁵⁰ Dit 40.000 tot 100.000 jaar oude fossiel bewijst dat er, tijdens het Paleolithicum, menselijke bewoning plaatsvond in het Noordzeebekken (dat toentertijd een laagvlakte vormde). Andere aanwijzingen hiervoor bestaan voornamelijk uit teruggevonden (vuur)stenen werktuigen en hun productieafval.

Bewoningssporen uit deze periode kunnen worden aangetroffen op de Pleistocene afzettingen. In West-Nederland liggen deze echter diep onder het maaiveld (in Midden-Delfland zo'n 20 meter). In (de directe omgeving van) het onderzoeksgebied zijn tot dusverre dan ook geen bewoningssporen uit het Paleolithicum aangetroffen.

4.3.2 Mesolithicum (circa 8800-4900 v.Chr.)

Als gevolg van het ontstaan van een warmer en vochtiger klimaat traden er veranderingen op in het milieu, zoals de groei van dichtere vegetatie. In het Mesolithicum leefde men nog als jager-verzamelaar. Aan de hand van veranderingen in de vorm van (vuur)stenen werktuigen kunnen we opmaken dat men zich hierbij wel aanpaste aan het nieuwe milieu.

Dat het westen van Nederland aan het begin van het Mesolithicum bewoond was, blijkt onder andere uit Mesolithische benen spitsen die aan het oppervlak zijn gekomen bij het opspuiten van zand in de Maasvlakte.⁵¹ In (de directe omgeving van) het onderzoeksgebied zijn tot dusverre echter geen bewoningssporen uit het Mesolithicum aangetroffen.

4.3.3 Neolithicum (circa 5300-2000 v.Chr.)

Rond 5300 v.Chr. vestigden de eerste boeren zich op de lössgronden van Zuid-Limburg. Zij introduceerden een agrarische levenswijze in Nederland. In de gebieden ten noorden van de löss vond de overgang naar een voornamelijk agrarische levenswijze pas plaats tussen 5000 en 4500 v.Chr. Het jagen en verzamelen werd vanaf toen aangevuld met landbouw. Omdat de agrarische component geleidelijk steeds belangrijker werd, kregen de nederzettingen een meer permanent karakter. Ook werd in deze periode voor het eerst aardewerk geïntroduceerd. Op basis van verschillende typen aardewerk kan een onderscheid gemaakt worden tussen het Vroeg-, Midden- en Laat-Neolithicum.

⁴⁹ Tegenwoordig is de hele gemeente Midden-Delfland via deze gemeenschappelijke regeling op archeologiebeleid, aangesloten bij de gemeente Delft.

⁵⁰ Tussentijdse publicatie: Niekus et al., 2009. Deze vondst zal naar verwachting in 2010 uitgebreid worden gepubliceerd in het Journal of Human Evolution (mondelinge communicatie W. Roebroeks).

⁵¹ Louwe Kooijmans en Kortenbout van der Sluijs 1972, 27.

Tijdens het Vroeg- en Midden-Neolithicum bevond zich in het onderzoeksgebied een waddenmilieu, dat vrijwel continu te nat was voor (permanente) bewoning. Vanaf circa 5000 v.Chr. was in het West-Nederlandse kustgebied zoveel klei afgezet dat het gebied geschikt werd voor meer permanente bewoning met een meer agrarische levensstijl. Midden-Delfland was toen onderdeel van een groot wadden- en moerasgebied, dat ingeklemd lag tussen de hogere zandgronden van Midden-Nederland en een reeks waddeneilanden ter hoogte van de huidige duinstrook.

Binnen het natte Neolithische milieu woonde men bij voorkeur in zogenaamde gradiëntsituaties, dat wil zeggen, op overgangen van nat naar droog. Zo kon men verschillende milieus exploiteren, maar toch droog wonen.⁵² In het West-Nederlandse kustgebied waren de relatief hoge duinen en strandwallen favoriet (Oude Duin- en Strandzanden). Deze duinen ontstonden langs de kustlijn, die zich, onder invloed van doorlopende zeespiegelstijgingen, continu verlegde. Ook werden de hoog opgeslibde oevers (oeverwallen) van verschillende kreek- en riviersystemen bewoond (geulafzettingen van Calais).

Vindplaatsen

De oudste bewoningssporen uit het onderzoeksgebied dateren tussen circa 3600 en 3400 v.Chr. (Midden-Neolithicum) en bevestigen het beeld van bewoning op (fossiele) duinkoppen. Het betreft hier een nederzetting in de huidige Harnaschpolder, op één van de meest oostelijke duinen in het zuidwestelijk kustgebied van Nederland.⁵³ Dit duintje vormde een droge plek binnen het waddenmilieu en werd permanent bewoond door een gemeenschap van enkele gezinnen. Zij bedreven hier landbouw en exploiteerden de omgeving met jacht en visvangst. Op basis van de stijlkenmerken van het aardewerk dat ze maakten, worden de bewoners van dit duin gerekend tot de Hazendonk III groep. Door de continu stijgende zeespiegel verdronk het duin geleidelijk, wat ertoe leidde dat de plek verlaten werd.

Naast deze nederzetting zijn binnen het onderzoeksgebied nog twee vindplaatsen bekend waar (mogelijk) resten uit de Steentijd zijn aangetroffen. Het betreft hier een nederzettingsterrein van de Vlaardingencultuur op het veen, waar vuursteen, hout en dierlijk bot is gevonden.⁵⁴ De derde vindplaats betreft een vondstlaag op het veen, waarin houtskool, visgraten en verbrande schelpen zijn gevonden. Deze laag kan mogelijk worden gedateerd in het Neolithicum.⁵⁵

In de directe nabijheid van het onderzoeksgebied zijn meerdere vindplaatsen uit de Steentijd bekend. Zo is in Ypenburg (gemeente Den Haag) een nederzetting met grafveld uit circa 3500 v.Chr. gevonden op een fossiel kustduin.⁵⁶ Deze nederzetting wordt gerekend tot de Hazendonk III groep. Dat geldt ook voor de nederzetting die in Wateringen (gemeente Westland) is aangetroffen op de oudste strandwal in het kustgebied.⁵⁷ Er zijn onder andere een huisplattegrond, waterkuilen, haarden, aardewerkscherven, botten en vuursteenrestanten gevonden. In Vlaardingen zijn archeologische overblijfselen van nederzettingen uit circa 3000 v.Chr. aangetroffen op oeverwallen van Calais-geulen.⁵⁸ Deze nederzettingen worden gerekend tot de Vlaardingencultuur.

Tijdens het Neolithicum bleef de zeespiegel stijgen. Dit leidde er uiteindelijk toe dat de zee-invloed op het onderzoeksgebied en de omgeving verder toenam. Hierdoor vernatte het gebied, begon op grote schaal Hollandveen te groeien en werd de bewoning in het onderzoeksgebied afgebroken. Niettemin tonen toevalvondsten aan dat men incidenteel in het veengebied verbleef, mogelijk om te vissen of jagen.

⁵² De hogere delen van het landschap waren begroeid met dicht loofhout. Deze gebieden waren geschikt voor het uitoefenen van landbouw en veeteelt en er kon bouwmetaal worden gevonden. De (strand)vlakte achter deze verhogingen was een open, zompig gebied, dat mogelijkheden bood voor jacht, visvangst en extensieve veeteelt, Groenman van Waateringe et. al. 1968.

⁵³ Louwe Kooijmans en Jongste 2006. In Archis geregistreerd onder nummers 45225 en 404492; in het huidige onderzoek beschreven als vindplaats 1.

⁵⁴ Flamman en Klerks, 2008. Onderdeel van AMK-terrein 16452 (zeer hoge archeologische waarde); in het huidige onderzoek beschreven als vindplaats 2.

⁵⁵ Van den Broeke en Van Londen 1995, 115. In Archis geregistreerd onder waarnemingsnummer 28555; in het huidige onderzoek beschreven als vindplaats 3. De datering van deze vindplaats wordt in twijfel getrokken (in Archis geregistreerde opmerking van Van den Broeke).

⁵⁶ Koot et. al. 2008.

⁵⁷ Raemaekers 1997.

⁵⁸ In de Westwijk (Vlaardingen-West) en bij Schinkelshoek (Aalkeet-Buitenpolder). Van den Broeke en van Londen 1995, 24.

4.3.4 Bronstijd (circa 2000-800 v.Chr.)

Het begin van de Bronstijd werd ingeluid door het eerste gebruik van (geïmporteerde) bronzen voorwerpen. Het gebruik van (vuur)steen was hiermee nog niet afgelopen, maar dit materiaal kan vaak niet onderscheiden worden van dat uit het Neolithicum. Het aardewerk uit deze periode is beter herkenbaar. Dit wordt echter nauwelijks gevonden in nederzettingscontext. In deze periode leefde men van de landbouw, aangevuld met jacht en visserij.

Binnen het onderzoeksgebied zijn geen vindplaatsen uit de Bronstijd bekend. In Zuid-Holland als geheel komen dergelijke vindplaatsen ook nauwelijks voor.⁵⁹ Het gebied bestond in deze tijd uit een natte veenzone, die onder directe invloed van de zee stond. Hierdoor was het niet aantrekkelijk voor bewoning. Op enkele relatief hooggelegen strandwallen vond sporadisch bewoning plaats. Een voorbeeld hiervan is het Monsterse Geestje in de gemeente Westland, waar sporen uit de Bronstijd (tot en met de Middeleeuwen) zijn aangetroffen op een Oud Duin.⁶⁰ In Vlaardingen (Krabbeplas) is het skelet van een volwassen man uit de Bronstijd teruggevonden in een kreek die waarschijnlijk tijdens de Bronstijd door het veengebied slingerde en later is opgevuld.⁶¹

4.3.5 IJzertijd (circa 800-12 v.Chr.)

In de IJzertijd werden voor het eerst ijzeren voorwerpen gemaakt. Het nieuwe materiaal werd geleidelijk de belangrijkste grondstof voor wapens en werktuigen. Men woonde in open gehuchten van één of enkele boerderij(en) en leefde voornamelijk van akkerbouw en veeteelt.

Aan het begin van de IJzertijd waren de omstandigheden in en rondom het onderzoeksgebied zeer nat. Midden-Delfland werd bedekt door een dik pakket Hollandveen, dat na de overstromingen aan het einde van de Bronstijd weer was gaan groeien. In deze tijd vond in het West-Nederlandse kustgebied dan ook zeer weinig bewoning plaats en dan uitsluitend op de relatief hoge en droge strandwallen.

Deze situatie veranderde toen tijdens de Midden-IJzertijd de invloed van de zee op het land weer toenam. Hierdoor werden geulen uitgeschuurd in het veengebied achter en tussen de strandwallen. Deze watervoerende geulen stonden in (directe) verbinding met de zee en zorgden ervoor dat de nabij gelegen delen van het veengebied voldoende ontwaterd werden om ze toegankelijk en bewoonbaar te maken. Tijdens de Midden- en het begin van de Late-IJzertijd werd dan ook veelvuldig op het veen gewoond. Dit zien we vooral in het zuiden van Midden-Delfland, waar tientallen vindplaatsen uit deze periode bekend zijn (afbeelding 9).⁶² Er vond ook volop bewoning plaats op de geulafzettingen van Duinkerke 0 die, tijdens de Bronstijd, in het westelijk deel van het onderzoeksgebied zijn afgezet.

Deze gunstige woonomstandigheden waren niet blijvend. Omdat de invloed van de zee bleef toenemen begon rond 300 v.Chr. een nieuwe fase van overstromingen, waardoor de Afzettingen van Duinkerke I ontstonden. De afwaterende geulen raakten verstopt en de nederzettingen uit de Midden- en Late-IJzertijd werden, net als een groot deel van het onderzoeksgebied, bedekt met een dikke laag klei. Vanwege de verslechterde afwatering werd de bewoning op het veen afgebroken.⁶³

Vindplaatsen

In totaal zijn in Midden-Delfland 40 vindplaatsen met IJzertijdvondsten bekend. Deze vindplaatsen variëren van enkele losse scherven tot complete nederzettingen met één of meerdere huizen. Het merendeel van de vindplaatsen bevindt zich op het veen in het zuiden, of op de geulafzettingen van Duinkerke 0 in het westelijk deel van het onderzoeksgebied. Ook worden aanwijzingen

⁵⁹ Lauwerier en Lotte 2002, 121.

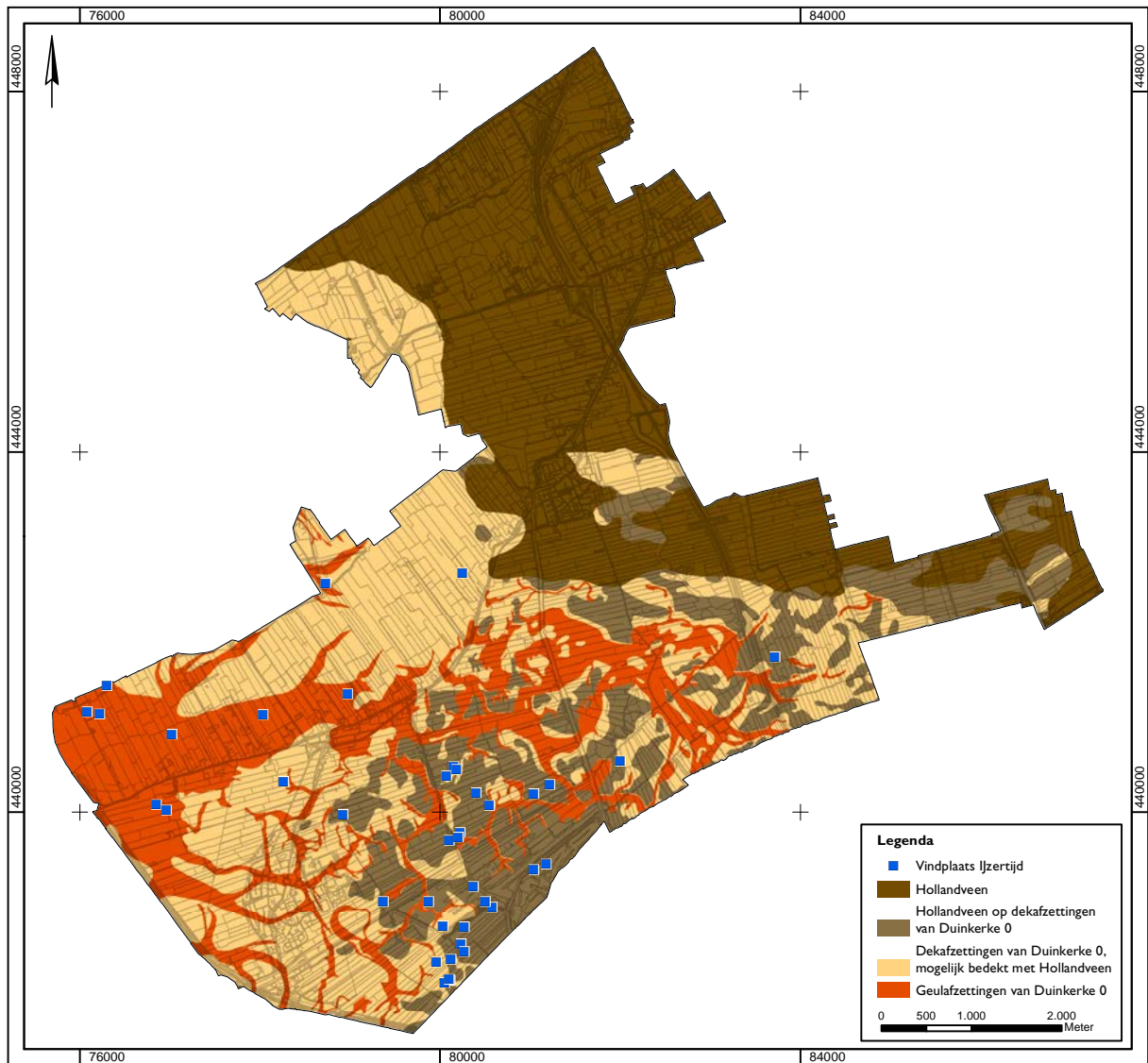
⁶⁰ Glasbergen en Addink-Samplonius 1965.

⁶¹ Van den Broeke 1992a.

⁶² Bult 1983, 23 en kaart 1; Van Heerlingen 1987 map 1; Abbink 1993.

⁶³ Bult 1983; Van den Broeke en Van Londen 1995.

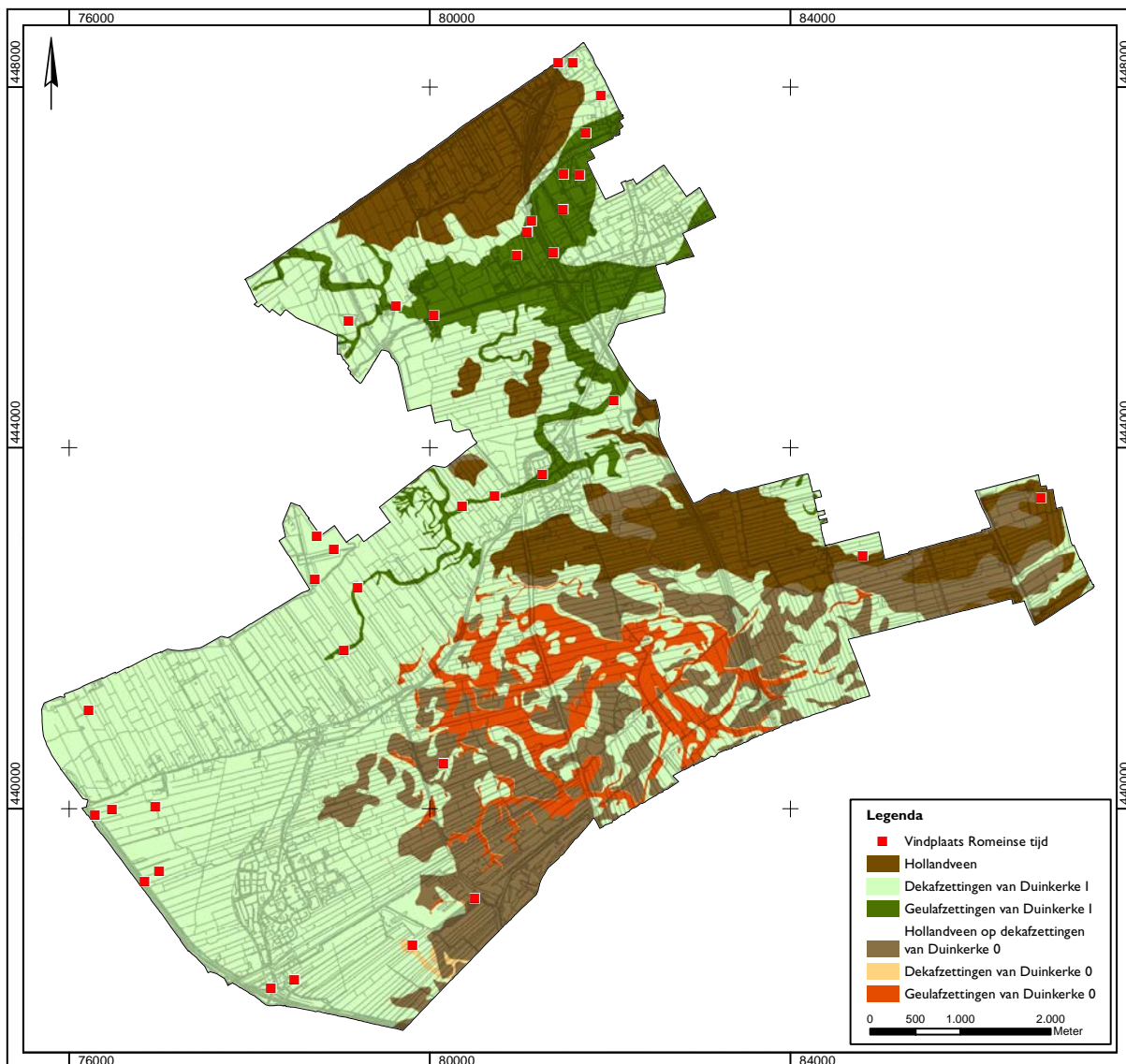
Afbeelding 9: de ruimtelijke spreiding van IJzertijdvindplaatsen in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

gevonden dat men in de nabijheid van riviertjes woonden die aanvankelijk het naastgelegen veengebied beter ontwaterden. Later verbreedden deze stroompjes zich echter, waardoor de nederzettingen verspoeld werden en bedekt raakten onder een kleilaag. Op enkele locaties zijn bewoningssporen uit de Late-IJzertijd aangetroffen waar ook materiaal uit de Romeinse tijd is gevonden. Dit wijst erop dat deze locaties langere tijd aantrekkelijk bleven voor bewoning en dit mogelijk continu plaatsvond tot in de Romeinse tijd.

4.3.6 Romeinse tijd (circa 12 v.Chr.-450 na Chr.)

Rond 50 v.Chr. verschenen Romeinse legioenen in Zuid-Nederland, maar pas vanaf 12 v.Chr. hoorde een deel van het huidige Nederland bij het Romeinse rijk. De grens van het keizerrijk liep langs de (Oude) Rijn. Het onderzoeksgebied lag net ten zuiden van deze grens en werd bewoond door de Cananefaten. De hoofdstad van dit volk was *Forum Hadriani*, het huidige Voorburg. Deze stad kreeg in de 2^e eeuw na Chr. marktrechten en werd daarmee het belangrijkste economische en bestuurlijke centrum van Zuid-Holland, ten zuiden van de Oude Rijn.⁶⁴

⁶⁴ Sarfatij 1971.

De archeologische nalatenschap van volkeren die in het gebied woonden dat door de Romeinen werd bestuurd wordt aangeduid als 'inheems-Romeins'. Rond het begin van de jaartelling waren de woonomstandigheden in het onderzoeksgebied gunstig voor deze inheemse bevolking. Vanaf de late 1^e eeuw vormden de hooggelegen oeverwallen van de (grotendeels) verlandde Duinkerke I-geulen (die tijdens de Late-IJzertijd in het noordelijk deel van het onderzoeksgebied waren ontstaan) goede woonplekken. Deze hoge gronden werden voldoende ontwaterd en de zavelige bodem was ideaal als akkerland.

Net als tijdens de IJzertijd woonde de inheemse bevolking in het algemeen in kleine nederzettingen van één of enkele huizen. Men onderhield zichzelf met de eigen agrarische productie. Tijdens de Romeinse tijd ontstonden ook grotere agrarische complexen met meerdere boerderijen, waarvan de productie gericht was op een bredere afzetmarkt. Sommige van deze complexen groeiden uit tot kleine villacomplexen met deels in natuursteen opgetrokken gebouwen.⁶⁵

Ondanks dat de woonomstandigheden op de hogere gronden relatief gunstig waren, blijkt uit de bekende archeologische informatie dat de bewoners van het gebied vanaf de 2^e eeuw te maken kregen met wateroverlast. Op de erven

Afbeelding 10: de ruimtelijke spreiding van vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

⁶⁵ Dergelijke complexen zijn onder andere bekend van de Wateringseweg in Poeldijk (gemeente Westland) en de Plaspoelpolder in Rijswijk; Bloemers 1978.

werden sloten en greppels gegraven om het water af te voeren. Deze structuren waterden aanvankelijk uit op de restbeddingen van geulsystemen en later op grotere, gegraven sloten. Dit systeem van gegraven sloten verbond nederzettingen onderling en verdeelde het landschap in een sterke verkaveling. Deze verkaveling is over grote afstanden te volgen en omvat waarschijnlijk het hele verspreidingsgebied van de Afzettingen van Duinkerke I.⁶⁶ Binnen dit systeem bevonden zich nederzettingen op regelmatige afstand van elkaar (afbeelding 10). De tussenliggende gronden werden gebruikt als akkerland en weidegrond.

De wateroverlast die leidde tot het uitgraven van dit grootschalige ontwateringsstelsel werd mogelijk veroorzaakt door het ontstaan van een haakwal voor de monding van de Gantel in de Maas, tussen Monster en Naaldwijk. Hierdoor zou de Gantel zijn afgesloten en zowel de hoofdgeul als de zijtakken zijn verland. Vervolgens zou de afwatering van het gebied zijn gestagneerd, waardoor het Hollandveen weer kon gaan groeien. Een andere oorzaak van vernatting zou gezocht kunnen worden in bepaalde vormen van erosie van het landschap als gevolg van landgebruik, zoals inklinking als gevolg van akkerbouw.

Er zijn aanwijzingen dat het onderzoeksgebied vanaf het derde kwart van de 3^e eeuw vrijwel niet meer werd bewoond.⁶⁷ De vernatting van het gebied is hier waarschijnlijk een belangrijke oorzaak van. Daarnaast kunnen de instorting van de grens van het Romeinse rijk en de daarmee samenhangende volksverhuizingen hierin een rol hebben gespeeld.⁶⁸ Er zijn echter resten uit deze tijd bekend uit de gebieden rondom Midden-Delfland, die bewijzen dat de bewoning in het kustgebied langer werd voortgezet (onder andere in Rijswijk,⁶⁹ Poeldijk⁷⁰ en Naaldwijk⁷¹).

Vindplaatsen

Binnen het onderzoeksgebied zijn 36 vindplaatsen uit de Romeinse tijd bekend. Net als bij de IJzertijdvindplaatsen variëren de vindplaatsen van enkele losse scherven tot complete nederzettingen van één of meerdere huizen. Een groot deel van de vindplaatsen ligt in het noordelijk deel van Midden-Delfland, op de geulafzettingen van Duinkerke I. In het westen van het onderzoeksgebied liggen de vindplaatsen voornamelijk op de dekafzettingen van Duinkerke I die zijn ontstaan op de oude geulafzettingen van Duinkerke 0. In de zuidelijke helft van het onderzoeksgebied zijn enkele vindplaatsen bekend op het veen.

4.3.7 Vroege en begin Late Middeleeuwen (circa 450-1150 na Chr.)⁷²

Met het verdwijnen van het Romeinse gezag begonnen de Vroege Middeleeuwen, een periode waarover weinig bekend is van het bewoningspatroon in Zuid-Holland. We weten dat West-Nederland aan het einde van de Romeinse tijd vrijwel geheel ontvolkt raakte. Bewoning aan het begin van de Vroege Middeleeuwen lijkt vrijwel uitsluitend plaats te hebben gevonden in het duingebied en langs de oevers van de Maas.⁷³

Het natte veen- en kleigebied tussen de kust en de oevers van de Maas en Oude Rijn (waartoe ook het onderzoeksgebied behoort) bleef honderden jaren nagenoeg onbewoond. Er zijn aanwijzingen dat de regio niet geheel ontvolkt raakte in de vorm van enkele (metaal)vondsten⁷⁴ en voortlevende namen van waterlopen die taalkundig herleid kunnen worden tot de prehistorie.⁷⁵

Herkolonisatie

Pas in de 10^e eeuw na Chr. veranderden de omstandigheden in het Hollandse veengebied. Het klimaat was in die tijd vermoedelijk droger dan voorheen. Bovendien leidde nieuwe overstromingen tot het ontstaan van geultjes die de veengebieden doorsneden en afwaterden. De veenwildernis werd hierdoor beter toegankelijk en geschikt voor ontginning.

⁶⁶ Van den Broeke en Van Londen 1995, 39-40; Van Londen 2006.

⁶⁷ Bult 1983, 30-31.

⁶⁸ Bloemers 1978, 113; Bult et. al. 2002.

⁶⁹ Bloemers 1978.

⁷⁰ Hessing 1991.

⁷¹ Bult et. al. 2006.

⁷² De beschrijving van de bewoningsgeschiedenis van Midden-Delfland tijdens de Vroege Middeleeuwen en het begin van de Late Middeleeuwen is voornamelijk gebaseerd op het werk van E. Bult dat is gepubliceerd in Bult 1983, 31-36; Bult 1986, 117-118 en Bult en Koot 2008, 261-264.

⁷³ In de gemeente Westland zijn, op een haakwal aan de kust, bewoningssporen uit deze periode aangetroffen: bij Ockenburg in Loosduinen (Blaat 1956) en op de Naaldwijkse Geest (Holwerda en Krom 1907).

⁷⁴ In Forum Hadriani zijn een munt van Carus (282-283 na Chr.) en twee munten van Constantinus (308-337 na Chr.) gevonden. In Vlaardingen is een follis van Maximianus Herculus (286-305 na Chr.) gevonden en in Loosduinen of Kijkduin een munt van Valentinianus (364-367 na Chr.). Bij baggerwerkzaamheden in Europoort is een munt van Constantinius (308-337 na Chr.) aangetroffen (Baart 1990). Verder is uit de Uithofpolder (gemeente Den Haag) een mantelspeld bekend die uit de tweede helft van de 5e of het eerste kwart van de 6e eeuw na Chr. dateert (Ypéy 1970).

⁷⁵ Onder andere de namen Sperte (Spartel), Lier en Gantel. Gyssling 1959, 10; Blok 1959, 14.

Rond 900 na Chr. breidde de bewoning in het Hollandse kustgebied zich geleidelijk uit. Aanvankelijk woonde men vooral langs de Maasoever. Hier ontstonden nieuwe bewoningsconcentraties en werden oude nederzettingen vergroot. Later trok men, via bestaande riviertjes als de Gantel, Lee, Meer en Vlaarding, stroomopwaarts het binnenland in. Men vestigde zich op de klei- en veengebieden in de nabijheid van de bestaande watertjes, die als basis diende voor het ontginnen van het achterland.

In eerste instantie bleven de ontginningen beperkt tot de directe omgeving van de bestaande riviertjes. Pas in de 11^e eeuw kwam de kolonisatie van het gebied goed op gang en werd ook het achterland ontgonnen. Men groef hiervoor, vanaf de bestaande veenriviertjes, kanalen die het gebied ontwaterden. Een duidelijk voorbeeld van zo'n kanaal is de Delftse Schie, die in de 11^e eeuw *Delf* ('gegraven water') werd genoemd.⁷⁶ Haaks op de ontwateringskanalen werden ontginningsblokken uitgezet. Deze blokken werden begrensd door kades en zijtwendes die moesten voorkomen dat het oppervlaktewater uit de directe omgeving het ontginningsblok overspoelde. De blokken zelf werden door middel van sloten verdeeld in percelen. Deze sloten voerden het overtollige water weg uit de ontginningsblokken naar de Delftsche Schie.

De Hollandse graven

De ontginning van de Hollandse veengebieden werd waarschijnlijk voor een groot deel gestimuleerd door de Hollandse graven. Aanvankelijk viel de veenwildernis toe aan de Duitse keizer, door middel van het zogenaamde wildernisregaal. Hij droeg de exploitatie en het bestuur van delen van dit gebied over aan de Hollandse graven, die zowel eigen gronden bezaten (*allodia*) als gronden in leen hadden. De exploitatie van de veenwildernis kwam goed op gang na 985, toen graaf Dirk II alle goederen die de keizer tussen de Lier en de IJssel bezat als eigendom kreeg.⁷⁷ Hieronder viel het koningsdomein Maasland, maar ook verschillende regalen, waaronder het wildernisrecht. Hierdoor kreeg de graaf het recht om de veenwildernis te ontginnen en kon hij zijn territoriale macht uitbreiden.

De ontginning van Midden-Delfland werd voor een groot deel ondernomen vanuit bestaande of nieuw gestichte grafelijke hoven in Vlaardingen en Delft en de oorspronkelijk koninklijke hof in Maasland. Deze hoven bestonden uit een centraal geleid, groot landbouwbedrijf. Bij de centrale boerderij (*curtis*) hoorden kleinere behuizingen en opstallen waarin onvrije boeren waren ondergebracht die op het hofland werkten. Indien het geëxploiteerde gebied groot was werden dergelijke boerderijen (*mansi*) ook elders op het te bewerken land gebouwd. In het onderzoeksgebied gebeurde dit waarschijnlijk pas vanaf de 10^e of 11^e eeuw, toen de ontginningen zich verder landinwaarts uitstrekten. Later werden steeds meer stukken wildernis die tot een hof behoorden onder leenverband uitgegeven, verkocht of verpacht aan particuliere kolonisten. In ruil daarvoor moesten zij de graaf erkennen als hun landsheer.

Vindplaatsen

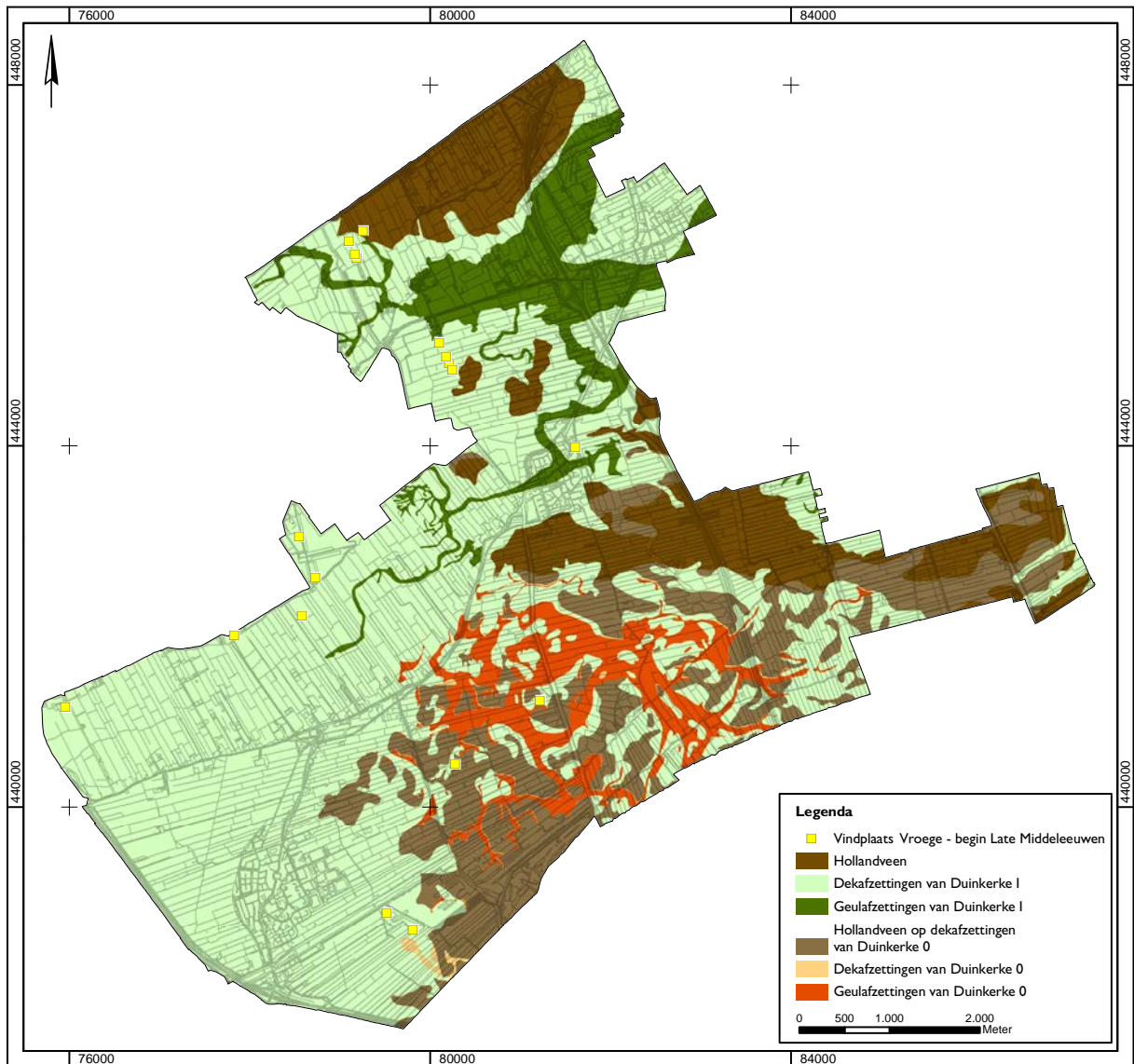
Het is bekend dat er in het onderzoeksgebied bewoning plaatsvond tijdens de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen. Zoals beschreven weten we uit historische bronnen dat er ontginningen in Midden-Delfland plaatsvonden, onder andere bij het Sint Maartensrecht en Abtsrecht.⁷⁸ Het is echter moeilijk vast te stellen waar de bewoning precies plaatsvond.

We weten dat men zich aanvankelijk vestigde langs bestaande riviertjes en vervolgens het achterland introk. Sporen van deze ontginningen (zoals verkavelingsystemen) en de bijbehorende bewoning in de veengebieden zijn vrijwel altijd weggeërodeerd. Ze zijn alleen geconserveerd op plekken waar ze afgedekt zijn door latere bewoningsfasen of de dekafzettingen van Duinkerke III.

⁷⁶ Koch 1970.

⁷⁷ Koch 1970.

⁷⁸ Bult en Koot 2008, 266-267 en afbeelding 11.3.

Afbeelding 11: de ruimtelijke spreiding van vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

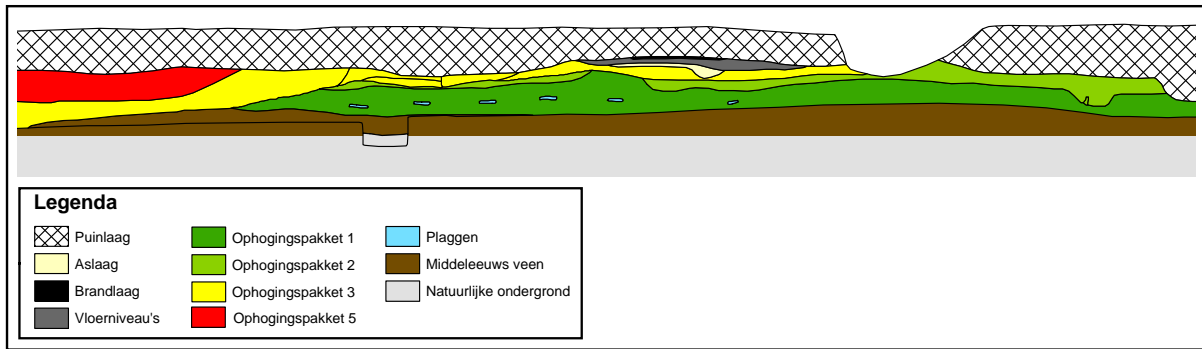
Soms duikt er op onverwachte plekken in het veen aardewerk op. Dit kan worden gezien als het archeologisch bewijs dat er inderdaad nederzettingen aanwezig waren in de Hollandse veengebieden tijdens deze periode.

Uit Midden-Delfland zijn 19 vindplaatsen bekend waar met zekerheid bewoning plaatsvond aan het einde van de Vroege en/of het begin van de Late Middeleeuwen. Deze vindplaatsen hebben allen betrekking op resten van (al dan niet opgehoogde) nederzettingen. In totaal zijn 17 van de vindplaatsen aangetroffen op de dekafzettingen van Duinkerke I. Twee vindplaatsen zijn afkomstig van het Hollandveen (afbeelding 11).

4.3.8 Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd (vanaf circa 1150 na Chr.)⁷⁹

In het 2^e kwart van de 12^e eeuw brak de zee opnieuw het land binnen, onder andere via het geulsysteem van de Lee, bij de Lier. Als gevolg hiervan ontstonden in het westen en zuiden van het onderzoeksgebied de Afzettingen van Duinkerke III. De overstromingen hadden een dramatisch effect op het in cultuur gebrachte land en de bewoning die daar plaatsvond: woonplaatsen langs de oevers van de Maas werden weggespoeld of bedekt met een laag klei en moesten verder landinwaards worden herbouwd, de vraag naar

⁷⁹ De beschrijving van de bewoningsgeschiedenis van Midden-Delfland tijdens de Late Middeleeuwen is voornamelijk gebaseerd op het werk van E. Bult dat is gepubliceerd in Bult 1983, 36-46; Bult 1986, 118-126 en Bult en Koot 2008, 264-267.

landbouwgrond nam toe omdat de bevolking uit de overstroomde gebieden haar bestaansmiddelen was verloren en bestaande sloten en riviertjes in de veengebieden verstopten, waardoor de afwatering stagneerde en wateroverlast ontstond in het aangrenzende kleigebied.

Afbeelding 12: schematische weergave van het profiel van een huisterp uit de Abtswoudse Polder (gemeente Delft), met de duidelijk zichtbare plaggen en ophogingslagen. Jongma 2009.

(Her)ontginning

De bewoning in het onderzoeksgebied werd kort onderbroken en men trof voorzieningen om het verloren land te herwinnen, in cultuur te brengen en te beschermen. Er werden kades en dijken aangelegd⁸⁰ en kanalen gegraven.⁸¹ Deze infrastructurele werken liepen min of meer parallel aan de toenmalige hoogtelijnen en dienden als assen voor de (her)ontginning van het gebied. Deze (her)ontginningen vonden systematisch plaats: haaks op de dijken en kades werden ontginningsblokken uitgezet, die werden verdeeld in kavels van 60 Rijnlandse roeden (circa 226 meter).⁸² Om te voldoen aan de vraag naar landbouwgrond werden nu ook de veengebieden in een hoog tempo ontgonnen, waardoor in het derde kwart van de 12^e eeuw het grootste deel van het onderzoeksgebied (weer) in cultuur was gebracht.

De snelle, systematische aanpak van de ontginning en afwateringsproblemen was alleen mogelijk door het centrale gezag van de Hollandse graven. Zij schakelden de adel in bij de ontginningen en gaven de edelen gronden in leen, in ruil voor hun diensten. Later werden gronden die oorspronkelijk tot de hof behoorden steeds vaker uitgegeven onder leenverband, verpacht of verkocht.

Nederzettingspatroon

De systematische (her)ontginning van Midden-Delfland wordt gereflecteerd in het nederzettingspatroon dat in deze tijd ontstond. Dit patroon is geënt op de strokenverkaveling die ontstond tijdens de ontginningen. In het westelijk kleigebied was het oude landschappelijke reliëf vrijwel verdwenen en ontstonden lintvormige patronen van boerderijen langs de nieuwe vaarten en dijken. De huizen werden gebouwd op terpen, die in één keer werden opgeworpen. Deze terpen waren rond of ovaal van vorm en meestal relatief klein (circa 35-45 bij 30 meter). Ze boden slechts ruimte aan één boerderij. De top van de terp lag 20 tot 100 centimeter hoger dan de omgeving en rondom de meeste terpen werd vaak een smalle sloot of greppel gegraven.

In het zuidelijk kleigebied werden boerderijen gebouwd op de geulafzettingen van Duinkerke 0, die als lage ruggen boven het nieuwe kleidek uitstaken. Hierdoor ontstonden lintbebouwingen landinwaarts. De boerderijen werden verbonden met de weg langs de wetering door middel van lange lanen.

In het klei-/veengebied werden de boerderijen voornamelijk op de grens van de klei en het veen gebouwd. Men bouwde hier op huisterpen die in meerdere keren werden opgeworpen met behulp van plaggen en de klei van Duinkerke I-geulen (afbeelding 12).⁸³ In gebieden waar de Afzettingen van Duinkerke III ontbreken werden huizen gebouwd op de overgang van het veen

⁸⁰ Zoals de hoefijzervormige dijk die evenwijdig liep aan het Lierstelsel, de huidige Burgerdijkseweg, de Maas en de Schie.

⁸¹ Zoals de Gaag, die op de grens van de kleigebieden en het veen werd gegraven, om overtollig water af te voeren uit de veengebieden.

⁸² In het huidige slotenpatroon van de Klaas Engelbrechtspolder, Dorppolder, Kralingerpolder en Oude Campspolder is nog een verdeling van het land in percelen met een breedte van 60 roeden herkenbaar.

⁸³ Dit blijkt onder andere uit het voorkomen van aardewerk uit de Romeinse tijd binnen deze Middel-eeuwse woonplaatsen. In de Romeinse tijd vond veelvuldig bewoning plaats op de geulafzettingen van Duinkerke I. De resten van deze nederzettingen (het aardewerk) werden, met de klei, getransporteerd naar de latere, Middeleeuwse nederzettingen.

en de Afzettingen van Duinkerke I. Het lineaire bewoningspatroon dat hierdoor ontstond boog mee met de toenamlige hoogtelijnen. In de homogene veengebieden waren meestal geen duidelijke reliëfverschillen zichtbaar. Hier ontstonden lineaire patronen omdat men de boerderij op dezelfde hoogte bouwde als de buurman.

Nieuwe overstromingen

Uit historische bronnen is bekend dat er in 1164 nieuwe overstromingen optraden in het Maasmondgebied. Als gevolg van stormvloeden werd zeewater tot ver in de Maas opgestuwd, waardoor grote delen van de Maasdijk werden weggeslagen. Er werd een nieuwe inlaagdijk aangelegd, ter hoogte van het huidige Maasland. Omdat deze dijk verder landinwaarts lag, moesten belangrijke stukken cultuurland worden opgegeven.⁸⁴

Naast de Maasdijk werden ook andere dijken doorgebroken, zoals de Noldijk. Hierdoor werd een kleipakket afgezet op de woonplaatsen in het achterliggende gebied en moesten verschillende erven worden verlaten. In het stroomgebied van de Lee (of Lier) werd ook klei afgezet. Dit werd echter beperkt door de dijken, zoals de Burgersdijk en Noordlierdijk. Om verdere invloed vanuit de Maasmond te beteugelen werden dwarsdijken tussen de Burgersdijk en de Noordlierdijk in het stroomgebied van de Lier aangelegd.

Differentiatie

Tijdens de Late Middeleeuwen trad er in Midden-Delfland differentiatie op op het gebied van economie, sociale verhoudingen en bestuur. Agrarische uitvindingen zorgden voor hogere opbrengsten en er vond arbeidsdifferentiatie plaats. Hierdoor groeide de bevolking en was niet iedereen meer gebonden aan het agrarisch bedrijf. Het werd aantrekkelijk om in grotere bevolkingsconcentraties bijeen te gaan wonen, van waaruit men zich toelegde op het verwerken van agrarische producten. Zulke concentraties ontstonden bij bestaande elementen als kapellen of hoven en groeiden soms uit tot steden.⁸⁵

De differentiatie in sociale verhoudingen kwam vooral tot uiting in de behuizingen op het platteland, waar de adel haar maatschappelijke status ruimtelijk vorm ging geven door het bouwen van zogenaamde begraven hofsteden. Deze hofsteden worden gekenmerkt doordat het woonhuis ruimtelijk werd gescheiden van het agrarisch bedrijfsgebied, door middel van een gracht.

De hofsteden bestonden aanvankelijk uit een houten toren op een aarden verhoging (een motte). Later werden deze torens vervangen door stenen torens met dikke muren. De top van de motte werd soms omgeven door een ringmuur die de binnenplaats afsloot. Vanaf de tweede helft van de 13e eeuw werden er geen mottes meer opgeworpen, maar werd de woontoren gebouwd op een eiland, omsloten door een brede gracht. Vaak werden later één of meerdere woonvleugels op de binnenplaats gebouwd. De militair-strategische waarde van de begraven hofsteden was gering; ze moeten dan ook vooral worden gezien als statussymbool.

In de 13e eeuw lagen er veel begraven hofsteden in Midden-Delfland. Een deel daarvan stamt mogelijk al uit de tweede helft van de 12^e eeuw. De verspreiding ervan beperkt zich tot het afzettingsgebied van Duinkerke III. De posities die ze innamen in de ontginningsblokken duidt er waarschijnlijk op dat de vroegste eigenaren (of leenheren) van de landen waarop de hofstad is gebouwd een belangrijke rol speelde bij de (her)ontginning van het gebied.

De differentiatie op bestuursniveau ontstond onder invloed van de toename van het in cultuur gebrachte land, van de bevolking en van de complexiteit van de samenleving. Hierdoor kon de graaf niet langer rechtstreeks het graafschap besturen en werden bepaalde taken (deels) overgedragen aan lokale en regionale organisaties. Eén van de belangrijkste ontwikkelingen in dit

⁸⁴ Een deel van de oude nederzetting Vlaardingen verdween bijvoorbeeld in de Maas.

⁸⁵ Zoals Delft, Vlaardingen en Schiedam.

verband is het ontstaan van waterschappen, die werden opgericht om de afwatering van de ontgonnen gebieden effectief te laten verlopen. In 1319 werd het Hoogheemraadschap van Delfland opgericht (afbeelding 13).

Afbeelding 13: kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland, geschilderd door Mathijs de Been van Wena in 1606.

Wateroverlast en inversie

De belangrijkste reden voor het oprichten van het Hoogheemraadschap van Delfland was het optreden van regionale afwateringsproblemen. Door de toenemende ontwatering en het intensieve gebruik van de veengebieden als landbouwgrond, begon het veen in te klinken en te verteren. Hierdoor zakte het maaiveld en trad inversie op het in landschap, waardoor de veengronden die aanvankelijk relatief hoog lagen geleidelijk op het niveau van de kleigronden kwamen te liggen en later zelfs eronder zakten.

De zavelige geulafzettingen die de veengebieden doorkruisten waren minder gevoelig voor klink en oxidatie. Ze werden daarom zichtbaar in het landschap als lage ruggen en aantrekkelijker voor bewoning dan de veengebieden die voorheen relatief het hoogst lagen. Hierdoor trad een verschuiving op in het bewoningspatroon. Vanaf het laatste kwart van de 12^e eeuw werden

nieuwe boerderijen niet meer gesticht op de veengronden, maar op de geulafzettingen van Duinkerke I. Veel bestaande boerderijen werden naar deze afzettingen verplaatst.

Als gevolg van de daling van het maaiveld werd het moeilijker om overtollig water te lozen op de vaarten. Dit werd zo problematisch dat er lage kades langs de weteringen werden opgeworpen, die de lager gelegen landbouwgronden beschermden tegen het water van de weteringen die de hogere gronden ontwaterden. Hierdoor ontstond de huidige polderindeling. Met behulp van afsluitbare duikers in de kades werd, tijdens laagwater, overtollig water uit het omkade land geloosd in het boezemwater. In de loop der jaren zette de klink en daling van het maaiveld zich voort, waardoor akker- en weidegebieden vernatten en ze steeds ongeschikter werden als landbouwgrond.

Een half-natuurlijke afwatering in de omkade gebieden bleek uiteindelijk ontoereikend te zijn. In 1413 werd, nabij kasteel Keenenburg in de Kerkpolder, de eerste windwatermolen van Delfland geplaatst. Kort daarop werden ook elders in het gebied poldermolens geïntroduceerd om het overtollige water uit de omkade landbouwgebieden op de weteringen te kunnen lozen. Deze bemalingen veroorzaakten verdere klink. Hierdoor moest het maalpijl in de polders verder zakken en vond uiteindelijk ontwatering plaats tot onder het gemiddelde zeeniveau. Het maaiveld zakte tot beneden NAP en de oude geulafzettingen werden, als lage ruggen, opnieuw zichtbaar in het landschap.

Bewoningspatroon

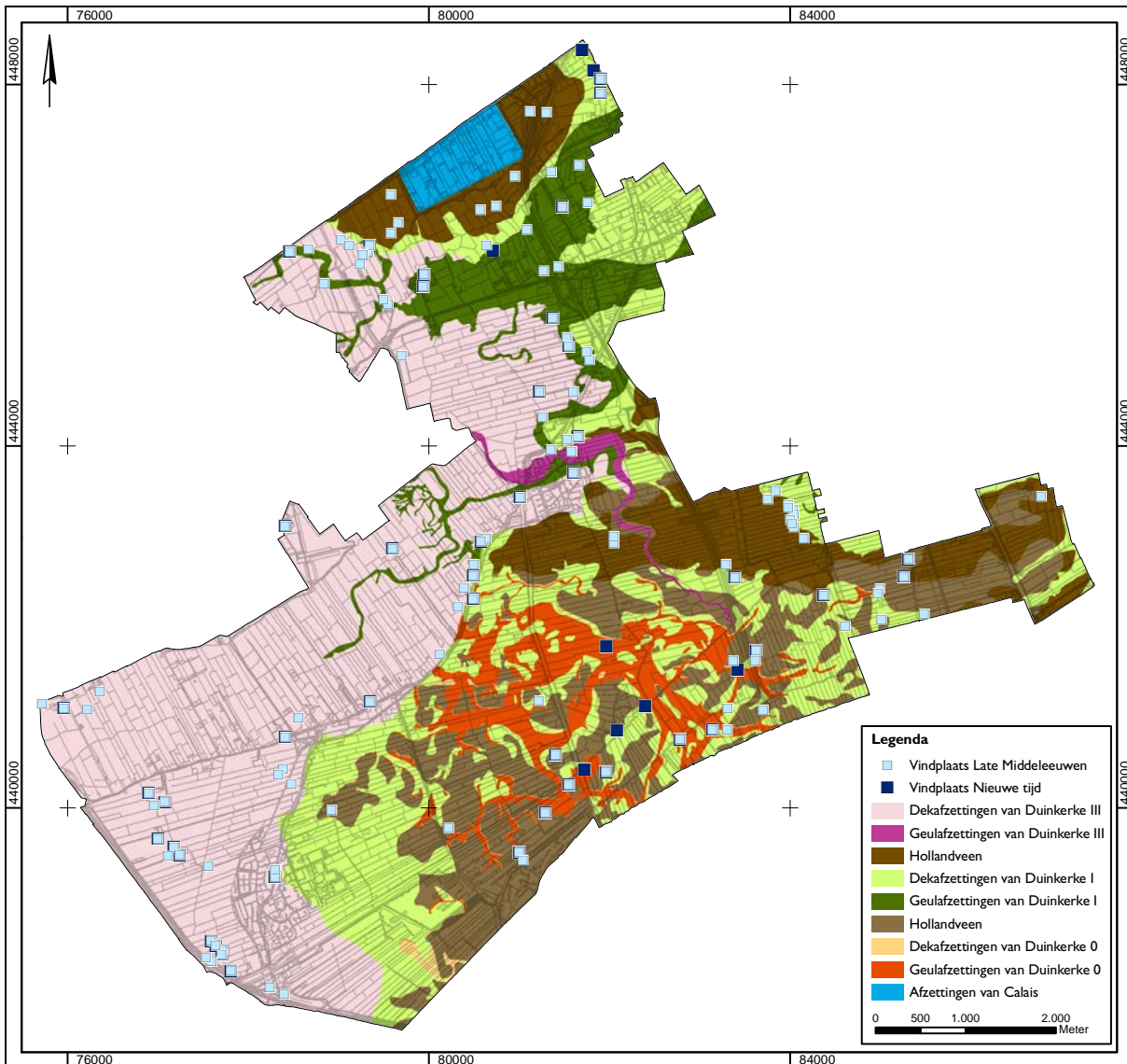
De inklinking van het maaiveld had minder invloed op de kleiige en zandige geulsedimenten dan op de veengronden. Hierdoor boden de geulruggen drogere woonomstandigheden dan de omringende gebieden. Een ander gevolg van de vertering en inklinking van het veen was dat de relatief zware terplichamen in de veengebieden steeds verder wegzakten in de slappe ondergrond. Omdat de terpen geleidelijk steeds lager en de geulsedimenten steeds hoger kwamen te liggen, werden veel huisterpen verlaten in de tweede helft van de 14^e eeuw. De voormalige bewoners van deze terpen verplaatsten hun boerderijen naar de geulruggen op hun perceel. Waar geen geulruggen aanwezig waren werden de woonplaatsen niet verlaten, maar steeds verder opgehoogd.

In de tweede helft van de 14^e eeuw werden in het onderzoeksgebied veel woonplaatsen verlaten. Naast de problemen met landschapsinversie (wat voornamelijk gevolgen had voor de bewoning in de veengebieden) is dit ook te wijten aan sociaal-economische ontwikkelingen. Vanaf de 14^e eeuw trokken steeds meer mensen naar de stad, omdat daar veel vraag was naar arbeidskrachten. Bovendien zijn er aanwijzingen dat de omstandigheden op het platteland minder aantrekkelijk werden als gevolg van een crisis in de landbouw en verminderde de bevolking vanwege het uitbreken van enkele pestepidemieën.

De toenemende waterbeheersing, boerderijbouw in steen en toenemende vraag naar producten als vlees, kaas en boter, zorgden er vanaf de 15^e eeuw voor dat men langer op een plek kon blijven wonen. Onder recente boerderijen kunnen dan ook oudere voorgangers worden gevonden, die soms zelfs teruggaan tot in de 12^e eeuw.

Nieuwe tijd

Tijdens de Nieuwe tijd bleef Midden-Delfland een welvarend gebied. De bewoners leefden voornamelijk van de landbouw en verschillende ambachten. Vanaf het laatste kwart van de 19^e eeuw werden nieuwe boerderijen steeds vaker naast bestaande wegen gebouwd. Dit was vooral een gevolg van het feit dat externe relaties belangrijker werden voor het agrarisch bedrijf (bijvoorbeeld de melkfabriek). De samenleving werd geleidelijk complexer en bevolkingsconcentraties werden groter.

Vindplaatsen

In Midden-Delfland zijn 125 vindplaatsen bekend die (onder andere) gedateerd kunnen worden in de Late Middeleeuwen. De aard van deze vindplaatsen varieert van verhoogde en onverhoogde nederzettingen tot de overblijfselen van religieuze gebouwen, versterkingen en infrastructurele werken.

Binnen het afzettingsgebied van Duinkerke III liggen de vindplaatsen voornamelijk in duidelijke bewoningslinten (afbeelding 14). Buiten dit gebied worden vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen aangetroffen op de geulafzettingen van Duinkerke I en op de klei in de overgangsgebieden van klei naar veen.

Er zijn 55 vindplaatsen bekend die (onder andere) gedateerd kunnen worden in de Nieuwe tijd. Archeologische resten uit deze periode zijn vooral afkomstig van locaties waar ook materiaal uit de Late Middeleeuwen bekend is, of van plekken waar op basis van historisch kaartmateriaal kan worden vastgesteld dat er in de 17^e/18^e eeuw bewoning plaatsvond (afbeelding 14).

Afbeelding 14: de ruimtelijke spreiding van vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

4.4 Verzamelen archeologische en historisch-geografische gegevens

4.4.1 Inleiding

Zoals aangegeven volgt nu een beschrijving van de bekende archeologische en historisch-geografische waarden in Midden-Delfland. In hoofdstuk 3 is een archeologische verwachting uitgesproken over de verschillende landschappelijke eenheden in het onderzoeksgebied. Door de bekende gegevens over het bewoningspatroon in het gebied te analyseren in het licht van deze landschappelijke eenheden, kan worden getoetst of deze verwachting juist is. Om deze reden zijn verspreidingskaarten ontwikkeld, waarbij de bekende archeologische en historisch-geografische gegevens uit bepaalde perioden worden geprojecteerd op het bijbehorende stadium in de geologische ontwikkeling.

4.4.2 Werkwijze

Archeologische vindplaatsen

De in dit hoofdstuk besproken informatie over archeologische vindplaatsen is voornamelijk afkomstig uit Archis, de nationale database voor archeologische vindplaatsgegevens. De hierin opgeslagen informatie kan niet zomaar worden vertaald naar een overzicht van vindplaatsen per periode, maar moet worden geverifieerd, geanalyseerd en eventueel aangevuld. Van veel geregistreerde vindplaatsen is bijvoorbeeld de aard onduidelijk, de opgegeven locatie is niet altijd betrouwbaar en er worden veel vondsten zonder context geregistreerd. Om deze redenen zijn alle meldingen afzonderlijk bekeken en beoordeeld op hun bruikbaarheid.

De uit Archis geselecteerde vindplaatsen zijn, op basis van literatuurstudie en gesprekken met deskundigen, aangevuld met een aantal nieuwe vindplaatsen. In totaal zijn 212 vindplaatsen geselecteerd voor de analyse van het bewoningspatroon in Midden-Delfland. Ze hebben betrekking op het Neolithicum, de IJzertijd, Romeinse tijd, Vroege en Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. Op veel van deze vindplaatsen is materiaal uit meerdere perioden gevonden.

In het onderzoeksgebied bevinden zich twee beschermde archeologische rijksmonumenten en tien terreinen die op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) zijn aangemerkt als terrein van zeer hoge archeologische waarde (tabel 1, afbeelding 15/kaartbijlage 1). Verder bevinden zich er 42 terreinen die op de AMK zijn aangemerkt als terrein van hoge archeologische waarde. In totaal liggen 72 van de archeologische vindplaatsen die in deze studie zijn meegenomen op de genoemde AMK-terreinen.

Vindplaatsen op historisch kaartmateriaal

Voor het onderzoeksgebied zijn verschillende historische kaarten beschikbaar, die gedetailleerd genoeg zijn om structuren te onderscheiden. Door dit historische kaartmateriaal digitaal toegankelijk te maken en in een Geografisch Informatiesysteem (GIS) te georefereren aan de hand van een moderne topografische kaart, kan gereconstrueerd worden waar dergelijke historische structuren hebben gelegen. Zo kan bijvoorbeeld de begrenzing van de historische dorpskernen worden vastgesteld, maar kunnen ook de posities en begrenzingen van lintbebouwingen en overige structuren, zoals boerderijen, molens en kastelen, worden bepaald.

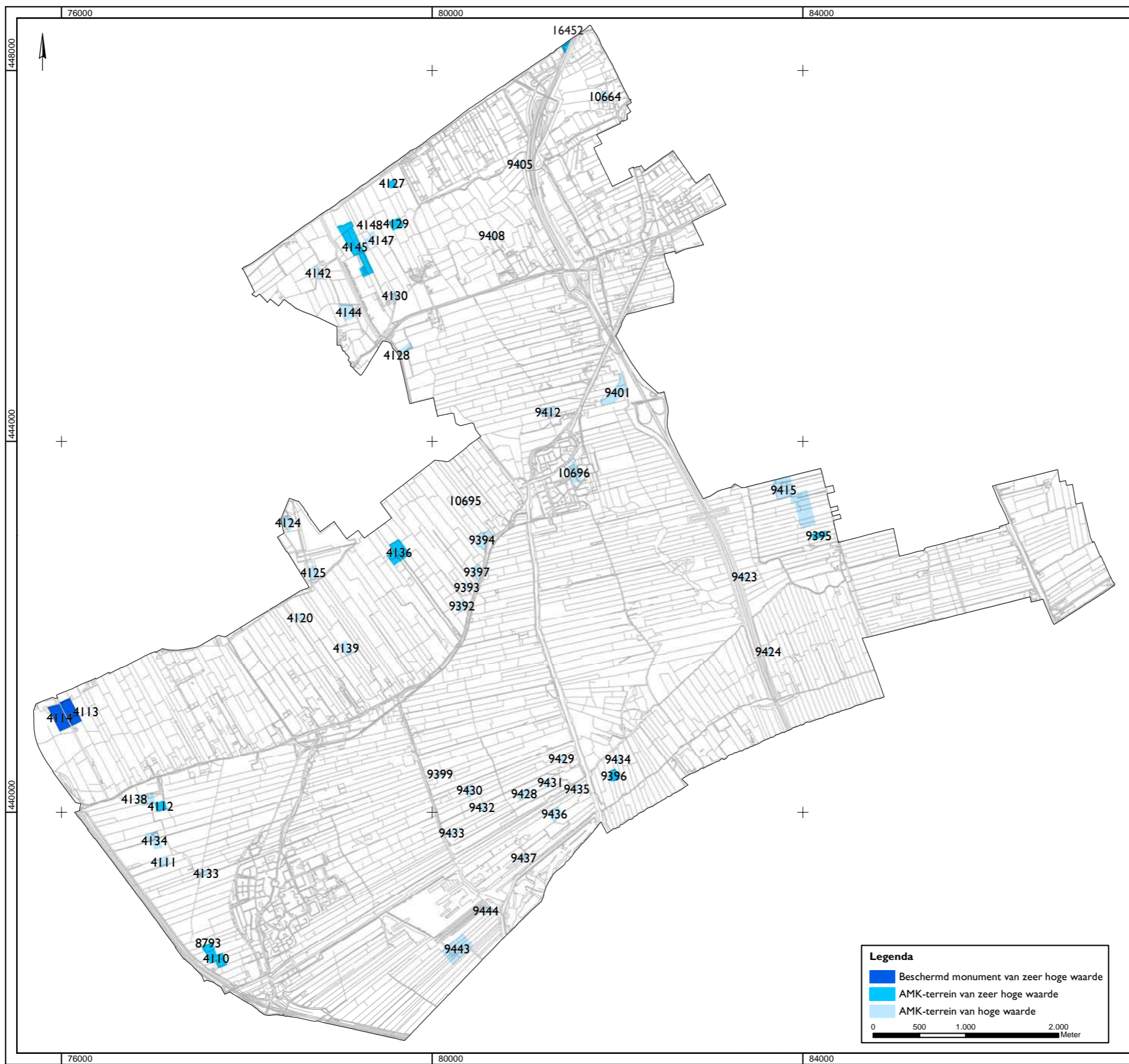
Voor de gemeente Midden-Delfland is de kaart van Kruikius uit 1712,⁸⁶ waarop het Hoogheemraadschap van Delfland is afgebeeld, de meest betrouwbare en bruikbare kaart. De bebouwing die op deze kaart is weergegeven, is overgenomen en afgebeeld op de verspreidingskaart waarop de bekende archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd zijn aangegeven (afbeelding 20 en 21).

⁸⁶ Kruikius, N. en J. Kruikius, 1977 (1712).

AMK-status	AMK-nummer	Aard	Datering	Vindplaats
Beschermd	4113	Bewoningssporen	IJzertijd, Romeinse tijd & Late Middeleeuwen	7, 8
	4114	Bewoningssporen	Vroege Middeleeuwen - Nieuwe tijd	86
Zeer hoge waarde	4110	Huisterp met akkers	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	161-163
	4112	Huisterp	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	152
	4127	Huisterp	Late Middeleeuwen	101
	4129	Huisterp	Late Middeleeuwen	103
	4136	Resten Mottekasteel	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	143
	4145	Zes huisterpen	Vroege - Late Middeleeuwen	75-77, 107-109
	8793	Huisterp	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	160
	9395	Huisterp	Late Middeleeuwen	196
	9396	Huisterp	Nieuwe tijd	176
	16190	Bewoningssporen en begravingen	Neolithicum & Romeinse tijd	2
	Hoge waarde	4111	Huisterp	Late Middeleeuwen
4120		Bewoningssporen	Vroege Middeleeuwen	84
4124		Bewoningssporen	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	144
4125		Bewoningssporen	IJzertijd, Romeinse tijd & Late Middeleeuwen	5
4128		Dijk	Late Middeleeuwen	117
4130		Bewoningssporen	Romeinse tijd	55
4133		Huisterp	Late Middeleeuwen	157
4134		Hofstad Te Velde	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	153
4138		Hofstad De Hoeve	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	151
4139		Bewoningssporen	Romeinse tijd	63
4142		Resten van een versterking	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	112
4144		Bewoningssporen	Romeinse tijd - Nieuwe tijd	56
4146		Huisterp	Late Middeleeuwen	106
4147		Huisterp	Late Middeleeuwen	105
4148		Huisterp	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	104
9392		Huisterp	Late Middeleeuwen	142
9393		Huisterp	Late Middeleeuwen	140
9394		Huisterp	Late Middeleeuwen	137
9397		Huisterp	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	139
9399		Bewoningssporen	IJzertijd	24
9401		Bewoningssporen	Romeinse tijd	57
9405		Huisterp	Late Middeleeuwen	97
9408		Huisterp	Late Middeleeuwen	100
9412		Kasteel Hodenpijl	Late Middeleeuwen	127
9415		14 huisterpen	Late Middeleeuwen	187-195
9423		Huisterp	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	185
9424		Bewoningssporen	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	184
9428		Bewoningssporen	Late IJzertijd	19
9429		Huisterp	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	175
9430		Bewoningssporen	Late IJzertijd	21
9431		Bewoningssporen	Late IJzertijd	18
9432		Bewoningssporen	Late IJzertijd	20
9433		Bewoningssporen	IJzertijd & Late Middeleeuwen	25
9434		Bewoningssporen	IJzertijd	17
9435		Bewoningssporen	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	174
9436		Bewoningssporen	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	173, 176
9437		Bewoningssporen	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	171
9443		Bewoningssporen	IJzertijd	37, 38
9444		Bewoningssporen	Late IJzertijd	34
10664		Bewoningssporen	Romeinse tijd, Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	45
10695	Bewoningssporen	Romeinse tijd	60	
10696	Kasteel Kenenburg	Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd	132	

De kaart van Kruikius betreft natuurlijk een 'momentopname' van het gebied, in zoverre als dat er geen structuren op voorkomen die na de kartering zijn gebouwd. De stedenbouwkundige ontwikkeling van het gebied zal zich na dit jaar echter op een soortgelijke manier hebben voortgezet. De structuren die in 1712 in het onderzoeksgebied aanwezig waren vormen dus een goede basis om zones te reconstrueren waarin een hoge kans bestaat op het aantreffen van archeologische sporen uit de 17^e eeuw en later. Bovendien is het op deze kaart afgebeelde bewoningspatroon zeer waarschijnlijk een directe voortzetting van het patroon dat is ontstaan tijdens de Late Middeleeuwen. Het historisch kaartmateriaal geeft dus ook goed inzicht in waar bewoningsresten uit de periode voor circa 1700 verwacht kunnen worden.

Tabel 1: overzicht van de AMK-terreinen in de gemeente Midden-Delfland, met de bijbehorende archeologische vindplaatsen.

Afbeelding 15: de huidige AMK-terreinen in de gemeente Midden-Delfland, schaal 1:40.000.

Verspreidingskaarten

Zoals aangegeven in paragraaf 4.4.1 is een analyse van de bekende archeologische en historisch-geografische gegevens van het onderzoeksgebied in het licht van de geologische ontwikkeling noodzakelijk om tot een goede archeologische verwachting te komen. Deze analyse vindt plaats aan de hand van verspreidingskaarten, waarop de bekende vindplaatsen en historische structuren worden geprojecteerd op de landschappelijke omstandigheden tijdens de betreffende periode.

In paragraaf 3.4 is de geologische ontwikkeling van Midden-Delfland opgedeeld in vijf archeologisch relevante perioden: de Vroege Prehistorie (1), de Late Prehistorie (2), de Late-IJzertijd en Romeinse tijd (3), eind Vroege Middeleeuwen tot en met het ontstaan van de Afzettingen van Duinkerke III in circa 1135 (4) en de Late Middeleeuwen vanaf circa 1135 tot en met Nieuwe tijd (5). Omdat de dateringen van de archeologische vindplaatsen vaak niet dit detailniveau toelaat, zullen ze worden besproken in algemenere perioden, namelijk: Vroege Prehistorie (afbeelding 16), IJzertijd (afbeelding 17), Romeinse tijd (afbeelding 18), Vroege tot en met begin Late Middeleeuwen (afbeelding 19) en eind Late Middeleeuwen tot en met Nieuwe tijd (afbeelding 20 en 21).

Op de verspreidingskaarten zijn de bekende archeologische vindplaatsen afgebeeld onder vermelding van een vindplaatsnummer. Dit zijn niet de (waarnemings)nummers die in Archis worden gebruikt. De nummers uit Archis zijn meestal zeer lang en verschillende nummers kunnen bovendien betrekking hebben op dezelfde vindplaats. In bijlage I is een samenvatting van de bekende informatie over de verschillende vindplaatsen opgenomen. Hierin kunnen (onder andere) de Archisnummers worden teruggevonden, alsmede de relevante literatuurverwijzingen.

4.5 Archeologische vindplaatsen en bekende historische structuren

4.5.1 Vroege Prehistorie

In het onderzoeksgebied zijn drie vindplaatsen bekend die (mogelijk) uit deze periode dateren (vindplaats 1-3; tabel 2, afbeelding 16). Vindplaats 1 betreft de nederzetting uit circa 3600-3400 v.Chr. (Midden-Neolithicum), die besproken is in paragraaf 4.3.3. Deze nederzetting lag op een (fossiele) duintop. De nederzetting is in 2003 opgegraven, waarbij nederzettingmateriaal is gevonden, zoals aardewerk, dierlijk bot, een gewei bijl en fragmenten van een houten peddel en een houten boog. Daarnaast zijn ook enkele menselijk skeletten gevonden.

Vindplaats 2 behoort bij een AMK-terrein van zeer hoge archeologische waarde, dat zich naar het noorden uitstrekt tot in de gemeente Rijswijk (AMK-terrein 16190; afbeelding 16). Op dit nederzettingsterrein dat is aangetroffen in het veen boven een fossiele duintop is tijdens een inventariserend veldonderzoek onder andere vuursteen, hout en dierlijk bot is gevonden. De vindplaats wordt gedateerd in het Neolithicum.

Vindplaats 3 betreft een vondstlaag op het veen, die is aangetroffen bij kleinschalige graaafwerkzaamheden. In deze laag zijn houtskool, visgraten en verbrande schelpen gevonden. De laag kan mogelijk gedateerd worden in het Neolithicum, maar een dergelijke datering wordt in twijfel getrokken door Van den Broeke.⁸⁷

Conclusie

In hoofdstuk 3 is gesteld dat de Oude Duin- en Strandzanden tijdens het Neolithicum aantrekkelijk zouden zijn voor bewoning, vanwege hun relatief hoge ligging in een overwegend nat landschap. Bovendien is in paragraaf 4.2.3 gesteld dat dergelijke plekken (zogenaamde gradiëntsituaties: overgangen van nat naar

⁸⁷ Opmerking van Van den Broeke, geregistreerd in Archis.

Afbeelding 16: verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit het Neolithicum in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:60.000.

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
1	-	Opraving	Oude Duin- en Strandzanden	Menselijke begravingen, nederzettingssporen	-
2	-	Inventariserend veldonderzoek	Hollandveen	Menselijk botmateriaal en nederzettingsresten	16190
3	18-26	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Vondstlaag	-

droog) aantrekkelijk waren vanwege de mogelijkheden die ze boden om verschillende milieus te exploiteren. De ligging van vindplaats 1 bevestigt dit idee.

De ligging van vindplaats 2 en 3 sluit aan bij het idee dat er ook activiteit plaatsvond in het veengebied. Dit zal vooral plaats hebben gevonden langs geulen die het veengebied doorsneden. Omdat we te weinig weten van het voorkomen van dergelijke geulen, is het niet mogelijk om specifieke locaties aan te wijzen waar bewoningsresten uit de Vroege Prehistorie verwacht zouden kunnen worden.

Tabel 2: overzicht van de bekende vindplaatsen uit het Neolithicum in Midden-Delfland.

4.5.2 IJzertijd

In het onderzoeksgebied zijn 40 vindplaatsen uit de IJzertijd bekend (vindplaats 4-43; tabel 3 en afbeelding 17/kaartbijlage 2). Het merendeel daarvan is aangetroffen tijdens archeologische veldkarteringen of archeologische begeleidingen van (graaf)werkzaamheden. Hierdoor blijft, voor het merendeel van de vindplaatsen, veel onbekend over hun precieze aard, datering, ligging en omvang. In een aantal gevallen beschikken we over meer informatie, omdat de vindplaats is onderzocht door middel van een aanvullend veldonderzoek of een volledige opgraving.

Dertien van de IJzertijdvindplaatsen liggen op, in totaal, twaalf AMK-terreinen. Op een aantal vindplaatsen is, naast het IJzertijdmateriaal, ook vondstmateriaal gevonden uit de Romeinse tijd, Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd.

Geologische ligging

In totaal zijn 22 van de IJzertijdvindplaatsen aangetroffen op Hollandveen, dat zich heeft gevormd op de dekafzettingen van Duinkerke 0. Deze vindplaatsen liggen voornamelijk in het zuidwestelijk deel van het onderzoeksgebied. Er zijn 8 vindplaatsen aangetroffen op de dekafzettingen van Duinkerke 0. Eén van deze vindplaatsen ligt in de middelste zone van het onderzoeksgebied; de overigen zijn aangetroffen in de zuidelijke zone. Van de geulafzettingen van Duinkerke 0 zijn 10 vindplaatsen bekend. Deze liggen allemaal in het westelijk deel van Midden-Delfland.

Aard vindplaatsen

Op alle IJzertijdvindplaatsen in het onderzoeksgebied is nederzettingmateriaal gevonden. Eén van de meest opmerkelijke vindplaatsen is 38. Hier zijn drie complete potten gevonden, die lange tijd werden geïnterpreteerd als resten van een grafveld. Later is aangetoond dat het hier toch om nederzettingmateriaal gaat. Deze vindplaats heeft mogelijk een relatie met vindplaats 37, waar één of meerdere huizen en het bijbehorende nederzettingmateriaal (zoals aardewerk, dierlijk bot, een weefgewicht en een maalsteenfragment) zijn gevonden.

Naast vindplaats 37 zijn op 8 vindplaatsen (5, 8, 22-24, 32, 42, 43) resten van huisplaatsen en het bijbehorende nederzettingmateriaal gevonden. Veel van deze vindplaatsen zijn in meer of mindere mate verstoord door natuurlijke processen die het veenpakket waarin ze liggen hebben aangetast.⁸⁸ Als gevolg daarvan zijn grondsporen en organische resten vaak verdwenen. Op vindplaats 5, 8 en 43 zijn dan ook vrijwel alleen aardewerkrestanten aangetroffen. Opvallende vondsten op vindplaats 5 zijn die van bodems van twee bronzen ketels, die net buiten de nederzetting zijn gevonden en gedateerd kunnen worden in de IJzertijd of Romeinse tijd.

Op vindplaats 22-24, 32 en 42 zijn vloerniveaus van huisplaatsen teruggevonden. Deze pakketten zijn vaak weggezakt en gekanteld in de scheuren in het veen, waardoor niet of nauwelijks meer te achterhalen is hoeveel huizen er in totaal aanwezig zijn geweest. Naast deze vloerniveaus is nederzettingmateriaal gevonden zoals haardplaatsen, aardewerk, dierlijk bot, weefgewichten, spinklosjes, kralen, slijp- en maalstenen en voorwerpen van gewei en been. Op vindplaats 32 is bovendien het restant van een pottenbakkersoven en het bijbehorende afval gevonden. Op vindplaats 22 en 24 zijn takkenpaadjes gevonden, die zijn aangelegd om het veengebied rondom de nederzetting beter toegankelijk te maken.

Van de overige vindplaatsen (4, 6, 7, 9-21, 25-31, 33-36, 39-41) zijn, naar verhouding, weinig gegevens bekend. Op al deze locaties is aardewerk gevonden en soms is ook dierlijk botmateriaal aangetroffen. Opvallend zijn vindplaats 12 en 34 waar zeer grote hoeveelheden aardewerk zijn aangetroffen.

⁸⁸ Processen als veraarding, oxidatie, reductie, scheuring, overspoeling en kanteling. Abbink 1993.

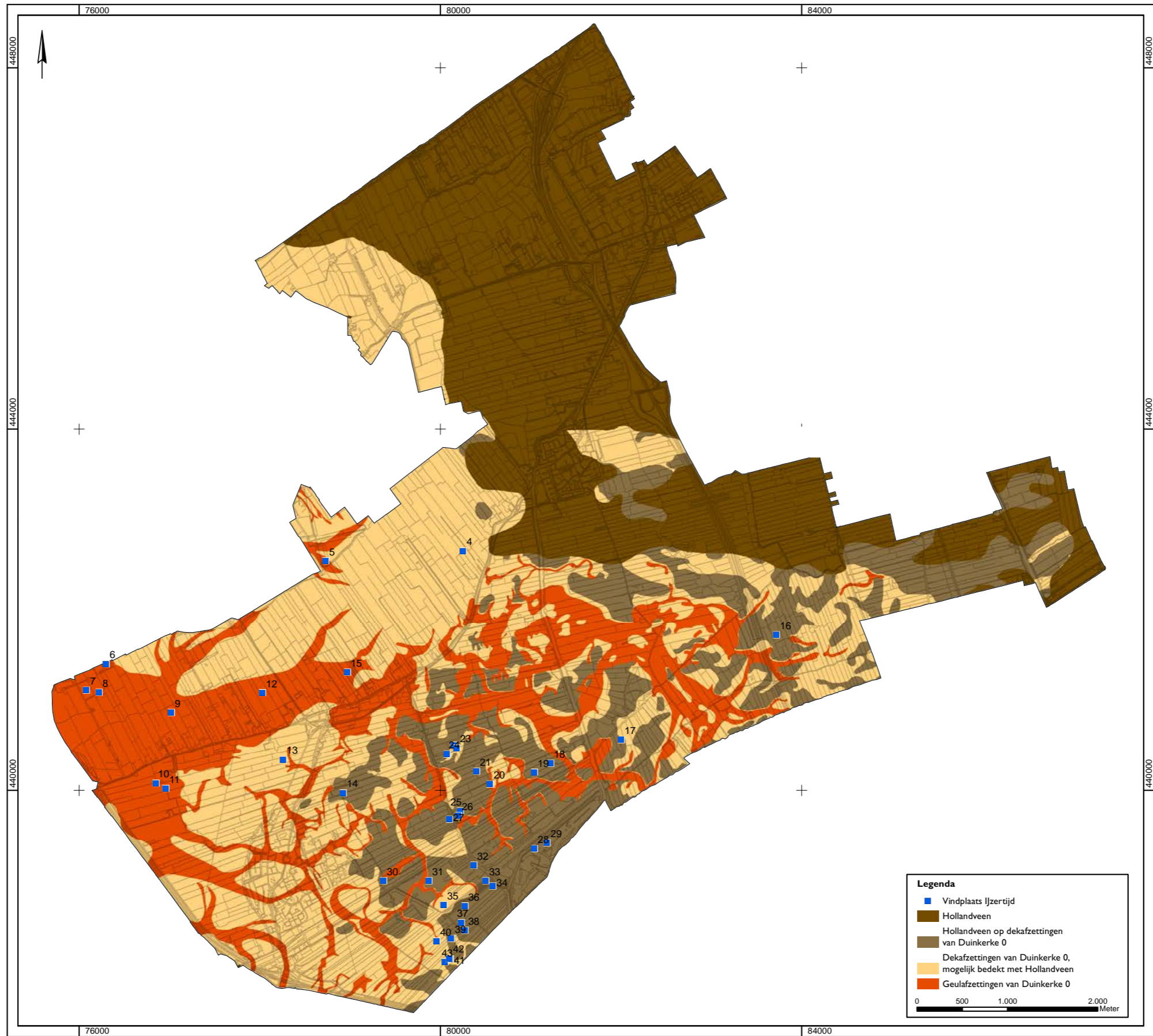
Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
4	21-19	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk en dierlijk bot	-
5	20-11	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	4125
6	19-12	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
7	19-04	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	4113
8	19-08	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	4113
9	19-14	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
10	18-12	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
11	18-26	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
12	20-08	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
13	18-23	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
14	-	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-
15	20-07	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
16	09-16	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-
17	09-18	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	9434
18	11-10	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk en dierlijk bot	9431
19	11-04	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk en dierlijk bot	9428
20	11-03	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk en dierlijk bot	9432
21	11-06	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9430
22	-	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
23	11-17	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
24	11-00	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	9399
25	-	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	9433
26	11-21	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-
27	14-02	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
28	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	-
29	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
30	14-05	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
31	-	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
32	15-04	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
33	16-40	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
34	16-18	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9444
35	15-06	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk en dierlijk bot	-
36	16-37	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
37	16-03/04 & 16-15/16	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	9443
38	16-14	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Complete potten en dierlijk bot	9443
39	16-13	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
40	16-12	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk en houtskool	-
41	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk en dierlijk bot	-
42	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	-
43	16-09	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-

Conclusie

Op basis van de verspreiding van de IJzertijdvindplaatsen kunnen twee bewoningspatronen worden onderscheiden. Ten eerste vond er bewoning plaats op de brede geulafzettingen van Duinkerke 0 in het westen van het onderzoeksgebied. De hier aanwezige nederzettingen zijn, na de Midden-IJzertijd, bedekt geraakt met de dekaafzettingen van Duinkerke I, waardoor de resten ervan bewaard zijn gebleven.

Ten tweede werd het zuidelijke veengebied intensief bewoond. Ondanks dat het onwaarschijnlijk is dat er tijdens de IJzertijd duidelijke reliëfverschillen zichtbaar waren in dit gebied, zien we een duidelijk verschil tussen het veelvuldig voorkomen van IJzertijdvindplaatsen op het Hollandveen en het volledig ontbreken van dergelijke vindplaatsen op de Duinkerke 0-geulsedimenten die het veengebied doorsnijden. Dit is te verklaren omdat de sedimenten in het zuidelijk deel van Midden-Delfland niet bedekt zijn geraakt door de Afzettingen van Duinkerke I. Het Hollandveen bleef hier aan het oppervlak liggen, waardoor het, wanneer het stopte met groeien, oxideerde en verdween.

Tabel 3: overzicht van de bekende vindplaatsen uit de IJzertijd in Midden-Delfland.

Afbeelding 17: verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de IJzertijd in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000

Tijdens het verloop van natuurlijke processen die invloed uitoefenden op het veengebied (oxidatie, klink, scheuring, etc.) verzakten de in het veen aanwezige archeologische resten. In die delen van het landschap waar het veen niet is ontstaan op kleiafzettingen kon dit proces zich lang voortzetten. De archeologische resten raakten uiteindelijk weer bedekt onder nieuw veen of nieuwe kleiafzettingen, waardoor overblijfselen van deze nederzettingen zijn bewaard (welliswaar vaak in zwaar verstoorde toestand). In die delen van het veengebied waar zich kleisedimenten in de ondergrond bevinden kwamen de archeologische resten uiteindelijk terecht op deze verlande geulen. Nadat het veen volledig was verteerd waren deze resten niet meer bedekt en dus niet beschermd tegen erosie. In de loop der tijd zijn deze bewoningsresten dan ook geheel vergaan.

In het zuidelijk veengebied van Midden-Delfland is een verschil in vindplaatsintensiteit zichtbaar tussen het zuidwestelijk en het noordoostelijk deel. Dit kan zijn veroorzaakt door een verschil in conserveringsomstandigheden, maar kan ook te maken hebben met de waterscheiding tussen de bovenloop van de Gantel (waarop het noordelijk deel van Midden-Delfland afwaterde) en de Maas (waarop het zuidelijk deel van het gebied afwaterde), die grofweg door het midden van Midden-Delfland loopt. Binnen de invloedssfeer van deze waterscheiding lagen geen geschikte woonplekken.

Naast de vindplaatsen in het zuidelijk veengebied en op de geulsedimenten van Duinkerke 0, liggen er ook vindplaatsen op de dekafzettingen van Duinkerke 0. Het betreft hier in vrijwel alle gevallen verspoeld materiaal dat direct naast het veen of een geulafzetting is aangetroffen en waarschijnlijk van één van die geologische eenheden afkomstig is.

Bij de meest noordelijke van deze vindplaatsen moet de ligging op de dekafzettingen van Duinkerke 0 worden bekeken in het licht van de Duinkerke I-geulen die hier tijdens de Late-IJzertijd lagen. Tijdens de Midden-IJzertijd ontstond het systeem van de Gantel (de geulafzettingen van Duinkerke I bestaan uit de verlandde armen hiervan). Aanvankelijk veroorzaakte dit een betere ontwatering van het veengebied, waardoor veelvuldig zal zijn gewoond naast de nieuwe riviertjes. De Gantel breidde zich later echter uit, waarbij nieuwe zijarmen en bredere geulen ontstonden. Eventuele woonplaatsen uit de IJzertijd zullen hierdoor zijn weggeslagen en men zal naar elders zijn verhuisd.

De aanwezigheid van IJzertijdvindplaatsen in het noordelijk deel van Midden-Delfland is voornamelijk gebonden aan de ligging van geulen uit de Duinkerke I-fase. Vanwege de geleidelijk toenemende erosieve invloed van deze geulen zal het merendeel van deze woonplaatsen zijn weggeslagen en zullen hier dus geen (onverstoorde) sporen of vondsten van worden aangetroffen.

4.5.3 Romeinse tijd

In het onderzoeksgebied zijn 36 vindplaatsen uit de Romeinse tijd bekend (vindplaats 2, 5, 8, 11, 22, 33, 44 t/m 73; tabel 4 en afbeelding 18/kaartbijlage 3). Net als voor de vindplaatsen uit de IJzertijd geldt ook hier dat het merendeel ervan is aangetroffen tijdens veldkarteringen of begeleidingen van (graaf)werkzaamheden. Met uitzondering van de vindplaatsen waar later aanvullend veldonderzoek heeft plaatsgevonden blijft dus ook voor deze vindplaatsen veel onbekend over hun precieze aard, datering, ligging en omvang.

Negen van de vindplaatsen uit de Romeinse tijd liggen op, in totaal, negen AMK-terreinen. Op een aantal vindplaatsen is, naast het materiaal uit de Romeinse tijd, ook materiaal gevonden uit de Vroege Prehistorie, IJzertijd, Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd.

Geologische ligging

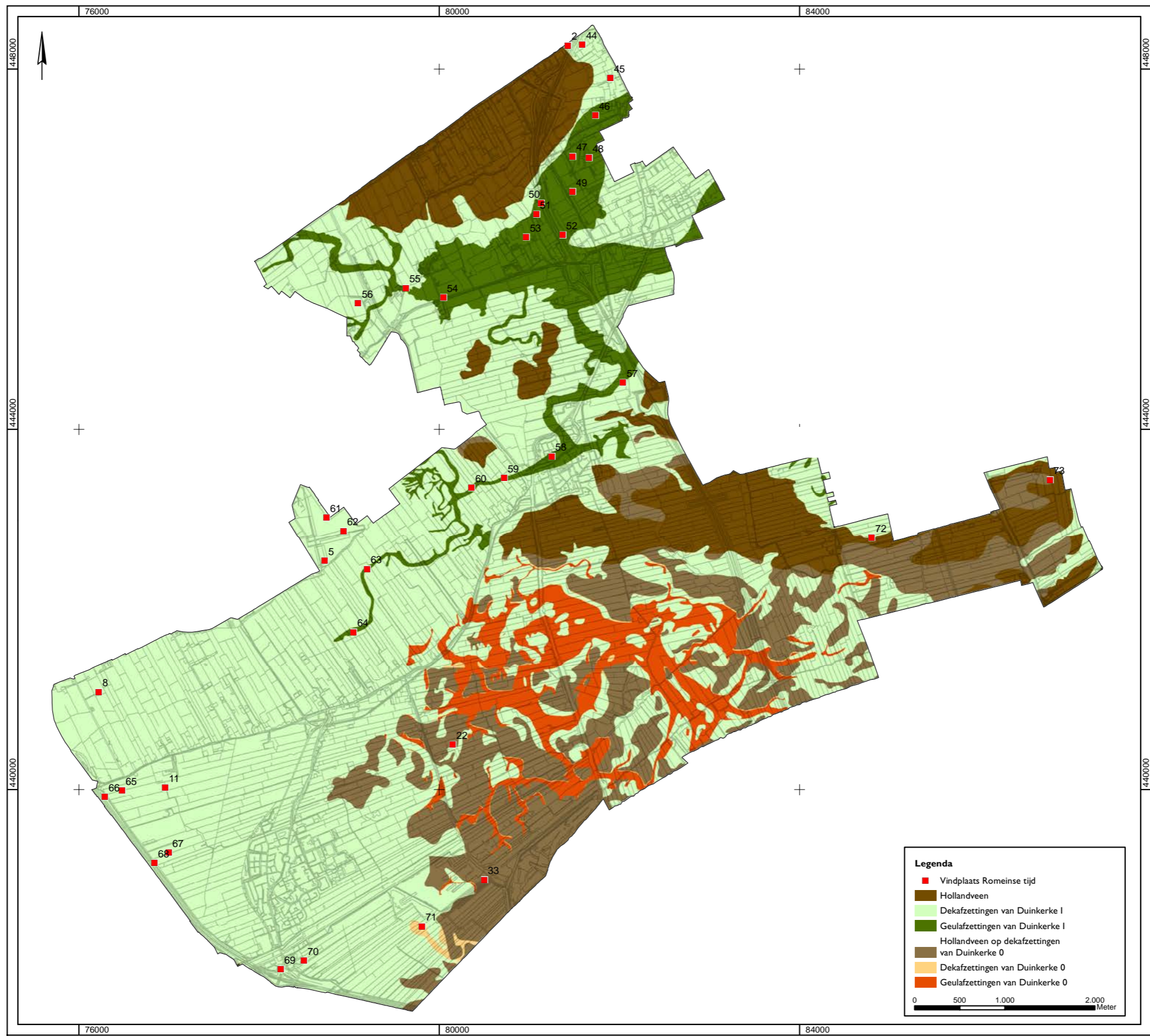
In de noordelijke helft van het onderzoeksgebied zijn zestien vindplaatsen bekend op de geulafzettingen van Duinkerke I. Op de dekafzettingen van Duinkerke I, in de westelijke helft van Midden-Delfland, zijn zestien vindplaatsen aangetroffen. Van die zestien liggen er acht op plekken waar de dekafzettingen van Duinkerke I zijn afgezet op de oudere geulafzettingen van Duinkerke 0. Tenslotte is er in het zuidwesten van het onderzoeksgebied één vindplaats bekend op de dekafzettingen van Duinkerke 0 en één op het Hollandveen. In het zuidoosten van Midden-Delfland liggen twee vindplaatsen op het Hollandveen.

Aard vindplaatsen

Net als bij de bekende archeologische vindplaatsen uit de IJzertijd betreffen de vindplaatsen uit de Romeinse tijd voornamelijk nederzettingenresten. Op een aantal van deze vindplaatsen (33, 55, 56, 59-61, 63-73), die zijn aangetroffen tijdens veldkarteringen of archeologische begeleidingen, is alleen (handgevoemd en/of gedraaid) aardewerk gevonden. Op sommige van deze vindplaatsen (51, 53, 54) zijn ook enkele grondsporen gedocumenteerd.

Tabel 4: overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland.

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
2	-	Inventariserend veldonderzoek	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingmateriaal	16190
5	20-11	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	4125
8	19-28	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4113
11	18-26	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
22	-	Opgraving	Hollandveen	Aardewerk	-
33	16-40	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
44	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingmateriaal	-
45	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	10664
46	-	Inventariserend veldonderzoek	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
47	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen, 2 graven	-
48	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk en crematierestten	-
49	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
50	01-17	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
51	01-18	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
52	01-15/23	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
53	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
54	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
55	01-02	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4130
56	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4144
57	03-01	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	9401
58	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
59	21-08	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
60	21-02	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	10695
61	21-31	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
62	21-15	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
63	21-13	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4139
64	-	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
65	18-11	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
66	-	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
67	18-19	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
68	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
69	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
70	15-09	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
71	15-16	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
72	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
73	06-02	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-

Afbeelding 18: verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000

Op vindplaats 2 en 46 heeft, na hun ontdekking, een inventariserend veldonderzoek plaatsgevonden. Daarbij is nederzettingmateriaal gevonden, zoals (handgevormd en gedraaid) aardewerk, dierlijk bot en natuursteen. Op vindplaats 46 zijn bovendien verkavelinggreppels en een onbeschoeide waterkuil aangetroffen.

Vindplaats 8 en 22 betreffen locaties waar aardewerk uit de Romeinse tijd is aangetroffen binnen de context van een (opgegraven) nederzetting uit de IJzertijd. Overige sporen uit de Romeinse tijd ontbreken hier of zijn niet waargenomen.

Op de overige vindplaatsen (5, 44, 45, 47-50, 52, 57, 58, 62) heeft een opgraving plaatsgevonden, waardoor er meer gegevens bekend zijn over deze plekken. Op twee locaties zijn restanten van menselijke begravingen gevonden. Vindplaats 47 betreft een inheems-Romeinse nederzetting waarbinnen twee huizen, een vlechtwerkwaterput en een hondengraf zijn gevonden. Naast het standaard nederzettingmateriaal zoals (gedraaid en handgevormd) aardewerk en dierlijk bot, is hier ook glas en metaal gevonden. In deze nederzetting is één inhumatie- en één crematiegraf gevonden. Op vindplaats 48 is een menselijke crematiegraf en het bijbehorende (graf)aardewerk gevonden (een amfoor, een deukbeker en zes borden).

Op alle andere opgegraven vindplaatsen zijn alleen resten van nederzettingen aangetroffen. Op al deze locaties is nederzettingmateriaal gevonden, in de vorm van (handgevormd en gedraaid) aardewerk, dierlijk bot en natuursteen.

Op vindplaats 57 zijn de resten van een huis, erf- en perceleringssloten, karrensporen en een lemen veldoven gevonden. Onder het nederzettingmateriaal bevinden zich dierbegravingen en (oven)slakken. Op vindplaats 5 zijn, net buiten de nederzetting, de (hierboven besproken) bodems van twee bronzen ketels gevonden, die in de IJzertijd of Romeinse tijd dateren.

Op vindplaats 44 is alleen zeer veel nederzettingmateriaal gevonden, waaronder twee pijparden beeldjes, metaal en glas. De nederzettingstructuren liggen hier waarschijnlijk buiten het opgegraven gebied. Op vindplaats 45 zijn drie boerderijen, een opslagstructuur, drie waterputten, kuilen en greppels gevonden. Onder het nederzettingmateriaal bevinden zich schelpen, metaal, glas en keramisch bouw materiaal. Vindplaats 49 betreft een nederzetting met minstens twee boerderijen en een opslagstructuur. Verder zijn hier (water)kuilen, greppels, palenrijen en fragmenten van een oven gevonden.

Vindplaats 50 betreft een huisplaats met minstens drie bewoningsfasen. Opvallend is de vondst van een pad, waarvan kleinere paadjes aftakken. Deze kleinere paadjes worden gevormd door hoefindrukken. Vindplaats 52 betreft een huisplaats met minstens twee bewoningsfasen. Hier is, onder andere, een deel van een ploeg gevonden. De boerderij die is gevonden op vindplaats 58 wordt vergezeld van nederzettingmateriaal, waartussen zich onder andere kinderspeelgoed bevindt. Verder zijn hier een maalsteen, een slijpsteen en een spinsteen, netvervaarders, weefgewichten en *fibulae* (mantelspelden) gevonden.

Tenslotte is op vindplaats 62 een gebouw gevonden, dat wordt omringd door een grote hoeveelheid hoefindrukken. Op basis daarvan is het gebouw geïnterpreteerd als een stalling voor vee. Daarnaast zijn op deze plek greppels, kuilen en *fibulae* gevonden.

Conclusie

Op basis van de verspreiding van de vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland kan worden vastgesteld dat de geulafzettingen van Duinkerke I veelvuldig werden bewoond. Deze lagen relatief hoger dan het omringende landschap en boden dus drogere omstandigheden dan de rest van dit natte gebied.

Het structureel voorkomen van vindplaatsen uit de Romeinse tijd op de dekafzettingen van Duinkerke I is beperkt tot het westen van het onderzoeksgebied. Dit patroon is gebonden aan locaties waar de dekafzettingen van Duinkerke I zijn afgezet op de (oudere) geulafzettingen van Duinkerke 0. Deze voormalige geulen zijn waarschijnlijk weer ten dele actief geworden tijdens de Romeinse tijd. De nederzettingen uit deze periode zijn dan dus naast waterlopen gebouwd die op dat moment actief waren en later weer verlandden.

Het merendeel van de vindplaatsen op de dekafzettingen van Duinkerke I, die geen geulsedimenten van Duinkerke 0 bedekken, betreft los vondstmateriaal. Dit materiaal is vaak in de directe nabijheid van een Duinkerke 0-geulsediment gevonden. Het gaat hierbij dan ook waarschijnlijk om verspoeld materiaal, afkomstig van een nederzetting die is aangelegd naast een actieve waterloop. Het zou ook kunnen gaan om materiaal uit de periferie van een nederzetting die naast een dergelijke geul heeft gelegen.

Waar de dekafzettingen van Duinkerke I niet zijn ontstaan op geulafzettingen van Duinkerke 0 werden ze niet structureel bewoond in deze periode. Wel werd vanaf de 2^e eeuw het landschap tussen de nederzettingen steeds meer in cultuur gebracht, waardoor, onder andere, grootschalige verkavelingssystemen ontstonden. Dergelijke *off-site* structuren kunnen wel worden aangetroffen op de dekafzettingen van Duinkerke I.

In tegenstelling tot de IJzertijd zijn er nauwelijks vindplaatsen uit de Romeinse tijd bekend in het veengebied. Dit nagenoeg ontbreken van vindplaatsen is mogelijk een resultaat van de erosie van vindplaatsen (zoals boven is beschreven voor de IJzertijd). Het is echter waarschijnlijker dat hier weinig vindplaatsen bekend zijn omdat er weinig bewoning plaatsvond. De Romeinse tijd was in het algemeen een natte periode en het Hollandveengebied was waarschijnlijk niet voldoende ontwaterd om bewoning mogelijk te maken.

4.5.4 Vroege en begin Late Middeleeuwen

In het onderzoeksgebied zijn 18 vindplaatsen bekend die worden gedateerd in de Vroege Middeleeuwen en/of het begin van de Late Middeleeuwen (vindplaats 5, 74-90; tabel 5 en afbeelding 19/kaartbijlage 4). Ook voor deze vindplaatsen geldt weer dat het merendeel ervan is aangetroffen tijdens veldkarteringen of archeologische begeleidingen, waardoor veel van hun aard onbekend blijft.

Zes van deze vindplaatsen liggen op, in totaal, vier AMK-terreinen. Op drie van de vindplaatsen is ook materiaal uit de IJzertijd, Romeinse tijd, het einde van de Late Middeleeuwen of de Nieuwe tijd aangetroffen.

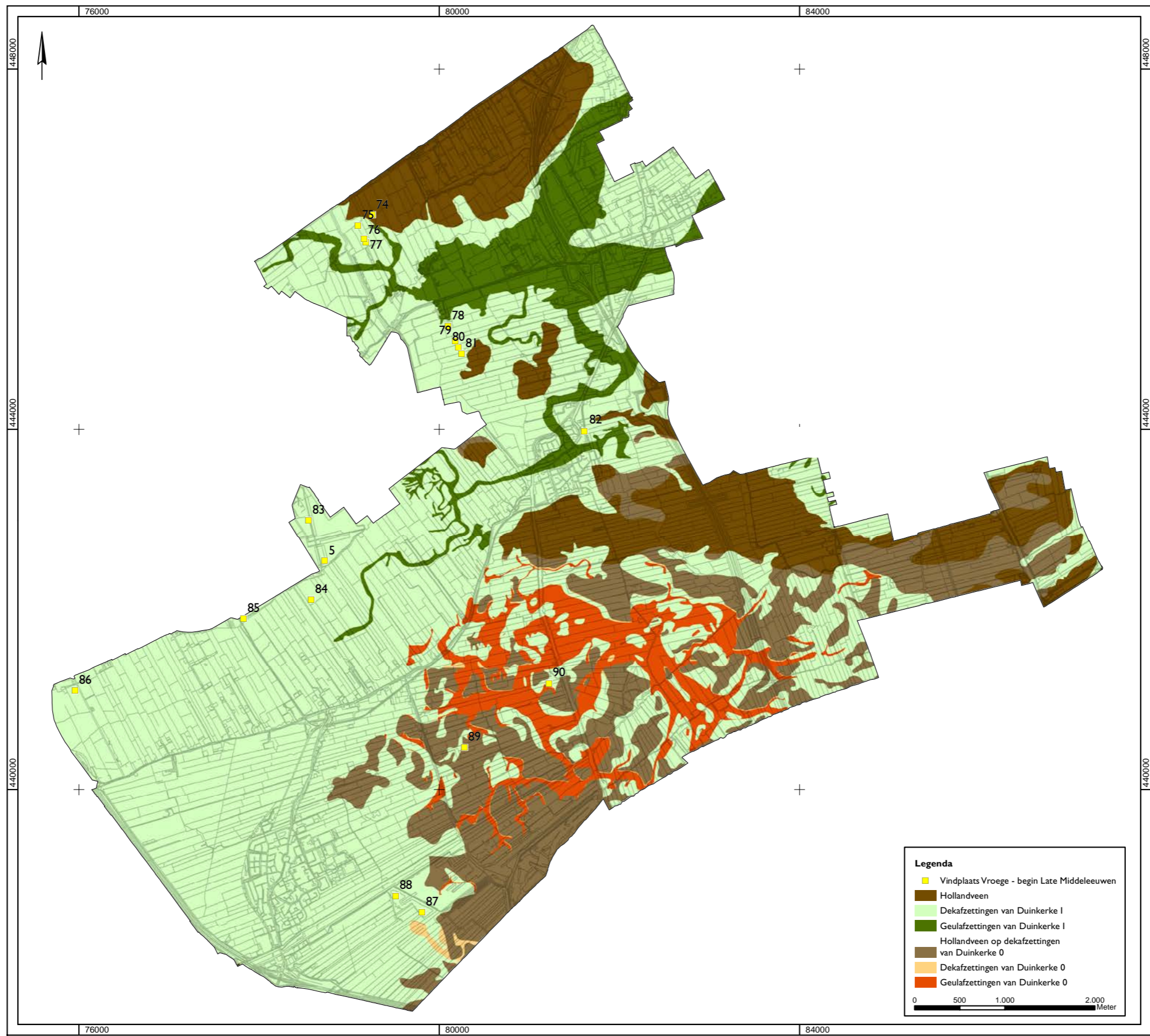
Geologische ligging

In totaal zijn 18 van de vindplaatsen aangetroffen op de dekafzettingen van Duinkerke I. Twee vindplaatsen zijn afkomstig van het Hollandveen.

Aard vindplaatsen

Alle vindplaatsen betreffen restanten van nederzettingen. Vanwege de aard van het uitgevoerde onderzoek is er over alle vindplaatsen relatief weinig bekend. Ze zijn vaak gedateerd op basis van aangetroffen vondstmateriaal, maar nadere informatie ontbreekt. Bij zeven van de vindplaatsen gaat het om huisterpen (vindplaats 75, 76, 78-81, 84). Vindplaats 75, 76 en 79-81 kunnen niet specifieker gedateerd worden dan behorende tot deze periode. Vindplaats 78 en 84 worden gedateerd in de 11^e of het begin van de 12^e eeuw.

Bij zeven van de vindplaatsen waarvan, behalve de datering, vrijwel niets bekend is, gaat het om locaties waar geen aanwijzingen zijn gevonden dat de huisplaatsen opgehoogd waren (vindplaats 77, 83, 85, 87-90). Vindplaats 77 en 87 kunnen niet specifieker worden gedateerd dan eind Vroege Middeleeuwen.

Legenda

- Vindplaats Vroege - begin Late Middeleeuwen
- Hollandveen
- Dekafzettingen van Duinkerke I
- Geulafzettingen van Duinkerke I
- Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0
- Dekafzettingen van Duinkerke 0
- Geulafzettingen van Duinkerke 0

0 500 1.000 2.000 Meter

Afbeelding 19: verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
5	20-11	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4125
57	03-01	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	9401
74	-	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
75	01-31	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4145
76	01-29	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4145
77	01-28	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4145
78	02-08	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
79	02-14	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
80	02-13	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
81	02-06	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
82	-	Inventariserend veldonderzoek	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk en loopvlak	-
83	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
84	20-16	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4120
85	20-43	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
86	19-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4114
87	15-08	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
88	15-02	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
89	11-08	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
90	11-09	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-

Tabel 5: overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland.

- begin Late Middeleeuwen. Vindplaats 83 wordt gedateerd in het eerste kwart van de 12^e eeuw, vindplaats 85 in de eerste helft van de 12^e eeuw en vindplaatsen 88-90 in de periode 11^e-14^e eeuw.

De vindplaatsen waarover iets meer bekend is betreffen vindplaats 5, 74, 82 en 86. Op vindplaats 5 zijn sporen van bewoning uit de 11^e eeuw aangetroffen tijdens de opgraving van een nederzetting uit de 13^e eeuw. Op vindplaats 74 zijn sporen van een 11^e eeuwse nederzetting en het loopvlak gevonden.

Vindplaats 82 betreft de periferie van een nederzetting uit de 10^e of het begin van de 11^e eeuw. De eigenlijk nederzetting lag vermoedelijk verder naar het westen. Vindplaats 86 betreft de resten van een huisterp waar in deze periode waarschijnlijk een hof heeft gestaan, in de vorm van een mottekasteel. Het was een allodiaal bezit dat in 1243 nog in handen was van Diederik van Delft, ook wel Coldenhove geheten. Op de hof waren ook nog horige lieden aanwezig. In of kort na 1243 werd in dit adellijke huis de Commanderie van de Duitse Orde gesticht.

Conclusie

Zoals aangegeven verbeterden de woonomstandigheden in Midden-Delfland vanaf het einde van de Vroege Middeleeuwen. Het gebied werd toen toegankelijker en men begon geleidelijk met de ontginning. Er is weinig bekend over de bewoning in deze periode. Enerzijds komt dit doordat sporen uit deze tijd grotendeels zijn verdwenen als gevolg van erosie. Anderzijds doordat het vaak moeilijk is om nederzettingen uit deze periode te onderscheiden van nederzettingen die later zijn gesticht. Omdat veel van de vindplaatsen zijn aangetroffen tijdens veldkarteringen of archeologische begeleidingen is er vaak weinig bekend over hun precieze aard en worden dateringen alleen vastgesteld op basis van aardewerk. Veel van de aardewerkvormen uit de Middeleeuwen kennen echter relatief lange gebruiksperiodes, waardoor het vaak niet mogelijk is om een vindplaats eenduidig in de vroege of late periode te plaatsen.

Het maken van een duidelijk onderscheid tussen nederzettingen die voor en na de Duinkerke III-overstromingen zijn ontstaan, is vaak alleen mogelijk in die gebieden waar daadwerkelijke Afzettingen van Duinkerke III voorkomen. De vindplaatsen die met zekerheid in de Vroege en/of het begin van de Late Middeleeuwen kunnen worden geplaatst beperken zich dan ook hoofdzakelijk tot het afzettingsgebied van Duinkerke III.

Aan de hand van de vindplaatsverspreiding in Midden-Delfland kunnen we constateren dat het merendeel van de vindplaatsen afkomstig is van de dekafzettingen van Duinkerke I. Een aantal van deze vindplaatsen vormt lintvormige clusters. Deze clusters zijn zeer waarschijnlijk ontstaan naast (natuurlijke of gegraven) waterlopen. Daarnaast is er geen duidelijk patroon te onderscheiden in de ligging van de vindplaatsen.

Ook in de ligging van de vindplaatsen buiten het afzettingsgebied van Duinkerke III is geen patroon te onderscheiden. Het feit dat hier nauwelijks vindplaatsen voorkomen wil niet zeggen dat hier in deze periode geen bewoning heeft plaatsgevonden. Eventuele overblijfselen van deze bewoning zijn echter niet bedekt geraakt door latere kleiafzettingen en zullen dan ook veel te lijden hebben gehad van latere erosieprocessen. Binnen dit gebied bestaat wel kans dat er, op onverwachte plekken in het veen, los materiaal opduikt. De bijbehorende sporen en structuren zijn dan verdwenen en het vondstmateriaal zal zich niet meer in haar originele positie bevinden.

4.5.5 Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd

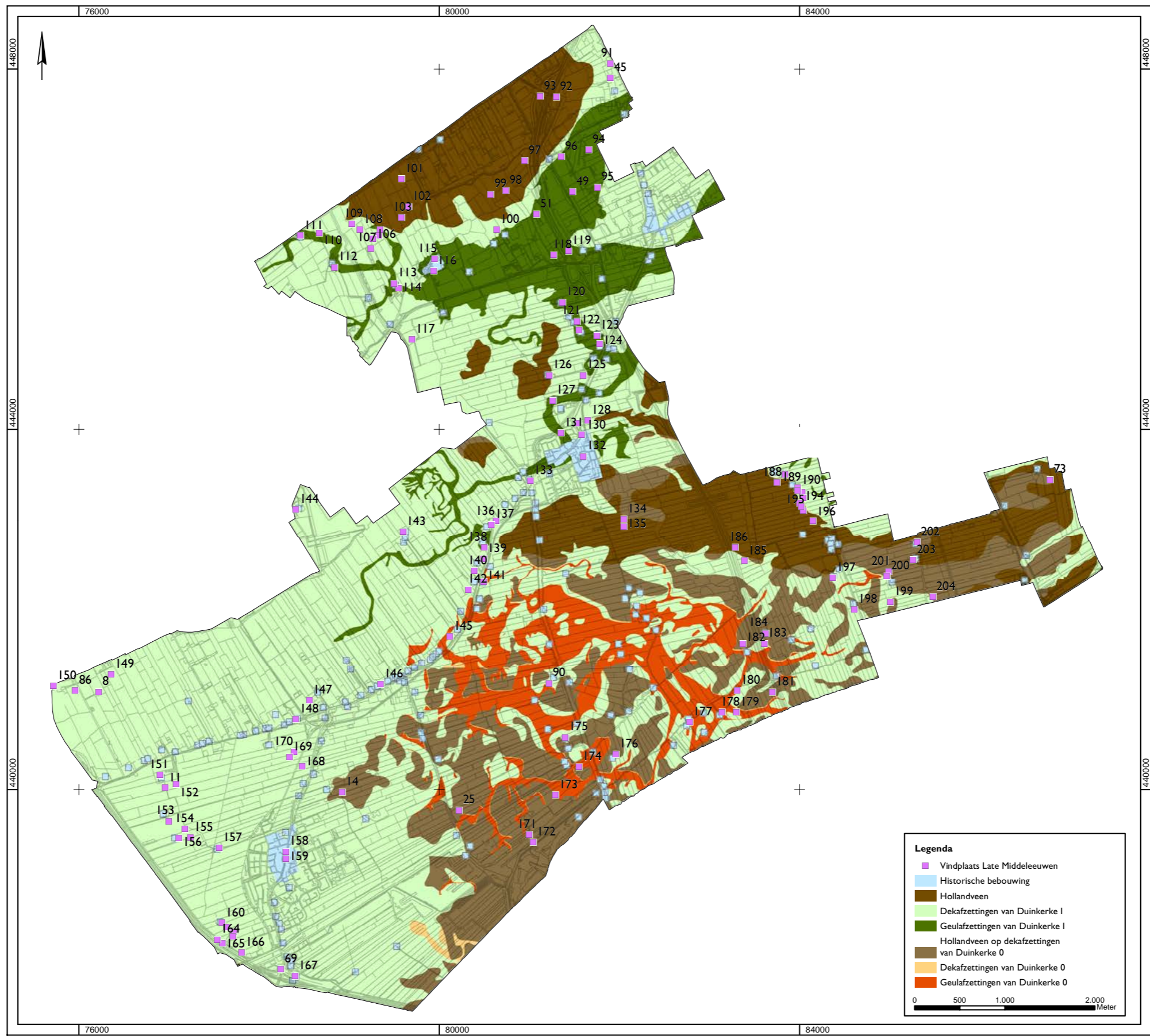
In het onderzoeksgebied zijn 125 vindplaatsen bekend waar materiaal uit de Late Middeleeuwen is gevonden (tabel 6 en afbeelding 20/kaartbijlage 5). Op de vindplaatsen waar materiaal uit meerdere perioden is gevonden, betreft dat meestal vondsten uit de Nieuwe tijd. Vijftig van de vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen liggen op, in totaal, 38 AMK-terreinen. Het merendeel van de vindplaatsen is aangetroffen tijdens veldkarteringen.

In Midden-Delfland zijn 55 vindplaatsen van materiaal uit de Nieuwe tijd bekend (tabel 7 en afbeelding 21/kaartbijlage 6). Op het merendeel van deze vindplaatsen is ook materiaal gevonden dat wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen. Dit is onder andere te wijten aan het feit dat veel van de nederzettingen uit de Late Middeleeuwen een zeer lange gebruikperiode kennen. Dit sluit goed aan bij de eerder geformuleerde stelling dat er vanaf de Late Middeleeuwen een hogere mate van plaatsvast bewoningscontinuïteit optrad. Van de bekende vindplaatsen uit de Nieuwe tijd liggen er 22 op, in totaal, 20 AMK-terreinen. Het merendeel van de vindplaatsen is aangetroffen tijdens veldkarteringen.

Veel van het materiaal uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd is aangetroffen op plekken waarvan, op basis van historisch kaartmateriaal, bekend is dat er bewoning aanwezig was rond 1700. Veel van de bebouwing die op deze kaarten is afgebeeld zal echter langer teruggaan en dus in een aantal gevallen haar oorsprong hebben in de Late Middeleeuwen of zelfs nog eerder. Om de relatie tussen deze bekende historisch-geografische gegevens en de vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd te illustreren zijn deze bekende vindplaatsen afgebeeld op de verspreidingskaarten. (afbeelding 21 en 22).

Geologische ligging

Het merendeel van de vindplaatsen is afkomstig van de dekafzettingen van Duinkerke III (Late Middeleeuwen: 38; Nieuwe tijd: 18). Daarnaast liggen veel vindplaatsen op de dekafzettingen van Duinkerke I (Late Middeleeuwen: 24; Nieuwe tijd: 12), de geulafzettingen van Duinkerke I (Late Middeleeuwen: 23; Nieuwe tijd: 8) en het Hollandveen (Late Middeleeuwen: 31; Nieuwe tijd: 9). Op de geulafzettingen van Duinkerke 0 zijn voor beide periode zeven vindplaatsen aangetroffen. Daarnaast is er één vindplaats aangetroffen op de geulafzettingen van Duinkerke III, die in beide perioden dateert, en is er één vindplaats uit de Late Middeleeuwen op de dekafzettingen van Duinkerke 0 aangetroffen.

Afbeelding 20: verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en de bekende historisch-geografische structuren in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000.

Tabel 6: overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland.

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
8	19-08/28	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	4113
11	18-26	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
14	-	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-
25	-	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	9433
45	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	10664
49	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
51	01-18	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
69	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
73	06-02	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-
86	19-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4114
90	11-09	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
91	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
92	-	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
93	-	Opgraving	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
94	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
95	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
96	-	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
97	01-01	Opgraving	Hollandveen	Aardewerk	9405
98	01-14	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
99	-	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
100	01-19	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	9408
101	01-11	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	4127
102	01-10	Inventariserend veldonderzoek	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
103	01-09	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	4129
104	01-03	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4148
105	01-04	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4147
106	01-05	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4146
107	01-07	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4145
108	01-30	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4145
109	01-06	Inventariserend veldonderzoek	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	4145
110	-	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
111	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen	-
112	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	4142
113	-	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
114	01-08	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
115	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen	-
116	01-16	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
117	-	-	Dekafzettingen Duinkerke I	Dijkrestant	4128
118	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
119	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
120	02-04	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
121	02-02	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
122	02-01	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
123	02-05	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
124	02-03	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
125	02-17	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
126	02-11	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
127	02-07	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingmateriaal	9412
128	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
129	-	Inventariserend veldonderzoek	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
130	-	Inventariserend veldonderzoek	Geulafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	-
131	02-12	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
132	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	10696
133	-	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Dekafzettingen Duinkerke III	-

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
134	09-03	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
135	-	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
136	21-07	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
137	21-06	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	9394
138	21-03	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
139	21-05	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	9397
140	21-22	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	9393
141	11-02	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
142	21-04	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	9392
143	21-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4136
144	20-02	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	4124
145	21-26	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
146	20-20	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
147	20-19	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
148	20-23	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
149	19-18	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
150	19-06	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Dekafzettingen Duinkerke III	-
151	18-01/28	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingmateriaal	4138
152	18-02	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4112
153	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4134
154	18-04	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
155	18-07	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
156	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4111
157	18-05	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4133
158	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
159	04-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
160	18-06	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	8793
161	18-17	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4110
162	18-13	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4110
163	18-16	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4110
164	18-22	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
165	18-21	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
166	18-30	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
167	15-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
168	18-10	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
169	18-20	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
170	18-09	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
171	12-04	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9437
172	13-02	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
173	12-03	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9436
174	12-02	Veldkartering	Geulafzettingen van Duinkerke 0	Aardewerk	9435
175	11-05	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	9429
176	09-02	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9396
177	09-01	-	Geulafzettingen van Duinkerke 0	-	-
178	09-07	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen van Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	-
179	-	Veldkartering	Geulafzettingen van Duinkerke 0	Aardewerk	-
180	09-09	Veldkartering	Geulafzettingen van Duinkerke 0	Aardewerk	-
181	09-06	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-
182	09-14	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Aardewerk	-
183	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
184	09-05	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9424
185	09-10	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingmateriaal	9423
186	-	Inventariserend veldonderzoek	Hollandveen	Nederzettingmateriaal	-
187	04-06	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	9415
188	04-07	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9415
189	04-14	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	9415
190	04-18	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	9415

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
191	04-08	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	9415
192	04-12	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9415
193	04-10	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9415
194	04-11	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9415
195	04-09	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	9415
196	04-13	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9395
197	09-11	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
198	09-15	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
199	07-10	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
200	07-09	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
201	07-08	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
202	07-06	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
203	07-07	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
204	07-26	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-

Tabel 7: overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Nieuwe tijd in Midden-Delfland.

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
45	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	10664
49	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
86	19-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4114
91	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
104	01-03	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	4148
111	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen	-
115	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen	-
116	01-16	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
120	02-04	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
122	02-01	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
126	02-11	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
128	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
129	-	Inventariserend veldonderzoek	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
130	-	Inventariserend veldonderzoek	Geulafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	-
132	-	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	10696
133	-	Archeologische begeleiding	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	-
137	21-06	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	9394
139	21-05	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	9397
141	11-02	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	-
143	21-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4136
144	20-02	Opgraving	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssporen en -materiaal	4124
146	21-26	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
148	20-23	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
151	18-01/28	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Nederzettingssmateriaal	4138
152	18-02	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4112
153	-	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4134
154	18-04	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
155	18-07	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
159	14-01	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
160	18-06	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Aardewerk	8793
161	18-17	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4110
162	18-13	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4110
163	18-16	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	4110
166	18-30	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke III	Aardewerk	-
171	12-04	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9437
173	12-03	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9436
174	12-02	Veldkartering	Geulafzettingen van Duinkerke 0	Aardewerk	9435

Vindplaatsnummer	MD-nummer	Type onderzoek	Geologische ligging	Vondsten	AMK-terrein
175	11-05	Veldkartering	Dekafzettingen van Duinkerke I	Aardewerk	9429
176	09-02	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9396
177	09-01	-	Geulafzettingen van Duinkerke 0	-	-
178	09-07	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen van Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	-
184	09-05	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	9424
185	09-10	Veldkartering	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingmateriaal	9423
197	09-11	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
202	07-06	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
203	07-07	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
204	07-26	Veldkartering	Hollandveen	Aardewerk	-
205	-	Inventariserend veldonderzoek	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
206	-	Inventariserend veldonderzoek	Dekafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen en -materiaal	-
207	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke I	Nederzettingssporen	-
208	-	Opgraving	Geulafzettingen Duinkerke 0	Nederzettingssporen en -materiaal	-
209	-	Archeologische begeleiding	Hollandveen	Nederzettingssporen en -materiaal	-
210	09-12	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
211	09-08	Veldkartering	Geulafzettingen Duinkerke 0	Aardewerk	-
212	-	Archeologische begeleiding	Geulafzettingen Duinkerke 0	Nederzettingssporen	-

Aard vindplaatsen

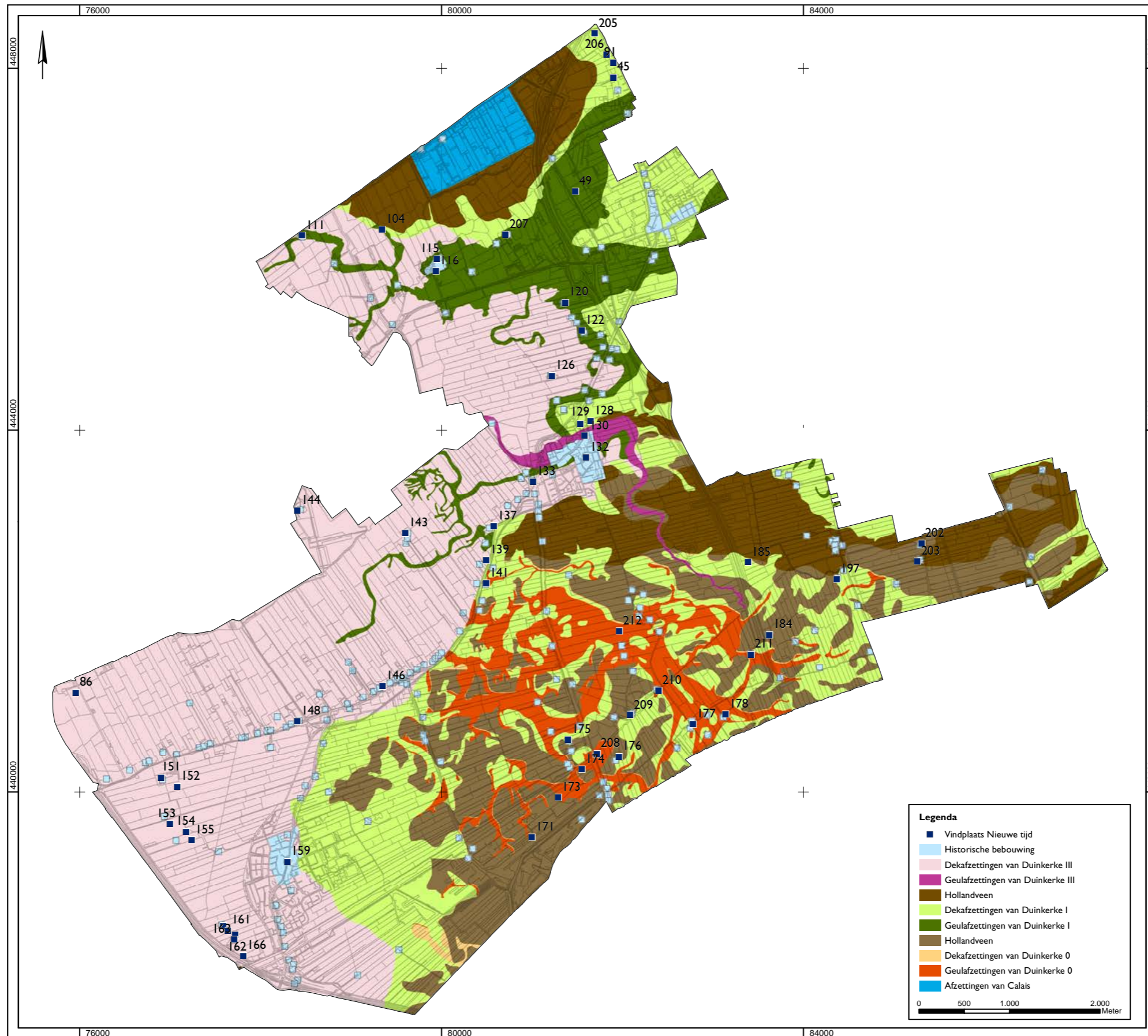
Vrijwel alle vindplaatsen betreffen resten van boerderijen. Van het merendeel van deze vindplaatsen is nauwelijks meer informatie bekend dan hun datering. Dit komt vooral omdat veel van de vindplaatsen zijn aangetroffen tijdens veldkarteringen of archeologische begeleidingen. Op vindplaatsen waar wel (een vorm van) aanvullend archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden, heeft dit ook niet altijd nieuwe informatie opgeleverd.

In totaal hebben 50 van de vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd waarover weinig bekend is betrekking op nederzettingen waarvoor geen aanwijzingen zijn gevonden dat ze verhoogd waren (vindplaats 91-95, 110, 111, 114, 119, 120, 123, 124, 131, 134, 135, 141, 145-150, 154, 155, 164-168, 170-174, 178-181, 186, 187, 198, 200, 201, 204-207, 209, 211, 212). In 57 gevallen gaat het om bewoning op terpen (vindplaats 96-109, 113, 116, 121, 122, 125, 126, 128-130, 133, 136-140, 142, 152, 156, 157, 160-163, 169, 175, 176, 182-185, 188-197, 199, 203, 210). Een aantal van deze terpen vormt terplinten, zoals het lint tussen Maasland en Maassluis (vindplaats 160-163).

Naast deze vindplaatsen is er een groot aantal vindplaatsen waarover wel meer informatie bekend is. In een aantal gevallen komt dit omdat hier aanvullend onderzoek, meestal in de vorm van een opgraving, heeft plaatsgevonden. In een aantal gevallen komt dit omdat er uit historische bronnen informatie over de locaties bekend is.

Naast vindplaatsen die betrekking hebben op 'gewone' nederzettingen, is er uit het onderzoeksgebied een aantal vindplaatsen bekend dat betrekking heeft op de restanten van kastelen of begraven hofsteden. Vindplaats 112 betreft kasteel Groeneveld. Dit kasteel brandde in 1420 af en werd niet herbouwd. Op het terrein waar waarschijnlijk de voorburch lag, is later een boerderij gebouwd. Bij de sloop daarvan zijn veel secundair verwerkte kloostermoppen gevonden, die waarschijnlijk afkomstig zijn van het kasteel. Op het voorterrein van het oorspronkelijke kasteel is een gracht aangetroffen.

Vindplaats 127 betreft kasteel Hodenpijl. Dit kasteel was omgeven door een gracht. Bij het kasteelterrein lag een voorburch. Het kasteel werd in 1351 verwoest en daarna weer herbouwd, vermoedelijk in een meer bescheiden vorm. Het kasteel werd definitief verwoest in 1393.

Afbeelding 21: verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Nieuwe tijd en de bekende historisch-geografische structuren in Midden-Deijfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000.

Vindplaats 132 betreft kasteel Keenenburg, dat tijdens een aantal opgravingen is onderzocht. Daarbij is muurwerk in kaart gebracht van de hoofdburcht, voorburcht, (twee) hoektorens, stalgebouwen, het poortgebouw en de keuken. Verder zijn er vijf beerputten onderzocht en zijn er grachten en drie bruggen gevonden. De burcht werd waarschijnlijk rond 1400 gebouwd, maar de oudste bewoning dateert uit de 12^e eeuw. In 1573 werd de oude voorburcht van het kasteel door brand verwoest. Vervolgens werd de hoofdburcht ontmanteld en verlaten. Het terrein waarop deze voorburcht lag is continu bebouwd gebleven, tot 1798.

Vindplaats 143 betreft kasteel Huis ten Dorp, dat was omgeven door een ronde gracht. Het stenen huis is in het midden van de 13^e eeuw opgetrokken uit kloostermoppen, maar heeft mogelijk een houten voorganger gehad. De motte waarop het kasteel stond is rond 1900 afgegraven om de grachten te kunnen dempen. Op het terrein zijn sporen van deze grachten gevonden.

Vindplaats 144 betreft kasteel Diepenburg, waarvan de motteheuvel nog zichtbaar is. Op deze locatie is muurwerk gevonden, dat was opgetrokken uit kloostermoppen. Het oudste materiaal dateert uit de 12^e eeuw.

Vindplaats 151 betreft begraven hofstad Huis de Hoeve, dat voor het eerst wordt genoemd in 1281. In de 17^e eeuw is de hofstad verbouwd tot buitenplaats en is er een waterverbinding gegraven met de Westgaag. Vindplaats 153 betreft begraven hofstad Huis te Velde, dat in 1267 voor het eerst wordt genoemd. Tijdens de Spaanse tijd is de hofstad gebruikt als schans; het huis was toen waarschijnlijk al afgebroken.

Onder de overige vindplaatsen valt vindplaats 118, waar een stenen huis uit de 14^e en 15^e eeuw gevonden. Hier onder andere twee kinderschoenen van goed leer en wapentuig gevonden, wat het aannemelijk maakt dat hier een welgestelde familie woonde. Vindplaats 158 betreft de restanten van de Commanderie van de Duitse Orde, die in 1365 werd gesticht. Vindplaats 159 betreft de vroegste bewoningsfase van het huidige Maasland.

Vindplaats 115 betreft de Hervormde kerk van 't Woudt, die in 1277 werd gesticht. Vindplaats 177 betreft een kapel die in 1482 werd gesticht door de Vlaardingse pastoor Herman van Lockhorst en in 1719 werd gesloopt.

Vindplaats 17 betreft een restant van het oostelijk deel van de bedijking van het riviertje de Lier, die waarschijnlijk in de eerste helft van de 12^e eeuw is aangelegd. Vindplaats 208 betreft de Schouw- of Slinkslootmolen, die in 1689 is gebouwd. De molen was onderkelderd en is een aantal keer verbouwd.

Conclusie

Zowel uit de verspreiding van de archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd als uit het historisch kaartmateriaal, blijkt dat de bewoning in deze perioden voornamelijk plaatsvond binnen duidelijke clusters van dorpskernen of lintbebouwingen. De locaties van bewoning werden voor een belangrijk deel bepaald door de toenmalige infrastructuur, die op haar beurt vaak weer gestuurd werd door het toenmalige reliëfverschil. Er is bijvoorbeeld sprake van een zeer duidelijke lintbebouwing langs de Gaag.

Waar de bewoning zich niet duidelijk richtte naar de bestaande infrastructuur zijn vaak ook bewoningslinten waarneembaar. Zo ontstonden lintvormige bebouwingen in de overgangsgebieden van veen naar klei. In de 12^e en 13^e eeuw woonde men voornamelijk in de buurt van de grenszone, zowel op het veen als op de klei. Toen inversie optrad in het landschap werden de boerderijen, vanaf de 13^e eeuw, steeds vaker verplaatst naar de geulafzettingen van Duinkerke I of de bestaande (water)wegen. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in het noordelijk deel van Midden-Delfland, op de geulafzettingen van Duinkerke I, in de Klaas Engelbrechtspolder, waar de bewoning zich vaak tot in recente tijden wist te handhaven.

5 Onderzoeksagenda

5.1 Inleiding

In hoofdstuk 4 zijn de bekende gegevens over de bewoningsgeschiedenis van Midden-Delfland besproken. Hieruit is gebleken dat er voor bepaalde archeologische perioden sprake is van gaten in onze kennis. Dergelijke kennislacunes komen overal in Nederland voor. Om deze gaten op te vullen wordt het archeologisch onderzoek in Nederland sinds enkele jaren uitgevoerd aan de hand van zogenaamde onderzoeksagenda's.

In een archeologische onderzoeksagenda worden specifieke onderwerpen en vragen opgesomd waarover meer kennis verzameld dient te worden. Deze onderzoeksthema's worden vervolgens gebruikt om archeologisch onderzoek te sturen. Meestal behelst dit niet alleen vragen in het kader van bewonings- en landschapsontwikkeling, maar worden ook evaluerende vragen gesteld over het proces van de huidige Archeologische Monumentenzorg (AMZ).

In 2002 is een begin gemaakt met het samenstellen van de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA), die in 2006 is vastgesteld.⁸⁹ Om naast deze landelijke onderzoeksagenda te beschikken over regiospecifieke vragen hebben verschillende provincies een Provinciale Onderzoeksagenda (POA) ontwikkeld.⁹⁰ Daarnaast is er voor veel grote archeologische projecten een regionale onderzoeksagenda vastgesteld. Voor de gemeente Midden-Delfland zijn de onderzoeksthema's die in 2002 zijn opgesteld in het kader van de aanleg van de Afvalwaterzuivering Haagse Regio (AHR)⁹¹ het meest bruikbaar.

5.2 Onderzoeksagenda voor de gemeente Midden-Delfland

Zoals is gebleken uit hoofdstuk 4 moeten voor het grondgebied van de gemeente Midden-Delfland ook nog diverse kennisgaten worden gevuld. Het is dan ook wenselijk om een handvat te bieden voor het archeologisch onderzoek dat in de regio wordt uitgevoerd. Bovendien is het nodig om vragen op te stellen voor het evalueren van het archeologisch onderzoek dat wordt uitgevoerd en van het kaartmateriaal dat in dit rapport wordt toegelicht.⁹² De verschillende onderzoeksthema's en vragen die beneden worden gepresenteerd zijn grotendeels ontleend aan de genoemde onderzoeksthema's van het AHR-project. De onderzoeksagenda dient regelmatig te worden getoetst op haar relevantie en moet indien nodig worden aangepast.

5.2.1 Archeologische Monumentenzorg

Binnen de hedendaagse AMZ ligt de nadruk op het streven naar behoud *in situ*. Ruimtelijk ontwikkelingen vormen hiervoor een bedreiging. Het is dan ook noodzakelijk om, voorafgaand aan ruimtelijke ingrepen in een gebied, te inventariseren of er archeologische waarden in het geding zullen komen. Voor het vaststellen van de mogelijke aanwezigheid van archeologische resten in een plangebied is een aantal vragen van belang.

Thema A: Archeologische Monumentenzorg (AMZ)

- A1 Zijn er archeologische vindplaatsen binnen het plangebied aanwezig of te verwachten?
- A2 Van welke ouderdom zijn deze vindplaatsen?
- A3 Op welke diepte kunnen deze vindplaatsen worden verwacht?

⁸⁹ www.noaa.nl.

⁹⁰ De POA van de provincie Zuid-Holland is vastgesteld in 2008. Provincie Zuid-Holland, 2008.

⁹¹ Bult et. al. 2002.

⁹² De resultaten van dergelijke evaluaties kunnen (periodiek) worden verwerkt in een herziening van de archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart.

Wanneer de aanwezigheid van archeologische resten wordt verwacht of is aangetoond, dient een besluit te worden genomen over hoe met deze waarden omgegaan dient te worden. Hiervoor is het belangrijk om in kaart te brengen of de resten behoudenswaardig zijn en wat de exacte versterking van deze resten zal zijn bij planuitvoering.

- A4 Zijn de voorafgaand geformuleerde verwachting en toegepaste uitgangspunten ten aanzien van locatiekeuzefactoren juist?
- A5 Wat is de te verwachten conserveringstoestand van de grondsporen en vondsten?
- A6 Wat zal de aantasting zijn van de vindplaatsen bij uitvoering van de voorgenomen werkzaamheden?
- A7 Zijn er mogelijkheden om de werkprocedure bij bodemverstoring de activiteiten op verwachtingsvolle plaatsen zo aan te passen dat de mogelijkheden voor archeologische waarnemingen worden vergroot en dat de mate van versterking wordt beperkt?

Op basis van de antwoorden op deze vragen kan, door middel van een selectiebesluit, worden bepaald of er in het plangebied nader archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd. Indien dit het geval is start een nieuwe onderzoeksfase, die ook weer leidt tot een selectiebesluit. De AMZ-cyclus moet worden doorlopen tot er een definitief selectiebesluit is genomen over de omgang met de aanwezige archeologische waarden. Tijdens dit proces worden de verschillende processtappen en daaruit voortvloeiende resultaten geëvalueerd.

- A8 Wat is de mate van betrouwbaarheid/voorspellende waarde van de verschillende onderzoeksfases?⁹³
- A9 Zijn de juiste keuzes gemaakt in het selectieproces?⁹⁴
- A10 In hoeverre beantwoorden nieuw aangetroffen vindplaatsen aan de archeologische verwachtingen die voor dit gebied bestonden en moet de archeologische verwachtingskaart worden bijgesteld?
- A11 Op welke wijze kunnen de archeologische waarden van nieuw opgespoorde vindplaatsen binnen de gemeente gewaardeerd en indien gewenst, beschermd worden?⁹⁵

5.2.2 Landschappelijke ontwikkeling

Archeologisch onderzoek vindt in eerste instantie plaats om resten van menselijke activiteiten uit het verleden op te sporen en te onderzoeken. Om dergelijke resten in een context te kunnen plaatsen en op waarde te kunnen schatten is het noodzakelijk om te beschikken over kennis van de landschappelijke omstandigheden waarbinnen deze resten zijn ontstaan.

Tijdens archeologisch onderzoek moet dus niet alleen aandacht worden besteed aan de culturele aspecten van bewoning, maar ook aan de ecologische aspecten en landschapsgeschiedenis. Hierbij zijn de sociaal-economische ontwikkelingen met betrekking tot voedselvoorziening en grond(stof)gebruik en de ontwikkeling van het landschap met haar (a)biotische aspecten onmisbaar.

Thema B: Landschappelijke ontwikkeling

- B1 In hoeverre en in welke periode is er sprake geweest van een door de mens gecreëerd open landschap?⁹⁶
- B2 Hoe ziet de chronologie van de veenontwikkeling in de gemeente Midden-Delfland eruit en in welke mate is de invloed van de mens op het landschap te bepalen aan de hand van het nog aanwezige veen?⁹⁷

⁹³ Dit dient onderzocht te worden door middel van een evaluatie van de vorige onderzoeksfase aan het einde van elke nieuwe onderzoeksfase.

⁹⁴ Hiervoor dient het selectieproces getoetst te worden vanaf het bureau-onderzoek tot en met het opgraven of beschermen van een vindplaats.

⁹⁵ Het antwoord op deze vraag kan effect hebben op het gebied van de ruimtelijke ordening en bestemmingsplannen, waarin (bij bestemmingsplanwijzigingen) deze nieuwe vindplaatsen kunnen worden opgenomen.

⁹⁶ Deze vraag kan worden beantwoord met behulp van vegetatiereconstructies en (¹⁴C-)dateringen van monsters. Een nadere detaillering van natte en droge landschapselementen per periode, eventueel met het bijbehorende vegetatiegebruik, zal het inzicht in de diachrone bewonings- en landschaps-geschiedenis vergroten.

⁹⁷ De chronologie van de veenontwikkeling en invloed van de mens op het landschap is belangrijk omdat in een groot deel van de gemeente het veen is verdwenen als gevolg van erosie, ontginning en vervening. Het overgebleven veen wordt in toenemende mate bedreigd, waardoor verschillende vragen spoedig niet meer te beantwoorden zullen zijn.

- B3 Wat kan er gezegd worden over de verspreiding en ontwikkeling van het post-Romeinse veen en is er een verband tussen dit veen en de 'woudlaag' van Van Liere?⁹⁸

5.2.3 Bewoningsontwikkeling

Al het archeologisch onderzoek dat plaatsvindt in de gemeente Midden-Delfland draagt bij aan het reconstrueren van de bewoningsgeschiedenis van het gebied. Ondanks dat we hier al veel van weten, zijn er ook nog een aantal belangrijke kennisgaten. Deze worden ingedeeld in periode-specifieke onderzoeksthema's.

Thema C: Neolithicum

- C1 Waar lag de kustlijn tijdens de Neolithicum, hoe ontwikkelde de kustzone zich en waar liggen de duintjes (met mogelijke bewoningsresten) die tot deze kustzone behoorden?
- C2 Hoe zag het landschap er uit tijdens de bewoning?
- C3 Hoe ontwikkelde de kust en het achterliggende landschap zich in de periode 4500-2000 v.Chr.?

De bekende vindplaatsen uit het Midden-Neolithicum (3700-3000 v.Chr.) tonen veel variatie aan aardewerk. Hieruit blijkt dat er geen sprake was van grote homogeniteit in de bewoning. Men leefde van jacht, visserij, het verzamelen van voedsel en beperkte vormen van landbouw. Met name op het gebied van bewoningsduur zijn er nog veel onbeantwoorde vragen. Dit leidt tot een aantal vragen die, zo mogelijk, per vindplaats beantwoord dienen te worden.

- C4 Hoe oud is de vindplaats?
- C5 Hoe lang is de nederzetting in gebruik geweest?
- C6 Zijn er verschillende bewoningsfasen aanwezig op dezelfde vindplaats?
- C7 Hoe is de locatiekeuze voor de nederzetting tot stand gekomen?
- C8 Wat was de omvang van de nederzetting en de plaatselijke groep?
- C9 Aan welke cultuur is de vindplaats toe te schrijven aan de hand van het vondstmateriaal?
- C10 Hoe zag de nederzetting eruit? Welke structuren, sporen en activiteitengebieden kunnen onderscheiden worden binnen de nederzetting?
- C11 Welke landschappelijke zones werden geëxploiteerd?
- C12 Welke voedselbronnen werden gebruikt en in welke verhoudingen?
- C13 Werd er ter plaatse graan verbouwd?

Thema D: Bronstijd

- D1 Er zijn tot op heden geen vindplaatsen uit de Bronstijd bekend in Midden-Delfland: vond er in deze periode geen bewoning plaats, of zijn eventuele vindplaatsen niet herkend/aangetroffen?
- D2 Indien een Bronstijd nederzetting wordt gevonden: welke factoren hangen samen met de locatiekeuze van deze nederzetting en verandert dit patroon tijdens de Bronstijd?
- D3 Bestonden nederzettingen uit losstaande boerderijen, of kwamen er boerderijclusters voor?
- D4 Waar liggen de grafvelden uit deze periode en gaat het hierbij om vlakgraven of grafheuvels?

⁹⁸ Bij het beantwoorden van deze vraag is de datering, oorsprong en uitgestrektheid van deze 'woudlaag' belangrijk. De discussie is vooral van belang in verband met het einde van bewoning in de Romeinse tijd en het bewoningshiat in de Vroege Middeleeuwen.

Thema E: IJzertijd

- E1 Bestaat er binnen het Ganteldek een fasering (Afzettingen van Duinkerke Ia en Ib) waardoor nederzettingen uit de Late-IJzertijd kunnen voorkomen die tussen twee lagen van dit dek zijn ingeklemd?
- E2 Wat is de voorspelbaarheid van incidentele vondsten buiten de nederzettingen?
- E3 Indien incidentele vondsten buiten de nederzetting worden gevonden: op wat voor locatie worden deze vondsten aangetroffen en wat is de relatie met het toenmalige cultuurlandschap en andere IJzertijdlocaties in (met name) Midden-Delfland?

Thema F: Romeinse tijd

Ten opzichte van de eerste drie eeuwen voor Chr. kent het nederzettingenpatroon uit de Romeinse tijd een meer hiërarchische indeling, waarbinnen nederzettingen met verschillende functies voorkomen. Dit blijkt onder andere uit de inrichting van stedelijke en militaire structuren op de strandwallen en uit de ontwikkeling van een inheems-Romeins villacomplex in Rijswijk. Bovendien blijkt uit de archeologische vindplaatsen uit deze periode dat er, naast de bekende boerenerven, tijdens de Romeinse tijd ook andere elementen in het landschap verschenen, zoals een uitgebreid verkavelingsstelsel dat in de tweede helft van de 2^e eeuw ontstond.

- F1 Op welke locatie liggen de boerenerven en welke hiërarchische positie nemen ze in binnen het nederzettingenstelsel?
- F2 Wat is de relatie van de boerenerven met het verkavelingsstelsel en de dynamiek van deze landinrichting? Zijn er verschillen zichtbaar in de ontwikkelingen dicht bij het kerngebied (Romeinse wegen) en het achterland?
- F3 Wat is de maatvoering die gebruikt is bij landinrichting en nederzettingenlayout?
- F4 Is er een verband tussen de ontwikkeling van wegen in de Romeinse tijd en de ontwikkeling van het verkavelingsstelsel?
- F5 Liepen er wegen door de huidige gemeente Midden-Delfland? Zo ja, waar liepen ze, hoe moeten ze worden gedateerd en was er sprake van een hiërarchie in het wegennet?
- F6 Hoe was de waterbeheersing ingericht?⁹⁹
- F7 Wat waren de locatiekeuzefactoren van grafvelden?
- F8 Zijn er deposities zoals bewoningsvuil, schepen en dergelijke aanwezig in de vullingen van restgeulen?
- F9 Zijn er patronen waar te nemen op gebied van rituele deposities? En zijn deze te vergelijken met eerder waargenomen patronen op dit gebied?
- F10 Wat is de aard, omvang, diversiteit en betekenis van diverse *off-site* elementen (zoals greppels, kringgreppels en kuilenclusters) en wat zijn hun locatiekeuzefactoren?
- F11 Er zijn momenteel twee tegenstrijdige waarnemingen waardoor onduidelijk is of de Gantel tijdens de Romeinse tijd open lag of dicht was: hoe verliep de verlanding van de Gantel, in horizontale en verticale zin?
- F12 Indien de Gantel in de Romeinse tijd open was, vormde het stroomgebied een belemmering die eventueel overgestoken moest worden: zijn er aanwijzingen voor het voorkomen van dergelijke oversteekplaatsen in Midden-Delfland?
- F13 Hoe werd het veengebied benut in de Romeinse tijd en wat kan er gezegd worden over de relatie tussen de verkavelingsstelsels en

⁹⁹ Hiervoor dient systematisch onderzoek te worden uitgevoerd naar de methoden en technieken van waterbeheersing door middel van percelering, duikers, etc.

het veen?

- F14 In het kader van de Romanisatie-thematiek: hoe zijn de regio's Assendelft, Rijswijk 'de Bult' en Midden-Delfland met elkaar te vergelijken?
- F15 Is er sprake van continuïteit in de bewoning of verkaveling vanaf de Romeinse tijd naar de Vroege Middeleeuwen, waar trad die op en hoe is die in stand gebleven?

Thema G: Vroege Middeleeuwen

- G1 Is er sprake van bewoningscontinuïteit vanuit de Romeinse Tijd? Zo nee, waarom niet? Zo ja, grijpt men bij herbewoning terug op resten van het oude Romeinse nederzettingssysteem (nederzettingen, grafvelden en wegen)?
- G2 Wat zijn de locatiekeuzefactoren van de nederzettingen en grafvelden uit de Vroege Middeleeuwen?
- G3 Liggen de nederzettingen, grafvelden en andere vindplaatsen uit de Vroege Middeleeuwen langs oude (Romeinse) verbindingswegen?
- G4 Hoe zagen de nederzettingen uit de Vroege Middeleeuwen eruit? Sluiten ze wat betreft huizenbouw en materiële cultuur aan op Angelsaksische of Frankische tradities?
- G5 Is er sprake van een ouder verkavelingssysteem onder de Afzettingen van Duinkerke III?

Thema H: (Late) Middeleeuwen en Nieuwe tijd

- H1 Welke effecten hadden de vroeg 12^e eeuwse overstromingen op de veenvorming, waterhuishouding en bewoning in Midden-Delfland?
- H2 Wat is de aard en ouderdom van woonplaatsen en wat is hun relatie met het verkavelingssysteem?
- H3 Er is in deze regio weinig bekend over de constructie van Middeleeuwse gebouwen buiten de stad: hoe zagen deze gebouwen eruit?¹⁰⁰
- H4 Hoe verliep de ontwikkeling van de middeleeuwse boerderij tot aan de bekende typen uit de 18^e eeuw? Hoorde er een specifieke materiële cultuur bij de boerderijen en in hoeverre verschilden deze van niet-agrarische nederzettingen?
- H5 Waaruit bestaat de bestaanseconomie in Midden-Delfland en hoe veranderd deze in de loop van de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd?
- H6 Verschuiven de nederzettingen tijdens de Middeleeuwen en zo ja, welke (combinatie van) factoren speelden hierbij een rol?
- H7 Is het mogelijk om de opvolgers aan te wijzen van de erven die in de 12^e en 14^e eeuw werden verlaten?
- H8 In hoeverre hangt boerderijverplaatsing in de Late Middeleeuwen samen met een toenemende mate van gerichtheid op de opkomende stedelijke nederzettingen als Delft, Den Haag en Vlaardingen waarbij de boerderijen meer in een markteconomie werden ingeschakeld?
- H9 Wanneer, in welk tempo en volgens welk patroon (geleidelijk of schoksgewijs) nam het akkerlandareaal af ten gunste van de veeteelt?
- H10 Kades, dijken en de daarmee geassocieerde kanalen speelden een belangrijke rol in de ontginning en ontwatering van het Middeleeuwse landschap: welke datering hebben deze structuren?
- H11 Is er sprake van een regionaal type (polder)molen, hoe zijn deze molens door de eeuwen heen ontwikkeld en wat was hun fundingsconstructie?

¹⁰⁰ Onderzoek naar de uiterlijke verschijningsvorm (bouwwijze, plattegrond, erfindeling en nederzettingenstructuren) van gebouwen en nederzettingen kan deze kennislacune oplossen.

- H12 Al in een vroeg stadium (voor 1700) vond in Midden-Delfland commerciële tuinbouw plaats met afzetgebieden in stedelijke nederzettingen als Delft en Den Haag. In de gemeente is bebouwing te verwachten die samenhangt met deze vroege tuinbouw: vanaf wanneer werden de oudere tuinderscomplexen bewoond?
- H13 Onderzoek naar de bijbehorende woningen en bedrijfsgebouwen is tot op heden onderbelicht gebleven: hoe waren de vroege tuinbouwcomplexen ingericht, wat betreft woningen, bedrijfsruimten en tuinaanleg?

6 Verwachtingskaart

6.1 Inleiding

Op basis van een integrale analyse van de bekende geologische, archeologische en historisch-geografische gegevens van het onderzoeksgebied (hoofdstuk 3 en 4), kan de gemeente Midden-Delfland worden verdeeld in zones met verschillende verwachtingen voor het aantreffen van archeologische resten. Omdat in het verleden het landschap een belangrijke rol heeft gespeeld als locatiekeuzefactor, vallen de contouren van deze verwachtingszones vaak (gedeeltelijk) samen met de grenzen van geologische eenheden. In dit hoofdstuk zullen de archeologische verwachtingen dan ook per periode en geologische eenheid worden besproken. De uitzondering hierop is de periode Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd, omdat de archeologische verwachting hiervoor voornamelijk wordt bepaald op basis van historisch kaartmateriaal.

De archeologische verwachting wordt niet alleen bepaald door het voorkomen van geologische eenheden die aantrekkelijk waren voor bewoning, of het vindplaatspatroon. Ook processen van conservering en erosie die van invloed zijn geweest op de archeologische vindplaatsen spelen hierbij een rol. In het noorden van het onderzoeksgebied is tijdens de Nieuwe tijd een deel van het veengebied in de Woudse Polder afgegraven ten behoeve van turfwinning. De archeologische resten die eventueel ooit aanwezig zijn geweest in deze zone, zullen geheel zijn verdwenen tijdens deze afgravingen. Voor dit deel van Midden-Delfland geldt dan ook geen verwachting voor het aantreffen van archeologische vindplaatsen uit alle besproken perioden.

Het is belangrijk om te realiseren dat het archeologisch verwachtingsmodel geen absolute voorspelling is voor het voorkomen van archeologische vindplaatsen: het is slechts een onderbouwde inschatting. Tijdens planuitvoering kunnen dus altijd archeologische vindplaatsen worden aangetroffen in gebieden waar deze niet werden verwacht. Hoe meer informatie ter beschikking staat voor het opstellen van een archeologische verwachting, hoe betrouwbaarder deze zal zijn. Als er in de toekomst nieuwe archeologische of geologische informatie over het onderzoeksgebied bekend wordt, moeten de geformuleerde verwachtingen hieraan worden getoetst en eventueel bijgesteld. Zo blijft het verwachtingsmodel actueel en zo betrouwbaar mogelijk.

6.2 Het archeologisch verwachtingsmodel

6.2.1 Vroege Prehistorie

Tijdens een groot deel van de Steentijd (Paleo-, Meso- en Neolithicum) leefde de mens als visser/jager-verzamelaar. Men was grotendeels afhankelijk van de seizoenscyclus van flora en fauna. Om zo goed mogelijk gebruik te kunnen maken van verschillende voedselbronnen was men zeer mobiel. Men woonde tijdelijk op bepaalde plekken, in hutten of tenten en had relatief weinig bezittingen. De materiële neerslag van dergelijke gemeenschappen is beperkt en meestal zijn maar weinig resten bewaard gebleven.

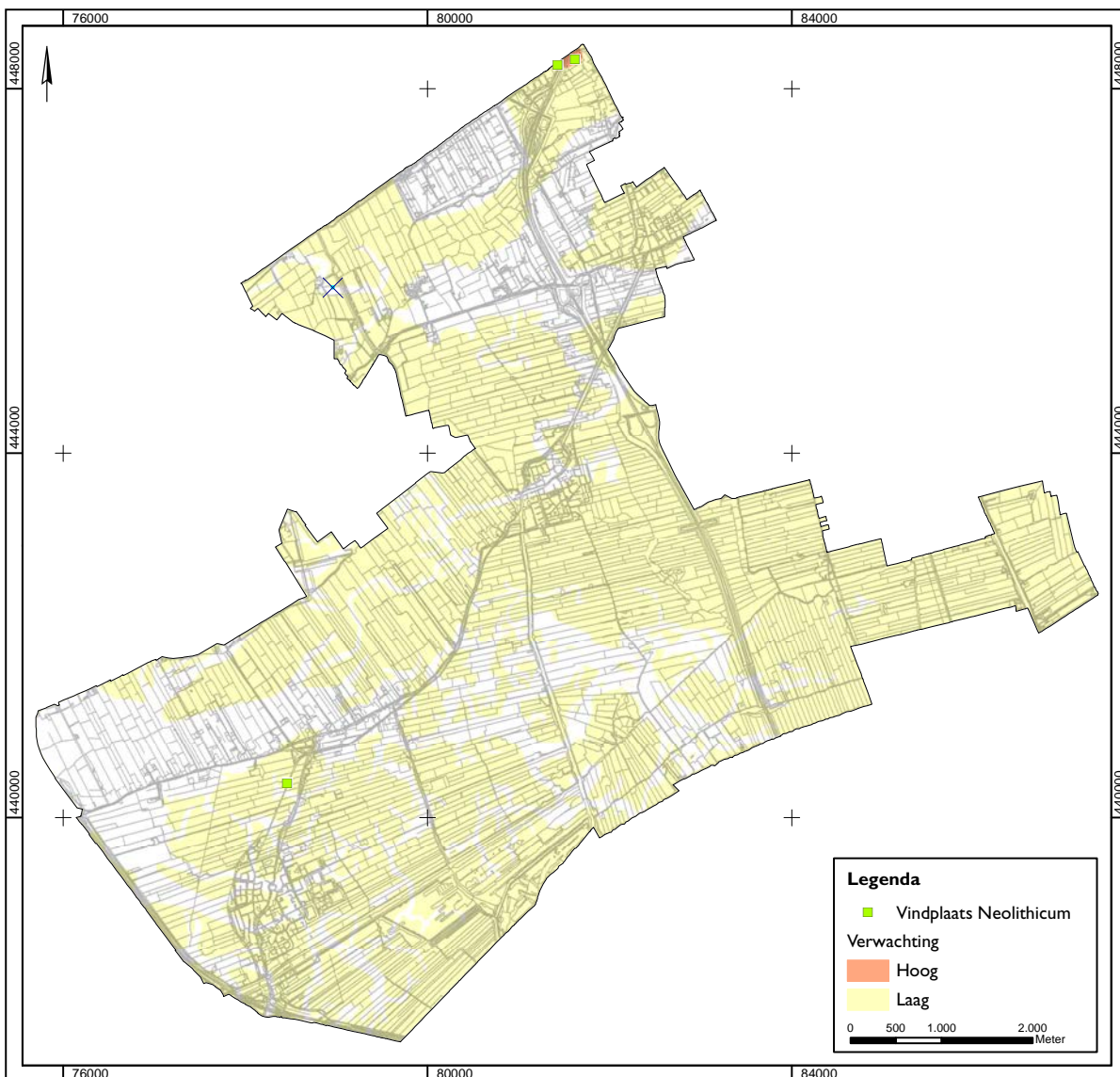
Tijdens het Neolithicum werd een meer agrarische levensstijl geïntroduceerd. Het vissen/jagen en verzamelen werd vanaf toen aangevuld met landbouw. Deze agrarische component werd geleidelijk steeds belangrijker, waardoor nederzettingen permanenter werden. De materiële neerslag van deze nederzettingen is groter en daardoor ook de kans om ze terug te vinden.

Tijdens de Vroege Prehistorie waren de omstandigheden in het onderzoeksgebied in het algemeen zeer nat. De droogste plekken binnen dit gebied boden vanzelfsprekend de beste bewoningsmogelijkheden. Omdat de resten van de bewoning uit de Vroege Prehistorie zich inmiddels diep in de ondergrond bevinden, worden ze niet vaak teruggevonden. Het is dan moeilijk om grip te krijgen op het toenmalige bewoningspatroon, waardoor we weinig inzicht hebben in de locaties die toentertijd het aantrekkelijkst waren voor bewoning.

Afzettingen van Calais

Binnen de Afzettingen van Calais komen relatief hooggelegen plekken voor in de vorm van de hoog opgeslibde oevers van geulsystemen. Omdat de Afzettingen van Calais in het onderzoeksgebied diep in de ondergrond liggen, zijn ze niet gekarteerd. Zonder aanvullend veldonderzoek is het dan ook niet mogelijk om een inschatting te maken van de ligging van dergelijke oeverwallen. Het is daardoor ook niet mogelijk om een gedegen verwachting op te stellen voor het voorkomen van archeologische resten uit de Vroege Prehistorie op de Afzettingen van Calais.

Afbeelding 22: archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Vroege Prehistorie in Midden-Delfland. Schaal 1: 60.000.

Oude Duin- en Strandzanden

In het uiterste noorden van Midden-Delfland liggen resten van de geologische eenheid Oude Duin- en Strandzanden. Het betreft hier fossiele zeeduinen die in het binnenland zijn blijven liggen toen de zeespiegelstijging stagneerde en de kustlijn zich geleidelijk terugtrok. Deze duinen zijn vervolgens als hoge ruggen in het landschap blijven liggen. Tijdens de Vroege Prehistorie vormden zij de hoogste plekken binnen het omringende, natte veen- of kleigebied, waardoor ze aantrekkelijk waren voor bewoning. De Oude Duin- en Strandzanden krijgen dan ook een hoge verwachting toegekend voor het aantreffen van archeologische resten uit de Vroege Prehistorie (afbeelding 22).

Hollandveen

Vanaf circa 3200 v.Chr. ontwikkelde zich in Midden-Delfland een uitgebreid veengebied. In hoofdstuk 3 is gesteld dat er in dit veengebied bewoning plaats zal hebben gevonden langs watervoerende geulen. Uit het onderzoeksgebied zijn inderdaad twee vindplaatsen bekend uit het veen.

De kans om archeologische resten uit de Steentijd aan te treffen in de nog resterende veengebieden is gering. Enerzijds komt dit doordat we te weinig kennis hebben van de locaties die tijdens deze periode aantrekkelijk zullen zijn geweest voor bewoning. Hierdoor is het nagenoeg onmogelijk om te voorspellen waar archeologisch materiaal uit deze tijd gevonden zou kunnen worden. Anderzijds ligt het veen waarop bewoningsresten uit de Steentijd kunnen voorkomen diep in de ondergrond, waardoor de kans op ontdekking gering is. De archeologische verwachting voor het aantreffen van resten uit de Vroege Prehistorie op het Hollandveen is dan ook laag (afbeelding 22).

Tijdens de Late Prehistorie en Romeinse tijd ontstonden geulsystemen. Deze geulen sneden in het veengebied, waardoor ze een erosieve invloed hebben gehad op eventueel daarin aanwezige archeologische resten uit de Vroege Prehistorie. Er worden dan ook geen resten uit deze tijd verwacht op de plekken waar later de geulafzettingen van Duinkerke 0 en I zijn ontstaan.

6.2.2 IJzertijd

Tijdens de Late Prehistorie werd landbouw de belangrijkste levensvoorziening. Locatiekeuze werd vanaf toen dan ook voornamelijk bepaald door de mate waarin gebieden geschikt waren voor meer permanente bewoning met akkerbouw en veeteelt. De belangrijkste factor was nog steeds de mogelijkheid om op droge gronden te leven. Hiervoor was men nog steeds grotendeels afhankelijk van de lokale landschappelijke omstandigheden.

Voor zover we nu weten is de neerslag van deze agrarische gemeenschappen veel groter dan die van de gemeenschappen uit de Vroege Prehistorie. Omdat de nederzettingen een vaster karakter kregen zijn huisplaatsen beter herkenbaar: huizen werden steviger gefundeerd en hebben daardoor beter herkenbare sporen achtergelaten. Bovendien werden er greppels, kuilen en waterputten gegraven op de erven. Omdat de materiële neerslag van dergelijke nederzettingen vaak groter is, is er meestal ook veel vondstmateriaal bewaard gebleven. Nederzettingen uit deze periode liggen bovendien vaak aan of nabij het huidige oppervlak, waardoor de algemene trefkans hoger is dan die van nederzettingen uit de Vroege Prehistorie.

Hollandveen

Aan het einde van de Steentijd ontwikkelde zich een uitgestrekt veengebied in Midden-Delfland. Tijdens de Bronstijd was dit gebied te nat voor bewoning en past tijdens de IJzertijd raakte het voldoende ontwaterd om hiervoor geschikt te worden. Archeologische resten van deze bewoning op het veen tijdens de

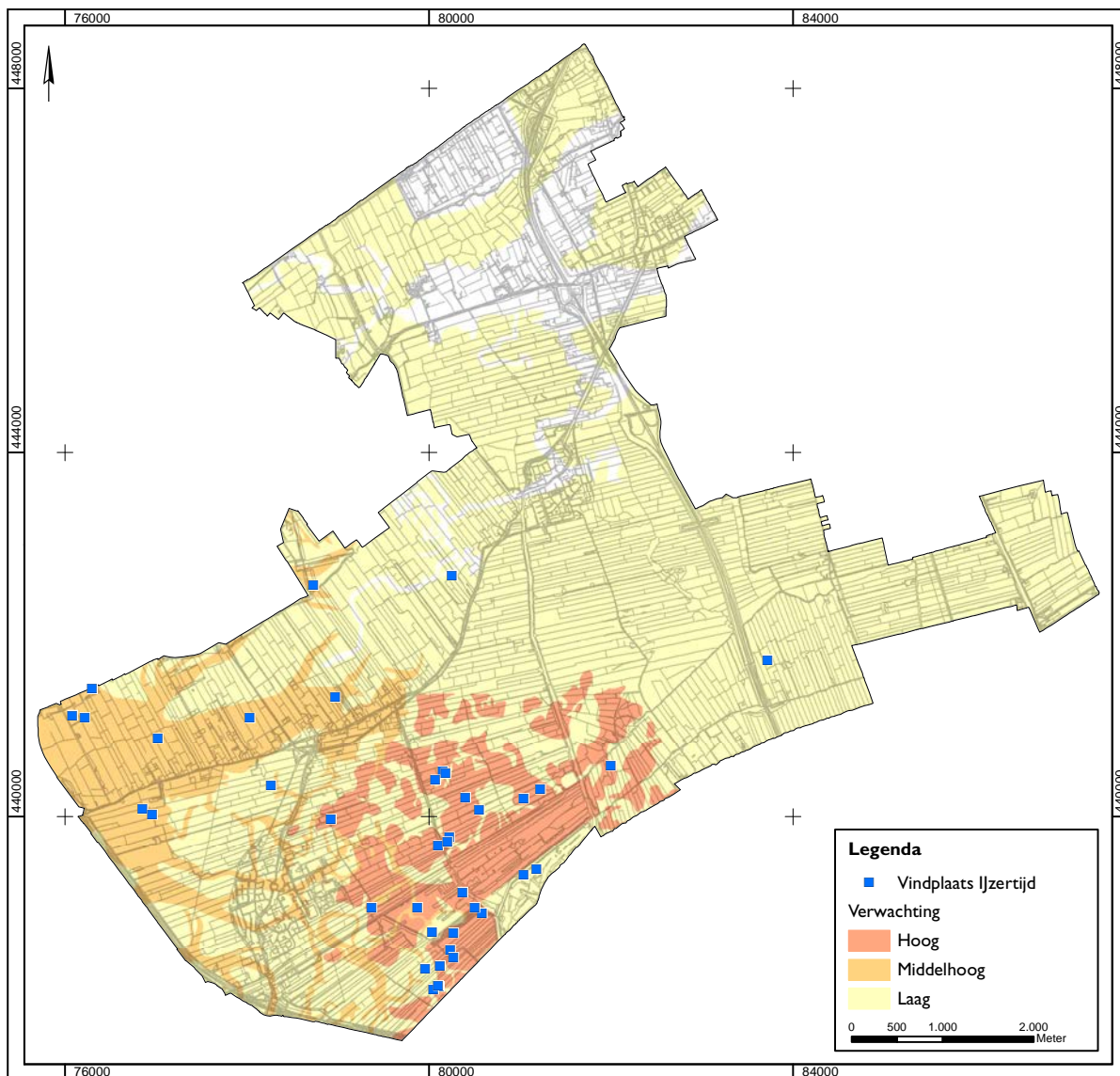
Midden-IJzertijd, zijn voornamelijk bewaard gebleven in het zuiden van Midden-Delfland. Op basis van de vindplaatsintensiteit in dit deel van het onderzoeksgebied, wordt hieraan een hoge kans toegekend voor het aantreffen van archeologische resten uit deze periode (afbeelding 23).

Voor de overige delen van het veengebied geldt een lage trefkans voor vindplaatsen uit de IJzertijd. Het vrijwel volledig ontbreken van vindplaatsen in deze gebieden is te wijten aan het toenmalige bewoningspatroon, of aan conserveringsprocessen. Binnen het afzettingsgebied van de later ontstane geulafzettingen van Duinkerke I geldt geen verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen uit de IJzertijd., omdat eventuele overblijfselen zullen zijn geërodeerd als gevolg van het ontstaan van het geulsysteem van de Gantel.

Afzettingen van Duinkerke O

Binnen het afzettingsgebied van Duinkerke O zijn alleen (Midden-) IJzertijdvindplaatsen bewaard gebleven op de geulafzettingen in het westelijk deel van het onderzoeksgebied. Dit is te wijten aan het feit dat deze afzettingen later bedekt zijn geraakt door jongere kleiafzettingen (dekafzettingen van Duinkerke I en III), waardoor de archeologische resten zijn afgedekt en geconserveerd.

Afbeelding 23: archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de IJzertijd in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

De intensiteit van bekende vindplaatsen op de westelijk gelegen geulafzettingen van Duinkerke 0 is minder hoog dan die in het zuidelijke veengebied. De verklaring hiervoor ligt waarschijnlijk niet in een verschil in de oorspronkelijke bewoningsintensiteit, maar in een verschil in trefkansen. Het merendeel van de IJzertijdvindplaatsen is aangetroffen tijdens veldkarteringen (door middel van landlopen). De vindplaatsen op de geulafzettingen van Duinkerke 0 zijn bedekt door latere kleiafzettingen. De kans dat er resten van deze voormalige nederzettingen aan het oppervlak worden aangetroffen is dan ook kleiner dan de kans dat er resten worden gevonden die (in het veengebied) aan of nabij het huidige oppervlak zijn blijven liggen. Op basis hiervan geldt een middelhoge archeologische verwachting voor het aantreffen van IJzertijdvindplaatsen op de westelijk gelegen geulafzettingen van Duinkerke 0 (afbeelding 23).

Op basis van de IJzertijdvindplaatsen die bekend zijn uit het zuidelijke veengebied van Midden-Delfland, kunnen we aannemen dat er ook intensief bewoning plaatsvond boven de geulsedimenten van Duinkerke 0 in dit deel van het onderzoeksgebied. Deze afzettingen en de eventueel daarop aanwezige resten zijn echter niet bedekt geraakt door een recenter kleidek, waardoor de vindplaatsen zijn verdwenen als gevolg van erosieprocessen. Er geldt een lage verwachting voor het aantreffen van IJzertijdvindplaatsen op de zuidelijke geulafzettingen van Duinkerke 0.

Er zijn geen aanwijzingen dat er tijdens de IJzertijd structureel bewoning plaatsvond op de dekafzettingen van Duinkerke 0. Wel kunnen hier eventuele *off-site* structuren voorkomen, waarvoor een lage trefkans geldt.

6.2.3 Romeinse tijd

Voor de Romeinse tijd geldt dat de neerslag van de nederzettingen, en daardoor de algemene trefkans op archeologische vindplaatsen, groot is. Bovendien ging men vanaf deze periode steeds meer ingrijpen in het landschap, bijvoorbeeld door middel van het aanleggen van uitgebreide verkavelingsystemen. De kans op het aantreffen van *off-site* structuren is daardoor groter dan in de voorgaande periode.

Hollandveen

Tijdens de Romeinse tijd vond er voor zover aantoonbaar geen bewoning plaats op het Hollandveen in het noorden van het onderzoeksgebied. In het zuidelijke veengebied komen vindplaatsen uit deze periode sporadisch voor. Net als bij de IJzertijdvindplaatsen kan dit te maken hebben met de omstandigheden in die periode of met latere erosie. De verwachting voor het vinden van vindplaatsen uit de Romeinse tijd in de Hollandveengebieden is laag (afbeelding 24).

De uitzondering hierop is een deel van het veengebied in het zuiden van Midden-Delfland (de Vlietlanden). In deze zone heeft geen uitvening en bemaling plaatsgevonden, waardoor het veenlandschap nog intact is. Op basis van de sporadisch voorkomende vindplaatsen uit de Romeinse tijd in het zuidelijke veengebied kan worden vastgesteld dat hier mogelijk bewoning plaatsvond. Indien dit inderdaad het geval is, kunnen sporen daarvan aanwezig zijn in het nagenoeg intacte veengebied in de Vlietlanden. Deze zone krijgt dan ook een hoge verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen uit de Romeinse tijd.

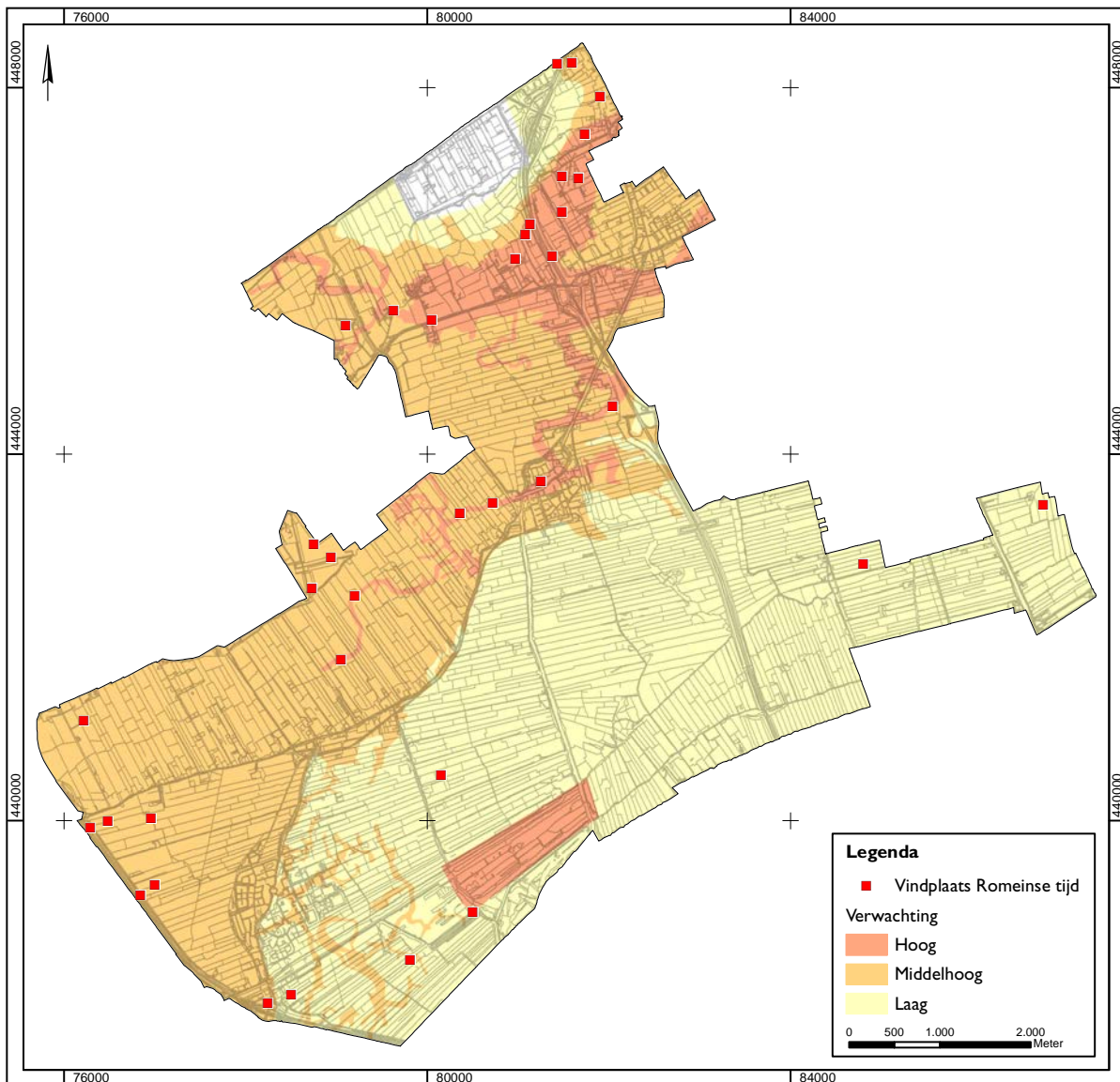
Afzettingen van Duinkerke I

Tijdens de Romeinse tijd vond met name bewoning plaats op de geulafzettingen van Duinkerke I in het noordelijk deel van Midden-Delfland. Deze hoge gronden waren goed ontwaterd en de zavelige bodem was ideaal voor akkerland. Op deze afzettingen liggen veel vindplaatsen uit de Romeinse tijd; de archeologische verwachting is hier dan ook hoog (afbeelding 24).

Het structureel voorkomen van bewoning op de dekafzettingen van Duinkerke I tijdens de Romeinse tijd, is verbonden aan de ligging van de geulsedimenten van Duinkerke 0 in de ondergrond. Op deze plekken waren tijdens de Romeinse tijd weer geulen opengeschuurd. Locaties in hun nabijheid waren aantrekkelijk voor bewoning. Bovendien zorgden de voormalige oeverwallen mogelijk nog voor een relatief hoge ligging van het maaiveld. Er geldt een middelhoge verwachting voor het aantreffen van archeologische resten uit de Romeinse tijd op de dekafzettingen van Duinkerke I die zijn ontstaan op de westelijk gelegen geulafzettingen van Duinkerke 0.

Voor de overige delen van de dekafzettingen van Duinkerke I zijn er geen aanwijzingen dat er structureel bewoning plaatsvond. Wel begon men in deze periode de gebieden buiten de nederzettingen steeds sterker in cultuur te brengen door ze te verkavelen. Er kunnen dus *off-site* structuren worden aangetroffen op deze geologische eenheid; hiervoor geldt een middelhoge verwachting. Omdat de ligging van dergelijke structuren verbonden is aan die van de nederzettingen, geldt dit niet voor het hele afzettingsgebied van Duinkerke I. Voor de delen waar geen *off-site* structuren worden verwacht geldt een lage trefkans voor vindplaatsen uit de Romeinse tijd.

Afbeelding 24: archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Romeinse tijd in Mid-den-Delfland. Schaal 1: 60.000.

6.2.4 Vroege Middeleeuwen en begin Late Middeleeuwen

Tijdens het begin van de Vroege Middeleeuwen werd er gewoond op de noordoever van de Maas, buiten het onderzoeksgebied. Pas tegen het einde van de Vroege Middeleeuwen werden de omstandigheden in Midden-Delfland geschikt voor bewoning. De neerslag van de bewoning uit deze periode zal, per woonplaats, minstens zo groot zijn geweest als die van de bewoning uit de IJzertijd en Romeinse tijd. Het is echter vaak moeilijk om nederzettingen uit deze periode met zekerheid te onderscheiden van nederzettingen die later in de Middeleeuwen zijn ontstaan.¹⁰¹ Dit is meestal alleen mogelijk wanneer nederzettingen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen bedekt zijn geraakt onder de latere Afzettingen van Duinkerke III.

Het feit dat er relatief weinig vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen en relatief veel vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen bekend zijn, heeft niet alleen te maken met herkenbaarheid op het gebied van datering. Ook het soort onderzoek waarbij de vindplaatsen zijn ontdekt speelt hierbij een rol.

Zoals gezegd is het merendeel van de vindplaatsen uit Midden-Delfland aan het licht gekomen tijdens veldkarteringen. Hierbij is het huidige oppervlak afgezocht naar archeologische resten. Op een deel van de locaties waar tijdens de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen bewoning plaatsvond, zal ook bewoning hebben plaatsgevonden tijdens de Late Middeleeuwen en eventueel in de Nieuwe tijd. De resten uit de vroegste bewoningsperiode zijn dan bedekt geraakt door resten uit deze jongere fasen. Hierdoor liggen de oudste resten niet meer aan of nabij het oppervlak.

Op plekken waar de bewoning uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen is afgedekt door jongere bewoningsfasen, is de kans dat dit oude materiaal wordt aangetroffen tijdens veldkarteringen vele malen kleiner dan dat er materiaal uit de jongere fasen wordt gevonden. Alleen door middel van een aanvullend veldonderzoek zou aangetoond kunnen worden of zich oudere resten bevinden onder deze recentere huisplaatsen.

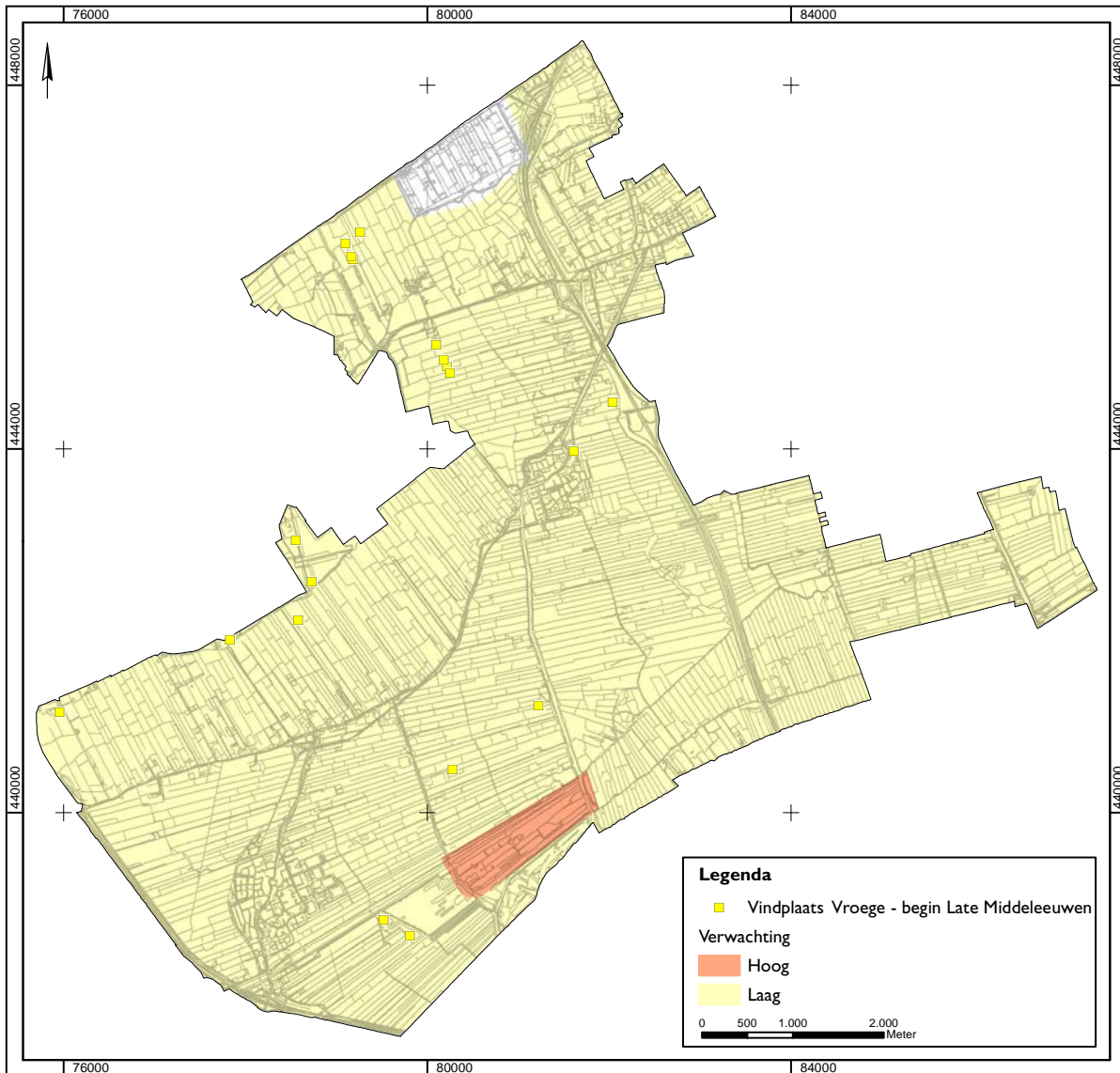
Verwachting

Op basis van archeologische vindplaatsen en historische bronnen kunnen we vaststellen dat er bewoning plaatsvond in het onderzoeksgebied tijdens de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen. Onze kennis van het bewoningspatroon is echter zeer summier. Daardoor is het moeilijk om gerichte uitspraken te doen over de locaties waar vindplaatsen uit deze periode verwacht kunnen worden.

Zoals gezegd kunnen archeologische vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen voorkomen onder huisplaatsen uit de Late Middeleeuwen (en eventueel Nieuwe tijd), die op de vroege ontginningsboerderijen zijn ontstaan. Het voorkomen van dergelijke vindplaatsen zal echter pas blijken tijdens archeologisch onderzoek op locatie. Momenteel zijn er te weinig gegevens bekend over dergelijke plekken en is het niet mogelijk om een verwachting op te stellen voor waar ze kunnen voorkomen.

De huidige stand van kennis over het bewoningspatroon in de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen is te laag om een gedegen archeologische verwachting op te kunnen stellen. Het hele onderzoeksgebied krijgt daarom een lage trefkans toebedeeld voor archeologische vindplaatsen uit deze periode (afbeelding 25). De enige uitzondering hierop is het veengebied in de Vlietlanden, in het zuiden van Midden-Delfland. Omdat in deze zone het veengebied uit de Middeleeuwen nog intact is, bestaat hier een zeer reële kans op het aantreffen van vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen.

¹⁰¹ Dit komt met name doordat de vindplaatsen in Midden-Delfland voornamelijk zijn gedateerd op basis van het aangetroffen aardwerk. Veel aardewerktypen uit de Middeleeuwen kennen een lange gebruiksperiode, waardoor het vaak moeilijk is om een vindplaats eenduidig in de vroege of latere fase van de Middeleeuwen te plaatsen.

6.2.5 Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd

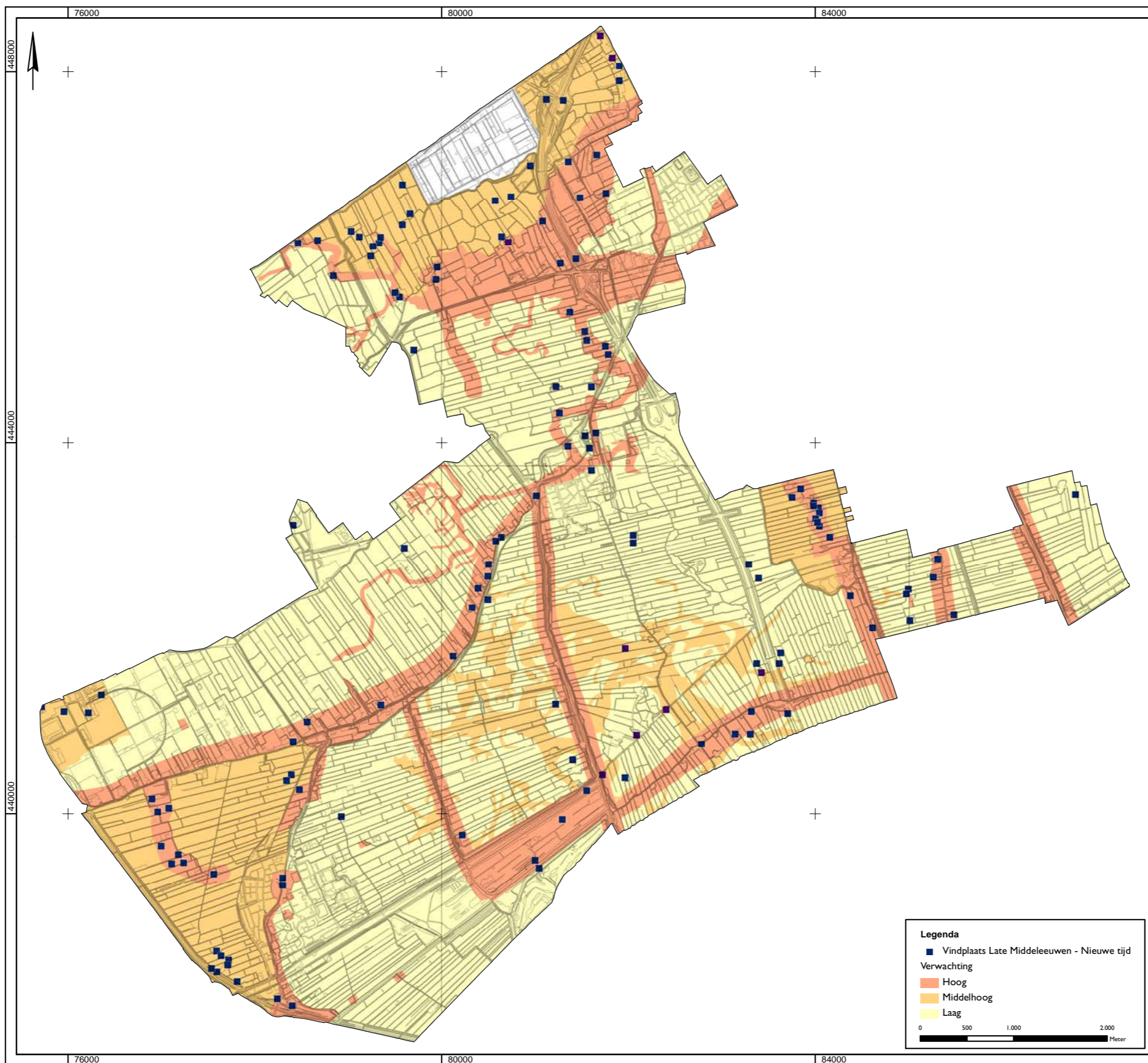
Vanaf de Late Middeleeuwen zorgde de toenemende ontginning van Midden-Delfland, de aanleg van dijken en kades en het graven van waterwegen ervoor dat men minder afhankelijk werd van het natuurlijke landschap. Het bewoningsspatroon richtte zich steeds meer op de lokale infrastructuur, waarlangs lintbebouwingen ontstonden. Waar de bewoning niet geënt werd op de infrastructuur ontstonden vaak slingerende lintbebouwingen, omdat men zich op reliëfverschillen richtte (zoals de geulafzettingen van Duinkerke 0 en I).

Naast lintbebouwingen ontstonden de eerste dorpskernen, in de vorm van bewoningsclusters. Dit is het gevolg van dat een steeds groter deel van de bevolking minder afhankelijk werd van het primaire agrarische productieproces. Hierdoor kon men in grotere bewoningsconcentraties bijeen gaan wonen.

Als gevolg van de bouw in steen en doordat men steeds verder ingreep in de natuurlijke omstandigheden, nam de plaatsvastheid van de bewoning toe. Historisch kaartmateriaal biedt daardoor niet alleen inzicht in het bewoningsspatroon uit de Nieuwe tijd, maar ook in dat uit de Late Middeleeuwen. We kunnen namelijk aannemen dat veel van de erven uit de Nieuwe tijd al eerder bewoond waren.

Afbeelding 25: archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland. Schaal 1: 60.000.

Afbeelding 26: archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd in Midden-Delfland. Schaal 1: 40.000.

Verwachting

Voor het opstellen van een archeologische verwachting voor het aantreffen van vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd kan in eerste instantie gekeken worden naar historisch-geografische gegevens. Op basis daarvan kunnen de oude dorpskernen, lintvormige bewoningszones en losse erven worden aangewezen waar met zekerheid bewoning plaatsvond in de Nieuwe tijd en waarschijnlijk ook tijdens de Late Middeleeuwen. Deze plekken krijgen een hoge verwachting toegewezen voor het aantreffen van archeologische resten uit deze perioden (afbeelding 26/kaartbijlage 7).

Op basis van de verspreiding van archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd blijkt verder dat er veel bewoning plaatsvond op de geulafzettingen van Duinkerke I in het noorden van het onderzoeksgebied. Deze afzettingen krijgen dan ook een hoge verwachting toebedeeld. Ook de Vlietlanden krijgen voor deze periode weer een hoge archeologische verwachting. In het zuiden van het onderzoeksgebied vond bewoning plaats op de geulafzettingen van Duinkerke 0 en delen van het tussenliggende veen. Deze zone krijgt een middelhoge archeologische verwachting toebedeeld.

Uit het niet-afgegraven deel van het veengebied boven de geulafzettingen van Duinkerke I (Harnaschpolder/Woudse Polder) zijn veel vindplaatsen bekend uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd. Datzelfde geldt voor een deel van de Oude Campspolder ten noorden van Maasland, voor de Dijkpolder ten westen van Maasland en voor de Lage Abtswoudsche polder in het oosten van het onderzoeksgebied. Op basis van de vindplaatsverspreiding is aan deze zones eveneens een middelhoge verwachting toegekend voor het aantreffen van archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Voor de overige delen van het gebied geldt een lage archeologische verwachting.

7 Beleidsadvieskaart

7.1 Inleiding

Op basis van de archeologische verwachtingskaarten die in het vorige hoofdstuk zijn besproken, kan een beleidsadvieskaart worden opgesteld (afbeelding 27/kaartbijlage 8). Op deze kaart wordt weergegeven hoe, tijdens processen van ruimtelijke ontwikkeling, de verwachte en bekende archeologische waarden in Midden-Delfland benaderd zouden moeten worden.

Net als op de archeologische verwachtingskaarten, wordt op de beleidsadvieskaart het onderzoeksgebied verdeeld in zones waarvoor een hoge, middelhoge, lage of geen verwachting geldt voor het aantreffen van archeologische vindplaatsen. Aan deze zones wordt een zogenaamd vrijstellingsregime gekoppeld. Dit betekent dat geplande ruimtelijke ingrepen tot een bepaalde diepte en oppervlakte worden ontheven van de onderzoeksplicht in het kader van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ). De beleidsadvieskaart is ook gedeeltelijk een archeologische waardenkaart, in zoverre als dat op deze kaart de AMK-terreinen en bekende vindplaatsen staan aangegeven waarmee rekening moet worden gehouden bij geplande bodemingrepen.

7.2 Methodiek

In hoofdstuk 3 is beschreven dat er in Midden-Delfland sprake is van een zogenaamd gestapeld landschap (afbeelding 9). Dat wil zeggen dat de verschillende geologische situaties die, door de eeuwen heen, van invloed zijn geweest op het karakter van het landschap, in meer of mindere mate bewaard zijn gebleven in de ondergrond.

Zoals gezegd werd de vorm die het bewoningspatroon aannam tijdens een groot deel van de bewoningsgeschiedenis, bepaald door de aard van het landschap. Hierdoor is de verwachting voor het voorkomen van archeologische vindplaatsen in het onderzoeksgebied voornamelijk gebonden aan de verschillende geologische eenheden. Omdat deze verschillende eenheden gestapeld voorkomen, geldt dat ook voor de verschillende archeologische verwachtingen die daaraan gekoppeld zijn. De periode-specifieke verwachtingskaarten die zijn besproken in hoofdstuk 6 (afbeelding 22-26) vormen dus als het ware ook een stapeling, waarbij de Vroege Prehistorie onderop ligt en de Late Middeleeuwen - Nieuwe tijd bovenaan.

Om op basis van de verschillende verwachtingskaarten een beleidsadvieskaart op te stellen, moet van deze gevarieerde, gestapelde verwachtingen één beeld worden gemaakt dat van toepassing is op heel Midden-Delfland. De beleidsadvieskaart is dus als het ware de optelsom van de verwachtingskaarten voor de verschillende archeologische perioden. De uitkomst van deze optelsom wordt in eerste instantie bepaald door de gemiddelde verwachting die, voor de verschillende archeologische perioden, is toegekend aan een bepaalde geologische eenheid. Daarnaast spelen de huidige kennislacunes (hoofdstuk 5) en de zeldzaamheid van de verwachte archeologische waarden een rol.

De verwachtingszones die op basis van geologische afzettingen zijn vastgesteld zijn op de beleidsadvieskaart minder gedetailleerd weergegeven dan op de verwachtingskaarten. Enerzijds is hiervoor gekozen omdat er rekening moet worden gehouden met een bufferzone rondom de plekken waar geologische afzettingen gekarteerd zijn. Anderzijds is hiervoor gekozen omdat dit de beleidsadvieskaart helderder en daardoor beter bruikbaar maakt.

7.3 Vrijstellingsregime

7.3.1 Zones met een hoge archeologische verwachting

Op de beleidsadvieskaart zijn twee soorten zones met een hoge archeologische verwachting aangegeven. De eerste betreft een klein gebied in het uiterste noorden van Midden-Delfland. Hier komen resten van de geologische afzetting Oude Duin- en Strandzanden voor. Deze eenheid heeft een hoge trefkans gekregen voor vindplaatsen uit het Neolithicum. De wetenschappelijke waarde van dergelijke vindplaatsen is dusdanig hoog dat er zeer zorgvuldig omgegaan dient te worden met deze archeologische waarden. Omdat slechts kleine verstoringen al desastreuze gevolgen kunnen hebben voor vindplaatsen uit de Nieuwe Steentijd kan voor deze zone geen vrijstelling in het kader van de AMZ worden verleend.

In de tweede zone met een hoge archeologische verwachting kan wel een vrijstellingsregime worden toegepast. Deze zone omvat de geulafzettingen van Duinkerke I, die een hoge archeologische verwachting toegekend hebben gekregen voor vindplaatsen uit de Romeinse tijd en uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd. Onder deze zone valt ook het intacte veengebied in de Vlietlanden in het zuiden van Midden-Delfland, dat een hoge verwachting heeft gekregen voor het aantreffen van vindplaatsen uit de IJzertijd tot en met de Nieuwe tijd. Tenslotte bevat deze zone de bewoningslinten, -kernen en losse erven waarvan op basis van historisch kaartmateriaal is vastgesteld dat er bewoning plaatsvond tijdens de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd.

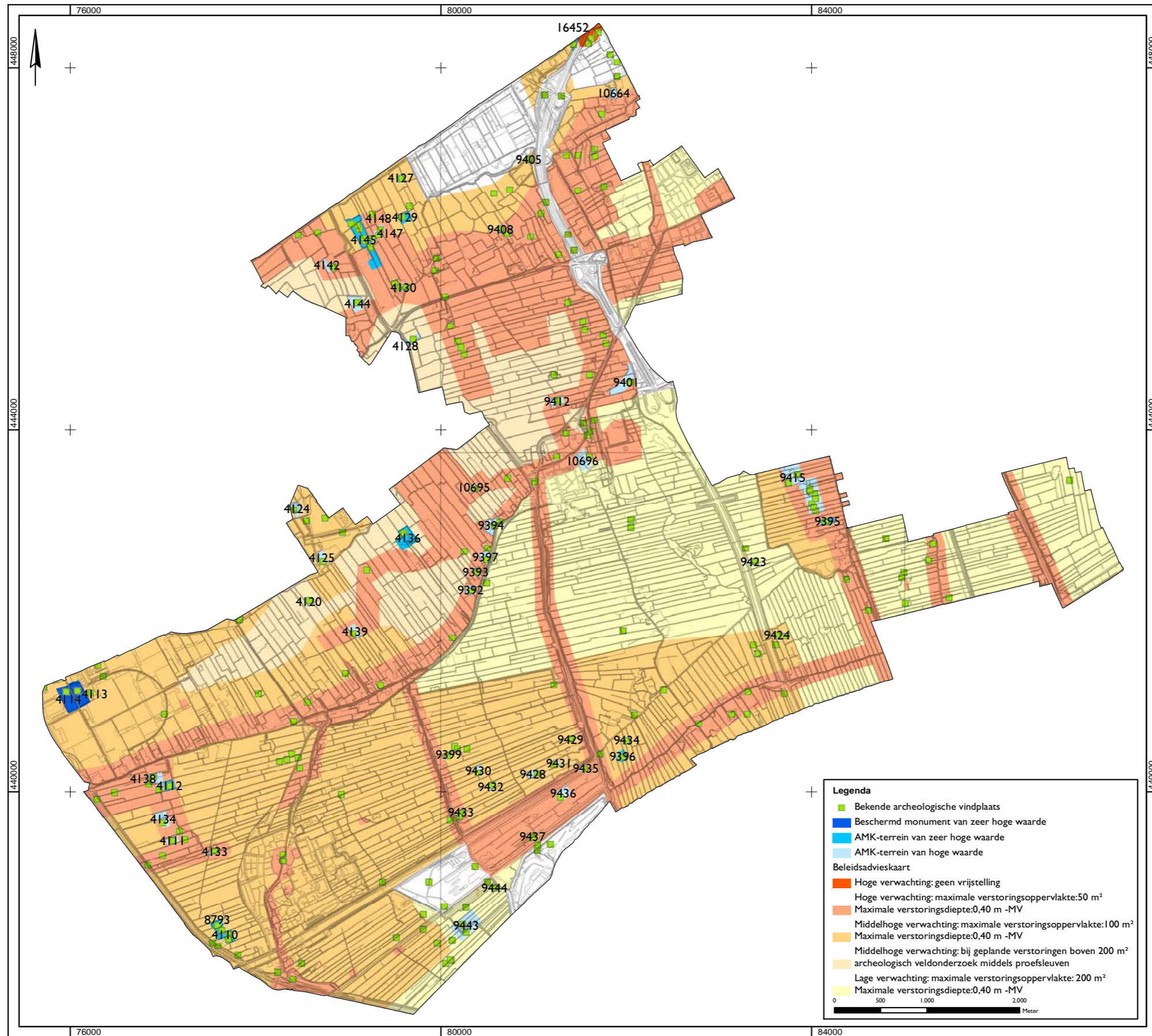
De verwachtte archeologische resten liggen in deze zone direct onder de bouwvoor. De maximaal toegestane verstoringsdiepte van bodemingrepen die worden vrijgesteld van de AMZ is dan ook vastgesteld 0,40 meter onder het maaiveld. De maximale verstoringsoppervlakte is gesteld op 50 meter².

7.3.2 Zones met een middelhoge archeologische verwachting

Op de beleidskaart zijn ook twee zones met een middelhoge archeologische verwachting aangegeven. De grootste van deze zones omvat de geulafzettingen van Duinkerke 0, die een middelhoge trefkans toebedeeld hebben gekregen voor vindplaatsen uit de IJzertijd, Romeinse tijd en Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd. Ook omvat dit verwachtingsgebied de zones die een middelhoge verwachting toebedeeld hebben gekregen voor het aantreffen van vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd (Lage Abtswoudsche Polder en Woudse Polder).

De archeologische resten die in deze zone worden verwacht liggen eveneens direct onder de bouwvoor. De maximaal toegestane verstoringsoppervlakte van bodemingrepen die worden vrijgesteld van de AMZ is dus ook voor deze zone vastgesteld op 0,40 meter onder het maaiveld. De maximale verstoringsoppervlakte is vastgesteld op 100 meter².

De tweede zone met een middelhoge verwachting betreft de dekafzettingen van Duinkerke I. Deze verwachting heeft alleen betrekking op *off-site* structuren uit de Romeinse tijd, zoals verkavelingsgreppels, die zich direct onder de bouwvoor bevinden. Dergelijke structuren komen veelvuldig voor in deze verwachtingszone, maar kunnen niet worden aangetoond tijdens veldkarteringen door middel van veldlopen of grondboren. De meest effectieve manier om deze structuren op te sporen is het onderzoeken van relatief grote arealen door middel van een proefsleuvenonderzoek. Voor deze zone wordt dan ook aangeraden om zulk onderzoek te laten uitvoeren bij bodemingrepen groter dan 200 meter² en dieper dan 0,40 meter onder het maaiveld.

Afbeelding 27: archeologische beleidsadvieskaart voor de gemeente Midden-Delfland, inclusief bekende archeologische vindplaatsen en AMK-terreinen. Schaal 1:40.000.

7.3.3 Zones met een lage archeologische verwachting

Voor de zones die op de beleidsadvieskaart een lage archeologische verwachting toebedeeld hebben gekregen hebben we geen aanknopingspunten dat hier in het verleden structureel bewoning heeft plaatsgevonden. De kans dat in deze zone archeologische vindplaatsen worden aangetroffen is dan ook laag. Het kan echter niet worden uitgesloten hoe groter een eventueel verstoringsoppervlak is, hoe groter de kans is dat er wel degelijk archeologische vindplaatsen in het geding komen.

Net als in de middelhoge en hoge verwachtingszone bevinden eventuele archeologische resten in deze zone zich direct onder de bouwvoor. In de gebieden met een lage archeologische verwachting worden bodemingrepen tot een maximale verstoringsoppervlakte van 200 meter² en diepte van 0,40 meter onder het maaiveld vrijgesteld van onderzoek in het kader van de AMZ.

7.3.4 AMK-terreinen en archeologische vindplaatsen

In het onderzoeksgebied bevinden zich diverse terreinen die op de AMK zijn geregistreerd als gebieden met een hoge of zeer hoge archeologische waarde. Twee van deze terreinen zijn zelfs wettelijk beschermd. Voor alle AMK-terreinen geldt dat ten allen tijde getracht moet worden om bodemingrepen te voorkomen die leiden tot aantasting van de aanwezige archeologische waarden. Wanneer behoud *in situ* niet mogelijk is, zal worden overgegaan op behoud *ex situ* (opgraven).

Eventuele bodemingrepen die worden gepland op AMK-terreinen vallen altijd onder de AMZ-verplichting, ongeacht hun status en de verwachtingszone waarin ze zich bevinden. Wanneer bodemingrepen worden gepland in een straal van circa 200 meter rondom de bekende archeologische vindplaatsen die zijn aangegeven op de beleidsadvieskaart, zal dit leiden tot onderzoek in het kader van de AMZ. Als blijkt dat de vindplaats, in het licht van de geplande bodemingreep, niet *in situ* kan worden behouden, zal dit waarschijnlijk leiden tot het besluit 'behoud *ex situ*' en dus tot een archeologische opgraving.

7.4 Algemene notitie

De archeologische beleidsadvieskaart voor de gemeente Midden-Delfland is gebaseerd op de archeologische verwachtingskaarten die voor deze gemeente zijn opgesteld. Zoals aangegeven in hoofdstuk 6 betreffen deze kaarten geen absolute voorspelling voor het voorkomen van archeologische vindplaatsen. Dit betekent dan ook dat er tijdens processen van ruimtelijke ordening altijd archeologische vindplaatsen kunnen voorkomen op plekken waar deze niet werden verwacht, zelfs wanneer de aangeraden beleidsadviezen worden nageleefd. Dergelijke toevalsvondsten vallen onder de meldingsplicht zoals is vastgelegd in de Monumentenwet 1988 (zie hoofdstuk 2).

Verder is het belangrijk om te benadrukken dat, wanneer er wordt gesproken over archeologisch onderzoek, hier niet per definitie veldwerk mee wordt bedoeld. In veel gevallen zal het archeologisch onderzoek zich beperken tot een bureaustudie, waarbij voorgenomen bodemingrepen worden beoordeeld op de schade die ze zullen toebrengen aan het bodemarchief. Tijdens een dergelijke bureaustudie wordt in detail gekeken naar de geplande ingrepen en het gebied waarin ze zullen worden uitgevoerd. In een aantal gevallen zal vervolgens worden besloten dat de ingrepen niet voldoende aanleiding geven voor vervolgstappen in het kader van de AMZ. Wanneer dit wel het geval is zal in eerste instantie worden gestreefd naar behoud van de archeologische waarden *in situ*, bijvoorbeeld door middel van plaanpassing. Alleen wanneer behoud *in situ* niet mogelijk blijkt te zijn zal worden besloten dat er een archeologische opgraving plaats dient te vinden in het plangebied.

Bibliografie

Gebruikte afkortingen:

APL	<i>Analecta Praehistoria Leidensia</i>
BROB	<i>Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek</i>
DAR	<i>Delftse Archeologische Rapporten</i>
HJW	<i>Historisch Jaarboek Westland</i>
HRT	<i>Holland, regionaal-historisch tijdschrift</i>
HOP	<i>Haagse Oudheidkundige Publicaties</i>
MRGD	<i>Mededelingen Rijks Geologische Dienst</i>
NAR	<i>Nederlandse Archeologische Rapporten</i>
NO	<i>Nederlandse Oudheden</i>
OMROL	<i>Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden</i>
RAM	<i>Rapportage Archeologische Monumentenzorg</i>
TN	<i>Terra Nigra</i>

Abbink, A.A., 1989: Maasland: Foppenspolder, *HRT* 21/6, 322-6.

Abbink, A.A., 1990: Midden-Delfland: Foppenspolder/Aalkeetbuitenpolder, *HRT* 22/6, 336-8.

Abbink, A.A., 1993: Dwelling on peat; fissures as a recurrent feature of pre-historic structures built on peat in the Western Netherlands, *APL* 26/6, Leiden, 45-58.

Abbink, A.A. & P.W. van den Broeke, 1992: Midden-Delfland 6: Maasland, Duifpolder, *HRT* 24/6, 359-60.

Anderson, K., F.A. Perk & I. Nuijten, 1992: Weerstands- en booronderzoek t.b.v. het vaststellen van de aard en de omvang van het complex van de Duitse Orde aan de Herenlaan te Maasland, *RAAP-Notitie* 34, Amsterdam.

Anema, K., 1997: *Archeologisch erfgoed goed beheerd. Behoud, inrichting en beheer in het landelijk gebied*, Den Haag.

Baart, J.M., 1990: Inventarisatie van Romeinse muntvondsten in Noord- en Zuid-Holland. *NAR* 12, Amersfoort.

Bakx, J.-P., 2008a: Spoorloos verdwenen, Grafrituelen in de Romeinse tijd, *Delft Cultuurhistorisch magazine voor Delft* 10, nr. 3, Delft, 4-6.

Bakx, J.-P., 2008b: Midden-Delfland, Harnaschpolder-Harnaschkade, *HRT* 40, 68-70.

Bakx, J.-P., 2008c: Midden-Delfland, Harnaschpolder-Woudselaan, *HRT* 40, 70-2.

Bakx, J.-P., 2009: Archeologische kroniek van Schipluiden 2008, *Jaarverslag historische vereniging Oud-Schipluiden 2008*, Schipluiden 27-31.

- Bakx, J.-P. & S.H. Jongma, 2009: Archeologische kroniek, *Jaarboek Delfia Batavorum* 18, Delft, 151-6.
- Bloemers, J.H.F., 1978: Rijswijk (ZH) "de Bult". Eine Siedlung der Cananefaten, *NO* 8, Amersfoort.
- Braat, W.C., 1956: Brandgraven uit de 7^e eeuw in de duinen bij Monster, *OMROL* 38, 82-91.
- Broeke, P.W. van den, 1990: Midden-Delfland, *HRT* 22/6, 352.
- Broeke, P.W. van den, 1992a: Een menselijk skelet in Vlaardingen-West; brons-tijd-bewoning in het veengebied?, *TN* 124, 7-13.
- Broeke, P.W. van den, 1992b: Midden-Delfland 5: Maasland, Commandeurspolder en Kralingerpolder, *HRT* 24/6, 358.
- Broeke, P.W. van den, 1993a: A crowded peat area: observations in Vlaardingen-West and the Iron Age habitation of southern Midden-Delfland, *APL* 26, 59-82, Leiden.
- Broeke, P.W. van den, 1993b: Midden-Delfland 8: Maasland, Kralingerpolder II, *HRT* 25/6, 359-60.
- Broeke, P.W. van den, 1994: Midden-Delfland 6: Maasland, Kralingerpolder, *HRT* 26/6, 447-8.
- Broeke, P.W. van den & J.-K.A. Hagers, 1991: Monster-Gaag: Pijpleiding van de Nederlandse Gasunie, *HRT* 23/6, 336-9.
- Broeke P.W. van den & H. van Londen, 1995: *5000 jaar wonen op veen en klei, archeologisch onderzoek in het reconstructiegebied Midden-Delfland*, Utrecht.
- Buitenhuis, A., J.A. van den Hurk & G.J.W. Westerveld, 1982: Midden-Delfland: bodemgesteldheid en bodemgeschiktheid, *Stiboka rapport 818*, Wageningen.
- Bult, E.J., 1980: *Historie en landschap van Midden-Delfland*, Delft.
- Bult, E.J., 1983: Midden-Delfland, een archeologische kartering; inventarisatie, waardering en bewoningsgeschiedenis, *NAR* 2, Amersfoort/Maasland.
- Bult, E.J., 1985a: Schipluiden: Woudse Polder, *HRT* 17/6, 353-4.
- Bult, E.J., 1985b: Schipluiden: Rozemarijn, *HRT* 17/6, 368-9.
- Bult, E.J., 1986: Ontginning en bewoning ten noorden van de Maasmond en de landschappelijke veranderingen die daarbij optraden, in Trierum, M.C. van & H.E. Henkes (red.), 1986: *Rotterdam Papers V. A contribution to prehistoric, roman and medieval archaeology*, Rotterdam, 115-136.
- Bult, E.J., 1998: De Kenenburg in Schipluiden, in: Stöver, J. (red.): *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen, 321-325.
- Bult, E.J., 2001a: Schipluiden - Woudsepolder, *HRT* 33, 120.
- Bult, E.J., 2001b: Schipluiden - Woudsepolder (bassin), *HRT* 33, 120-1.

- Bult, E.J., 2001c: Schipluiden - 't Woudt (Nederlands-hervormde Kerk), *HRT* 33, 121.
- Bult, E.J., 2001: Archeologische kroniek van Schipluiden 2000, *Jaarverslag historische vereniging Oud-Schipluiden 1999-2000*, Schipluiden, 23.
- Bult, E.J. 2002: Schipluiden - Gaagweg 12, *HRT* 34, 105.
- Bult, E.J., 2003: Archeologische kroniek van Schipluiden 2003, *Jaarverslag historische vereniging Oud-Schipluiden 2000*, Schipluiden, 25-30.
- Bult, E.J., 2006: Archeologische kroniek van Schipluiden 2005, *Jaarverslag historische vereniging Oud-Schipluiden 2005*, Schipluiden, 23-25.
- Bult, E.J., 2007: *Middeleeuwse kastelen in en om Schipluiden. De kasteelontwikkeling in Delfland*, Schipluiden.
- Bult, E.J., 2008: De Schouw- of Slinkslootmolen in de Zouteveense Polder, *Jaarverslag historische vereniging Oud-Schipluiden 2007*, Schipluiden, 26-31.
- Bult, E.J., A. de Haan, W.A.M. Hessing & J.M. Moerman, 1989: Het archeologisch onderzoek van de Kenenburg. Een voorlopig verslag naar aanleiding van de opgravingen in 1989, *Bulleting van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 89, 2-11.
- Bult, E.J., J.M. Koot, D.C.M. Raedemaekers & J.A. Waasdorp, 2002: Archeologische Monumentenzorg in het AHR-project. Deel I: Het voorbereidende werk, *HOP* 6, Den Haag.
- Bult, E.J. & E. Norde, 2004: Een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) in het tracé van het fietspad langs de Woudseweg (N223) in de gemeente Midden-Delfland, *DAR* 40, Delft.
- Bult, E.J. & J.-M. Groen, 2004: Archeologische kroniek van Schipluiden 2003, in *Jaarverslag historische vereniging Oud-Schipluiden*, Schipluiden, 24-28.
- Bult, E.J. & J.-M. Groen, 2005: Midden-Delfland - Den Hoorn - Harnaschpolder, *HRT* 37, 102.
- Bult, E.J., J. de Bruin & A. Schoonhoven, 2006: Bureauonderzoek ten behoeve van een bouwlocatie aan de Lange Broekweg te Naaldwijk (gemeente Westland), *DAR* 67, Delft.
- Bult, E.J., J.-P. Bakx & S.H. Jongma, 2007: Archeologische kroniek van Schipluiden 2006, *Jaarsverslag historische vereniging Oud-Schipluiden 2007*, Schipluiden, 23-28.
- Bult, E.J. & J.M. Koot, 2008: Het Middeleeuwse landschap en de Hof van Delft: nieuwe inzichten door recent onderzoek, in: Flamman, J.P. & E.A. Besselsen (red.): *Het verleden boven water; archeologische monumentenzorg in het AHR-Project*, *RAM* 148, Delft, 261-300.
- Bult, E.J. & B. Penning, 2009: *Plan Keenburg III, waardering en selectieadvies*, Delft.

- Deunhouwer, P., 2001: Afvalwaterzuiveringsinstallatie Harnaschpolder, gemeente Schipluiden; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie, *RAAP-Rapport 682*, Amsterdam.
- Deunhouwer, P., 2002: De neolithische vindplaats op de Noordhoorn-strandwal, Harnaschpolder, gemeente Schipluiden; een Aanvullende Archeologische Onderzoek, *RAAP-Rapport 771*, Amsterdam.
- Dijkstra, M.F.P., 2006: Calamiteitenberging Woudse Polder; archeologisch onderzoek in het kadetracé, *AAC publicaties 37*, Amsterdam.
- Exaltus, R.P., 1996: Peilverlaging en archeologische waarden in de Alblasserwaard; een evaluatie van te verwachte gevolgen, *RAAP-rapport 205*, Amsterdam.
- Exaltus, R.P. & C.M. Soonius, 1997a: 'Bescherming antropogeen waardevolle terreinen t.b.v. de uitvoering Bijdragenregeling Bodembeschermingsgebieden'. Eindverslag deelproject Limmen-Heiloo, monitoring 1994-1996, *RAAP-rapport 188*, Amsterdam.
- Exaltus, R.P. & C.M. Soonius, 1997b: 'Bescherming antropogeen waardevolle terreinen t.b.v. de uitvoering Bijdragenregeling Bodembeschermingsgebieden'. Eindverslag deelproject Waterland, monitoring 1994-1996, *RAAP-rapport 189*, Amsterdam.
- Flamman, J.P. & H. van Londen, 1998: *Een Laat-Middeleeuws terpje in de Kerkpolder, gemeente Schipluiden, Archeologisch onderzoek naar vindplaats MD 3.15*, Amsterdam.
- Flamman, J.P. & K. Klerks, 2008: Gemaal Hoekpolder, gemeente Rijswijk ZH. Een Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van boringen. *Vestigia-rapport V509*, Amersfoort.
- Gaauw, P.G., 1988: Midden-Delfland, rapport betreffende het aanvullend archeologisch onderzoek, *RAAP-Rapport 20*, Amsterdam.
- Glasbergen, W. & M. Addink-Samplonius, 1965: Laat-Neolithicum en bronstijd te Monster (Z.H.), *Helinium 5*, 97-117.
- Goossens, T.A., 2006: Schipluiden, 'Harnaschpolder'. De inrichting en bewoning van het landschap in de Romeinse tijd (125-270 na Chr.), *ADCRapport 625*, Amersfoort.
- Groenewoudt, B.J., 1994: Prospectie, waardering en selectie van archeologische vindplaatsen: een beleidsgerichte verkenning van middelen en mogelijkheden, *NAR 17*, Amersfoort.
- Groenman-van Waateringe, W., A. Voorrips & L.H. van Wijngaarden-Bakker 1986: Settlements of the Vlaardingen Culture at Voorschoten and Leidschendam (ecology), *Helinium 8*, 105-130.
- Gysseling, M., 1959: De oudste plaatsnamen in Holland en Utrecht, *Bijdrage en mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, 1-12, Amsterdam.
- Hallewas, D.P. & J.F. van Regteren Altena, 1980: Bewoningsgeschiedenis en landschapsontwikkeling rond de Maasmond, in: Verhulst, A. & K.E. Gottschalk:

- Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België*, 155-107.
- Hallewas, D.P., M.C.P. Levendig-Snijders, J.F. van Regteren Altena & A. van Wingerden-van den Burg (red.), 1990: Schipluiden, *Jaarverslag ROB 1989*, Amersfoort, 98-9.
- Heeringen, R.M. van, 1987: The Iron Age in the Western Netherlands, II: Site catalogue and pottery description, Map, sheet I, *BROB 37*, Amersfoort.
- Heinsbroek, P.G., 1986a: Maasland - IJzertijd, *TN 86*, Vlaardingen.
- Heinsbroek, P.G., 1986b: Maasland - IJzertijd, *TN 88*, Vlaardingen.
- Heinsbroek, P.G., 1987: Maasland - IJzertijd, *TN 92*, Vlaardingen.
- Heinsbroek, P.G., 1997: De buurman van Bijstervelt, *TN 140*, Vlaardingen.
- Heinsbroek, P.G., 1998: *Geologische waarnemingen bij de aanleg van singels in de Kerkpolder, ten oosten van Schipluiden, mei-juli 1997*, Schipluiden.
- Hessing, W.A.M., 1991: Archeologische kroniek van Holland over 1990, *HRT 23/6*, 363.
- Hessing, W.A.M. & M.J.A. de Haan, 1990: Harnaspolder, gem. Schipluiden, Twee huisterpen uit de Late Middeleeuwen, *Jaarverslag ROB 1989*, Amersfoort, 78.
- Hoek, C., 1966: De Kenenburg, *Gemeentewerken Rotterdam, Verslagen van de afdeling oudheidkundig onderzoek 1966 III/ IV*, Rotterdam.
- Hoek, C., 1967: Hodenpijl, *Gemeentewerken Rotterdam, Verslagen van de afdeling oudheidkundig onderzoek 1967 IV*, Rotterdam.
- Hoek, C., 1968: Hodenpijl, *Gemeentewerken Rotterdam, Verslagen van de afdeling oudheidkundig onderzoek 1968 III*, Rotterdam.
- Hoek, C., 1969: Maasland (Z.H.), *Westerheem 8*, 198.
- Hoek, C., 1972: Oudheidkundig Bodemonderzoek te Rotterdam en omgeving in 1971, *Rotterdams Jaarboekje 1972*, Rotterdam, 105-109.
- Hoek, C., 1973: *Gemeentewerken Rotterdam, Verslagen van de afdeling oudheidkundig onderzoek 1973*, Rotterdam, 18.
- Holwerda, J.H. & N.J. Krom, 1907: Opgravingen te Naaldwijk, *OMROL 1*.
- Immerzeel, A.A.G., 1989: Schipluiden, Klaas Engelbrechtspolder, in: *Archeologische kroniek van het Westland (1988)*, *HJW 1989*, Leiden, 103.
- Jongma, S.H., 2009: Abtswoude 40. Een Inventariserend Veldonderzoek middels proefsleuven. *DAR 94*.
- Kars, H. & A. Simt (red), 2003: Handleiding fysiek behoud archeologisch erfgoed. *Geoarcheological and bioarcheological studies 1*, Amsterdam.

- Kerkhof, M., 2009a: Pijnacker-Nootdorp. Een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart. *DAR 96*, Leiden.
- Kerkhof, M., 2009b: Lansingerland. Een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart. *DAR 97*, Leiden.
- Kerkhof, M. & E.J. Bult, 2009: Een archeologische begeleiding van de plaatsing van IBA-tanks in de gemeenten Delft en Midden-Delfland. *DAR 95*, Delft.
- Koch, A.C.F., 1970: *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1229*, Den Haag.
- Koot, J.M., 1990: Schipluiden: Den Dulder, *HRT 1989*, 345.
- Koot, J.M., 1993: *Tussen terp en kreekrug: ontginningen op de rand van klei en veen (Rijswijkbroek en Harnasch)*, Rijswijk (doctoraalscriptie).
- Koot, C.W., 1993: Midden-Delfland 2: Maasland, Duifpolder (vindplaatsen 11.17 en 11.07), *HRT 25/6*, 331-2.
- Koot, C. W. & M.J. J. Reneerkens, 2004: Archeologische veldprospectie ter plaatse van de Calamiteitenberg in de Woudse Polder, gemeente Midden-Delfland, *Vestigia Rapport VI 72*, Amersfoort.
- Koot, H., L. Brunning & R.A. Houkes, 2008: *Ypenburg-locatie 4. Een nederzetting met grafveld uit het Midden-Neolithicum in het West-Nederlandse kustgebied*, Leiden.
- Knottenbelt, A., 1920: *Geschiedenis van een polder in het Hoogheemraadschap van Delfland*, Vlaardingen.
- Kruidhof, C.N., 2003: Archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart gemeente Berkel en Rodenrijs, *RAAP-rapport 914*, Amsterdam.
- Kruidhof, C., 2006: Plangebied A4 Delft-Schiedam gemeenten Schipluiden, Schiedam en Vlaardingen, Archeologisch vooronderzoek, *RAAP-Rapport 1330*, Amsterdam.
- Kruikius, N. & J. Kruikius, 1977 (1712): *'t Hooge heemraedschap van Delflant met alle steden, dorpen en ambachten*, Alphen aan den Rijn.
- Lauwerier, R.C.G.M. & R.M. Lotte, 2002: *Archeologiebalans 2002*, Amersfoort.
- Leusen, M. van, J. Deeben, D. Hallewas, H. Kamermans, P. Verhagen & P. Zoetbrood, 2005: A baseline for predictive modelling in the Netherlands, in: Leusden, M. van & H. Kamermans (red.): *Predictive modelling for archaeological heritage management: a research agenda*, *NAR 29*, Amersfoort.
- Liere, W.J. van, 1948: *De bodemkartering van Nederland II. De bodemgesteldheid van het Westland, Kaart 1*, 's Gravenhage.
- Londen, H. van, 1995: *Rapportage van het archeologisch onderzoek naar bewoningssporen uit de Romeinse Tijd. Onderzoek in het kader van het Midden-Delflandproject IPP*, Amsterdam.
- Londen, H. van, 1997a: *Archeologisch onderzoek van vindplaats 3.01 in de Kerkpolder, gem. Schipluiden*, Amsterdam.

- Londen, H. van, 1997b: Schipluiden: Kerkpolder-golfterrein, *HRT* 29/6, 407-10.
- Londen, H. van, 2006: Midden-Delfland: *The Roman native landscape past and present*, Amsterdam.
- Louwe Kooijmans, L.P. & G. Kortenbout van der Sluijs, 1972: Mesolithic bone and antler implements from the North Sea and from the Netherlands, *BROB* 20-21, Amersfoort.
- Louwe Kooijmans, L.P. (red.), 1975: *Archeologen werken in Zuid-Holland: opgravingen en vondsten uit de laatste 15 jaar: catalogus van de tentoonstelling in het Rijksmuseum van Oudheden*, Leiden.
- Louwe Kooijmans, L.P. & P.F.B. Jongste, 2006: Schipluiden. A Neolithic settlement on the Dutch North Sea coast c. 3500 Cal. BC, *APL* 37/38, Leiden.
- Marrewijk, D. van, (red.), 1998: *Ruimtelijke ontwerpen en archeologie*, Den Haag.
- Ministerie van OCW, 2000: *Cultuurnota 2001-2004, Cultuur als confrontatie*, Den Haag.
- Ministerie van OCW, 2006: *Cultuurnota 2005-2008*, Den Haag.
- Ministerie van OCW, 2007: *Wet op de Archeologische Monumentenzorg, Staatsblad* 42, 2007, Den Haag.
- Ministeries van OCW, LNV, VROM & VW, 1999: *Nota Belvédère; beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*, Den Haag.
- Ministerie van OCW & ROB, 1999: *Oog in oog, spiegelen met het verleden. Beleidsvoornemens ROB 2001-2004*, Den Haag/Amersfoort.
- Ministeries van OCW & VROM, 1988: *Monumentenwet, Staatsblad van de 23e december 1988*, Den Haag.
- Ministeries van WVC & BuZa, 1992: *Europees verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed. Europese commissie, Valletta, 16 januari 1992*, Den Haag.
- Modderman, P.J.R., 1949: Enkele aantekeningen over de bewoningsgeschiedenis van het Westland, *Boor en Spade* III, Wageningen, 201-12.
- Moerman, J.W., 1980: *Kasteelwerven in en om Midden-Delfland, Historie en landschap van Midden-Delfland (extra uitgave Midden-Delfkrant)*, Delft/Zoetermeer, 33-9.
- Moerman, J.W., 1984: Middeleeuws Schipluiden, *Kwadrant* 4, Den Haag, 13-6.
- Mulder, E.F.J., de, A.P. Pruijssers & H. Zwaan, 1983: Kwartairgeologie van 's-Gravenhage, *MRGD* 37-1, 12-43.
- Niekus, M.J.L.TH, J.R. Beuker, A. Bosch, L. Johansen & D. Stapert, 2009: 'Living on the edge'. De Neanderthaler in Noord-Nederland. *Archeobrief* 3 (jaargang 13), 25-36.
- NN, 1987: Veldwerk van 'Helinium' 1986-1987, *TN* 92, Vlaardingen.

- NVvA, 2001: *Gedragcode voor beroepsarcheologen van de NVvA. Ethische principes en gedragsregels voor Nederlandse archeologen*, Delft.
- Pleijter, G., 1982: *Reconstructiegebied Midden-Delfland: uitbreiding Lickebaert en uitbreiding Midden-Delfland, Stiboka rapport 1600*, Wageningen.
- Provincie Zuid-Holland, 2002: *Cultuurwerkprogramma 2003-2007*, Den Haag.
- Provincie Zuid-Holland, 2007 (2002): *Cultuurhistorische Hoofdstructuur Zuid-Holland regio Delfland en Schieland*, Den Haag.
- Provincie Zuid-Holland, 2008: *Provinciale Onderzoeksagenda*, Den Haag.
- Provincie Zuid-Holland, 2009: *Nota Archeologie*, Den Haag.
- RACM, 2001: *Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW), 2^e generatie*, Amersfoort.
- RCE, 2009: *Archeologische Monumentenkaart 2009*, Amersfoort.
- Rijks Geologische Dienst, 1992: *Toelichtingen bij de Geologische Kaart van Nederland, schaal 1:50.000*, Haarlem.
- Sarfatij, H., 1971: *Romeinen, Friezen, Cananefaten, ROB-overdrukken 33*, Amersfoort.
- Sarfatij, H., 1976: *De Lier, HRT 8/6*, 104.
- Sarfatij, H., 1979a: *Schipluiden, HRT 11/6*, 316.
- Sarfatij, H., 1979b: *Schipluiden: Keenenburg, HRT 11/6*, 336-7.
- Schutte, I.A., 1996: *Een waarderend archeologisch onderzoek van 7 vindplaatsen in de oude Campspolder te Maasland, RAAP-Rapport 180*, Amsterdam.
- Staalduinen, C.J. van, 1979: *Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50000*, Haarlem.
- Stichting Infrastructuur, Kwaliteitsborging en Bodembeheer, 2006: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.1*, Gouda.
- Visscher, H.C.J., 1993: *Bijdrageregeling Bodembeschermingsgebieden Zuid-Holland, RAAP-rapport 77*, Amsterdam.
- Visser, J.C., 1975: *De commanderie van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht te Maasland, HRT 7/6*, 443-63.
- Vorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, 2006: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie. Eindrapport van de Vorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, versie 3.1*, Den Haag.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe & E.E. Bulten, 2007: *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*, Den Haag.
- Vos-Dahmen von Büchholz, T., H. Sarfatij, R. de Graaf, C. Wind, A. Brouwer & C. Hoek, 1973: *Van steurvisser tot stedeling, Archeologische momentopnamen uit 35 eeuwen Vlaardingen, Vlaardingen*.

Weerts, H.J.T., W.E. Westerhoff, P. Cleveringa, M.F.P. Bierkens, J.G. Veldkamp & K.F. Rijdsdijk, 2005; Quaternary geological mapping of the lowlands of the Netherlands, a 21st century perspective. *Quaternary International* 133-134, 159-178.

Ypey, J., 1970: Een cicadefibula uit Den Haag en een beslagstukje uit Monster, *Westerheem* 19, 155-159.

Zagwijn, W.H., 1986: *Nederland in het Holoceen, Geologie van Nederland, deel 1*, Haarlem.

Zagwijn, W.H. & C.J. van Staalduinen (red.), 1975: *Toelichting bij geologische overzichtskaart van Nederland*, Haarlem.

Lijst van gebruikte afkortingen

AB	Archeologische Begeleiding
AHN	Actueel Hoogtebestand Nederland
AMvB	Algemene Maatregel van Bestuur
AMK	Archeologische Monumentenkaart
AMW	Archeologische Monumentenwacht Nederland
AMZ	Archeologische Monumentenzorg
Archis	Archeologisch Informatie Systeem
B&W	Burgemeester en Wethouders
BuZa	(Ministerie van) Buitenlandse Zaken
CvA	College voor de Archeologie
CvAK	College van Archeologische Kwaliteit
CCvD	Centraal College van Deskundigen Archeologie
CHS	Cultuurhistorische Hoofdstructuur
EI	Erfgoedinspectie
GIS	Geografisch Informatie Systeem
GS	Gedeputeerde Staten
IKAW	Indicatieve Kaart Archeologische Waarden
IVO	Inventariserend Veldonderzoek
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
LME	Late Middeleeuwen
LMEA	Late Middeleeuwen A
LMEB	Late Middeleeuwen B
LNV	(Ministerie van) Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
MER	Milieu Effect Rapportage
MV	Maaiveld
NAP	Normaal Amsterdams Peil
na Chr.	Na Christus
NOA	Nationale Onderzoeksagenda Archeologie
NT	Nieuwe tijd
NVvA	Nederlandse Vereniging van Archeologen
OCW	(Ministerie van) Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
POA	Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie
PPC	Provinciaal Planologische Commissie
PS	Provinciale Staten

PSMA	Provinciaal Steunpunt Monumentenzorg en Archeologie
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
RIA	Rijksinspectie voor de Archeologie
SIKB	Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer
v.Chr.	Voor Christus
VROM	(Ministerie van) Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VW	(Ministerie van) Verkeer en Waterstaat
WAMZ	Wet Archeologische Monumentenzorg
WRO	Wet Ruimtelijke Ordening
WVC	(Ministerie van) Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

Overzicht van afbeeldingen en tabellen

Afbeeldingen

Afbeelding 1 (blz. 12)

De geologische en archeologische perioden en hun dateringen zoals deze in Nederland worden gehanteerd.

Afbeelding 2 (blz. 12)

Ligging van de gemeente Midden-Delfland ten opzichte van de buurgemeentes.

Afbeelding 3 (blz. 26)

Geologische afzettingen en hun ouderdom, afgezet tegen de archeologische perioden zoals deze in Nederland worden gehanteerd.

Afbeelding 4 (blz. 28)

De geologische situatie in het onderzoeksgebied rond 3000 v.Chr. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 5 (blz. 29)

De geologische situatie in het onderzoeksgebied rond 1000 v.Chr. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 6 (blz. 30)

De geologische situatie in het onderzoeksgebied tijdens de Late-IJzertijd en Romeinse tijd. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 7 (blz. 31)

De geologische situatie in het onderzoeksgebied vanaf de Late Middeleeuwen. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 8 (blz. 35)

Modelmatige benadering van het ontstaan van het gestapelde landschap in het onderzoeksgebied, weergegeven op een fictieve dwarsdoorsnede.

Afbeelding 9 (blz. 41)

De ruimtelijke spreiding van IJzertijdvindplaatsen in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 10 (blz. 42)

De ruimtelijke spreiding van vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 11 (blz. 45)

De ruimtelijke spreiding van vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 12 (blz. 46)

Schematische weergave van het profiel van een huisterp uit de Abtswoudse Polder (gemeente Delft), met de duidelijk zichtbare plaggen en ophogingslagen.

Afbeelding 13 (blz. 48)

Kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland, geschilderd door Mathijs de Been van Wena in 1606.

Afbeelding 14 (blz. 50)

De ruimtelijke spreiding van vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 15 (blz. 53)

De huidige AMK-terreinen in de gemeente Midden-Delfland, schaal 1:40.000.

Afbeelding 16 (blz. 54)

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit het Neolithicum in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 17 (blz. 56)

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de IJzertijd in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000

Afbeelding 18 (blz. 58)

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000

Afbeelding 19 (blz. 60)

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000.

Afbeelding 20 (blz. 62)

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en de bekende historisch-geografische structuren in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000.

Afbeelding 21 (blz. 66)

Verspreidingskaart van de bekende archeologische vindplaatsen uit de Nieuwe tijd en de bekende historisch-geografische structuren in Midden-Delfland, geprojecteerd op de geologische situatie uit die periode. Schaal 1:40.000.

Afbeelding 22 (blz. 76)

Archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Vroege Prehistorie in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 23 (blz. 78)

Archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de IJzertijd in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 24 (blz. 80)

Archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland. Schaal 1:60.000.

Afbeelding 25 (blz. 82)

Archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Vroege en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland. Schaal 1: 60.000.

Afbeelding 26 (blz. 82)

Archeologische verwachtingskaart voor het aantreffen van resten uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd in Midden-Delfland. Schaal 1: 60.000.

Afbeelding 27 (blz. 86)

Archeologische beleidsadvieskaart voor de gemeente Midden-Delfland, inclusief bekende archeologische vindplaatsen en AMK-terreinen. Schaal 1:40.000.

Tabellen

Tabel 1 (blz. 52)

Overzicht van de AMK-terreinen in de gemeente Midden-Delfland, met de bijbehorende archeologische vindplaatsen.

Tabel 2 (blz. 54)

Overzicht van de bekende vindplaatsen uit het Neolithicum in Midden-Delfland.

Tabel 3 (blz. 56)

Overzicht van de bekende vindplaatsen uit de IJzertijd in Midden-Delfland.

Tabel 4 (blz. 58)

Overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Romeinse tijd in Midden-Delfland.

Tabel 5 (blz. 61)

Overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Vroege Middeleeuwen en het begin van de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland.

Tabel 6 (blz. 63)

Overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen in Midden-Delfland.

Tabel 7 (blz. 65)

Overzicht van de bekende vindplaatsen uit de Nieuwe tijd in Midden-Delfland.

Bijlage 1

Catalogus van vindplaatsen

Vindplaats 1

ARCHIS-waarnemingsnummer: 45225 & 404492.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81620/448320.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Oude Duin- en Strandzanden.

Datering: Neolithicum.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats betreft een donk met daarop een nederzetting en grafveld uit het Midden-Neolithicum. In 2002 heeft er een opgraving plaatsgevonden.

Vondsten: naast menselijk skeletmateriaal zijn er onder andere aardewerkscherven, dierlijk bot, een houten peddel, een fragment van een houten boog, een bijl van gewei, barnsteen kralen en een maalsteen aangetroffen.

Literatuur: Deunhouwer 2001; Deunhouwer 2002; Louwe Kooijmans & Jongste 2006.

Vindplaats 2

ARCHIS-waarnemingsnummer: -

MD-nummer: -

Coördinaten: 81429/448261.

Archeologische status: AMK-terrein 16452 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen boven Oude Duin- en Strandzanden.

Datering: Neolithicum & Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: dit terrein van zeer hoge archeologische waarde vormt één geheel met monumentnummer 16190. De twee monumenten worden van elkaar gescheiden door de gemeentegrens van de gemeenten Rijswijk en Midden-Delfland. De vindplaats betreft een terrein met daarop nederzettingssporen uit het Neolithicum en de Romeinse tijd.

Vondsten: de vondsten uit het Neolithicum betreffen onder andere vuursteen, hout, dierlijk bot en schelpen. De vondsten uit de Romeinse tijd betreffen dierlijk bot en aardewerk.

Literatuur: Flamman & Klerks 2008.

Vindplaats 3

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28555.

MD-nummer: 18-26.

Coördinaten: 78460/440380.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Neolithicum.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: bij graafwerkzaamheden is een vondstenlaag aangetroffen, die mogelijk kan worden gedateerd in het Neolithicum.

Vondsten: houtskool, visgraten en verbrande kokkels.

Literatuur: Van den Broeke & Van Londen 1995.

Vindplaats 4

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6523.

MD-nummer: 21-19.

Coördinaten: 80250/442650.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald

Korte beschrijving vindplaats: op deze locatie zijn IJzertijdvondsten aangetroffen in een boring. De vondsten zijn afkomstig uit kleiig veen op veen en waren bedekt de Afzettingen van Duinkerke I.

Vondsten: aardewerk en enkele botfragmenten.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 5

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6455, 28635 & 33393.

MD-nummer: 20-11.

Coördinaten: 78730/442540.

Archeologische status:AMK-terrein 4125 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd, Romeinse tijd, Vroege Middeleeuwen en Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: in 1981 is de vindplaats gevonden bij een veldkartering. In 1990 vond er aanvullend onderzoek plaats tijdens de aanleg van een gasleiding. In 1992 is de vindplaats onderzocht door middel van proefsleuven en in 1993 zijn de begrenzingen van de vindplaats opgegraven. Het resterende deel van de nederzetting werd niet bedreigd en is daarom *in situ* behouden. De grondsporen van een nederzetting uit de Late IJzertijd waren volledig weggeoxideerd, waardoor hiervan alleen vondstmateriaal is aangetroffen. Het erf van de Romeinse nederzetting was omringd met sloten, waaruit veel vondstmateriaal afkomstig is. Tot slot heeft op deze locatie ook in de 11^e eeuw na Chr. bewoning plaatsgevonden.

Vondsten: uit alle genoemde perioden is aardewerk gevonden. Daarnaast is er ook veel dierlijk bot afkomstig van de vindplaats. Buiten de nederzetting zijn de bodems van twee bronzen ketels aangetroffen in een kuilencluster. Deze ketels dateren in de Late IJzertijd of Romeinse tijd.

Literatuur: Van den Broeke & Van Londen 1995; Van Londen 1995; Van Londen 2006.

Vindplaats 6

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6441.

MD-nummer: I9-12.

Coördinaten: 76300/441400.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is aangetroffen in 1954. Door latere bebouwing is er geen nader onderzoek uitgevoerd.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 7

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6432.

MD-nummer: I9-04.

Coördinaten: 76080/441110.

Archeologische status:AMK-terrein 4113 (beschermd monument van zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is in 1964 aangetroffen door een amateur archeoloog. In 1971 is gebleken dat de IJzertijdvondsten afkomstig zijn uit een bewoningslaag op circa -1,80 meter NAP. De vindplaats hoort vermoedelijk bij vindplaats 10.

Vondsten: vijf aardewerkscherven, waaronder twee met vingernagelindrukken.

Literatuur: Hoek 1972; Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 8

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6436, I6437, 28606, I27731 & I27732.

MD-nummer: I9-08, I9-28.

Coördinaten: 76219/441086.

Archeologische status:AMK-terrein 4113 (beschermd monument van zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd, Romeinse tijd en Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: op deze vindplaats zijn een huisplaats uit de IJzertijd en een huisplaats uit de Late Middeleeuwen aangetroffen. Deze laatste nederzetting betreft de resten van een Commanderie van de Duitse Orde, waarvan muurresten zijn gevonden. Ook is een gracht van 8 meter breed gevonden, met daarbinnen een rechthoekig gebouw. In de zuidmuur is een aanzet van een poort aangetroffen. De funderingen dateren uit circa 1300 na Chr. Het terrein is ongeveer 0,6 meter opgehoogd.

Vondsten: er is aardewerk uit de IJzertijd, Romeinse tijd en Late Middeleeuwen gevonden. Het Middeleeuwse aardewerk betreft onder andere Pingsdorf, Paffrath, Andenne en kogelpot aardewerk.

Literatuur: Hoek, 1972; Visser 1975; Bult 1983; Anderson, Perk & Nuijten 1992; Schutte 1996.

Vindplaats 9

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6443.

MD-nummer: I9-14.

Coördinaten: 77020/440860.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats ligt op venige klei en is overdekt met een laagje zand en is aangetroffen bij een booronderzoek en veldkartering.

Vondsten: aardewerkfragmenten die door erosie zijn aangetast. Een deel van het aardewerk is versierd met nagelindrukken en/of lijnen.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 10

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6424.

MD-nummer: I8-12.

Coördinaten: 76850/440080.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is aangetroffen bij een booronderzoek en veldkartering.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 11

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28554.

MD-nummer: I8-26.

Coördinaten: 76960/440020.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd, Romeinse tijd en Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: bij graafwerkzaamheden ten behoeve van de aanleg van een gasleiding is een kleine hoeveelheid aardewerk aangetroffen en is de bodemopbouw gedocumenteerd.

Vondsten: er is handgevormd aardewerk en een scherp kogelpotaardewerk gevonden.

Literatuur: -

Vindplaats 12

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6452.

MD-nummer: 20-08.

Coördinaten: 78030/441080.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: er is over een groot oppervlak IJzertijdaardewerk aangetroffen.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Buitenhuis, Van den Hurk & Westerveld 1982; Pleijter 1982; Bult 1983.

Vindplaats 13

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28547.

MD-nummer: I8-23.

Coördinaten: 78260/440340.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: bij graafwerkzaamheden is handgevormd

aardewerk aangetroffen en de bodemopbouw gedocumenteerd.

Vondsten: aardewerk; één van de scherven is doorboord.

Literatuur: -

Vindplaats 14

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413236.

MD-nummer: -

Coördinaten: 78924/439970.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd en Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij het uitgraven van een sloot. Het betreft een nederzetting uit de IJzertijd en een huisterp uit de Late Middeleeuwen. Er is een hoogtelijnenkaartje van de terp gemaakt en de profielen zijn gefotografeerd.

Vondsten: aardewerk uit de IJzertijd en Late Middeleeuwen en een houten naaf van een kruiwagenwiel.

Literatuur: -

Vindplaats 15

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6451.

MD-nummer: 20-07.

Coördinaten: 78970/441310.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: op deze locaties is aardewerk uit de Late IJzertijd aangetroffen.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: -

Vindplaats 16

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413238.

MD-nummer: 09-16

Coördinaten: 83720/441720.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: bij het aanleggen van een gasleiding is op het Hollandveen IJzertijdaardewerk aangetroffen.

Vondsten: het betreft circa 30 scherven, waarvan 8 randfragmenten. De scherven zijn versierd met vingernagelindrukken.

Literatuur: Van Heeringen 1987.

Vindplaats 17

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28325.

MD-nummer: 09-18.

Coördinaten: 82000/440560.

Archeologische status: AMK-terrein 9434 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: bij de aanleg van een leidingsleuf werd aardewerk aangetroffen en zijn zes profielkolommen gedocumenteerd. De vondsten zijn aangetroffen op een laag veraard veen.

Vondsten: aardewerk uit de 3^e eeuw v.Chr.

Literatuur: -

Vindplaats 18

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4599.

MD-nummer: 11-10.

Coördinaten: 81220/440300.

Archeologische status: AMK-terrein 9431 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een terrein met sporen uit de Late IJzertijd dat ontdekt is bij booronderzoek en veldkartering. Het vondst-materiaal is aangetroffen in veen dat bedekt was met een laag kleilig veen.

Vondsten: aardewerkfragmenten en fragmenten dierlijk bot.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 19

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4592.

MD-nummer: 11-04.

Coördinaten: 81040/440200.

Archeologische status: AMK-terrein 9428 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een terrein met sporen uit de Late IJzertijd dat is ontdekt bij booronderzoek en een veldkartering. De vondstenlaag bestaat uit veen. Dit veen ligt op een kleilaag op veen.

Vondsten: aardewerkfragmenten en een fragment dierlijk bot.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 20

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4591.

MD-nummer: 11-03.

Coördinaten: 80550/440070.

Archeologische status: AMK-terrein 9432 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een terrein met sporen uit de Late IJzertijd dat is ontdekt is bij booronderzoek en een veldkartering. Het materiaal is aangetroffen op zandige en humeuze klei.

Vondsten: aardewerkscherven en enkele stukjes dierlijk bot.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 21

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4594.

MD-nummer: 11-06.

Coördinaten: 80400/440210.

Archeologische status: AMK-terrein 9430 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een terrein met sporen uit de Late IJzertijd dat is ontdekt bij booronderzoek en een veldkartering. Het materiaal is afkomstig uit de top van het veen.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 22

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4595 & 33952.

MD-nummer: -

Coördinaten: 80150/440500.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd en Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de huisplaatsen in deze nederzetting uit de Midden IJzertijd waren zwaar verstoord. Een van de huisplaatsen is volledig verstoord door overspoeling en oxidatie; de anderen door het optreden van veenscheuren, waarbij de woon- en vloerlagen in deze scheuren zijn gekanteld. Er zijn mogelijke takkenpaadjes aangetroffen en boven de huisplaatsen is wat Romeins aardewerk gevonden.

Vondsten: aardewerk, een weefgewicht, slijpstenen, maalstenen en dierlijk bot.

Literatuur: Abbink & Van den Broeke 1992; Koot 1993.

Vindplaats 23

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28330.

MD-nummer: 11-17.

Coördinaten: 80180/440470.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de huisplaatsen binnen deze nederzetting uit de Midden IJzertijd waren zwaar verstoord. Een van de huisplaatsen is volledig verstoord door overspoeling en oxidatie, de anderen zijn ernstig verstoord door het optreden van veenscheuren, waarbij de woon- en vloerlagen in deze scheuren zijn gekanteld. Er zijn mogelijke takkenpaadjes aangetroffen.

Vondsten: aardewerk en dierlijk bot.

Literatuur: Abbink & Van den Broeke 1992.

Vindplaats 24

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28329.

MD-nummer: 11-00.

Coördinaten: 80070/440400.

Archeologische status:AMK-terrein 9399 (hoge archeologische waarde).
Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.
Datering: IJzertijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting bestaat uit dicht bijeen gelegen boerderijen uit de 3^e eeuw v.Chr. De vindplaats is gedeeltelijk verstoord.
Vondsten: aardewerk.
Literatuur: Bult 1983; Gaauw 1988; Koot 1993.

Vindplaats 25

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28351.
MD-nummer: -
Coördinaten: 80220/439770.
Archeologische status:AMK-terrein 9433 (hoge archeologische waarde).
Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.
Datering: IJzertijd & Late Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij het inspecteren van bodemprofielen van nieuw gegraven sloten. De vondsten in het profiel zaten, samen met roodbakkend aardewerk, in de eerste 25 centimeter onder het maaiveld. Eén scherf stuk onder dit zodenniveau in het profiel. Deze scherf is afkomstig uit een veenlaag op circa 10 centimeter boven een bruingrijze, vlekkerige kleilaag, die onder de waterspiegel doorliep. De vondsten dateren uit de Midden- of Late IJzertijd. Verder zijn onder andere een takkenpad en greppeltjes aangetroffen. De vindplaats is waarschijnlijk (deels) verstoord door klapklei.
Vondsten: IJzertijdaardewerk (waaronder een randfragment) en roodbakkend aardewerk uit de Late Middeleeuwen gevonden.
Literatuur: -

Vindplaats 26

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28355.
MD-nummer: 11-21.
Coördinaten: 80200/439720.
Archeologische status: -
Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.
Datering: IJzertijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij het inspecteren van bodemprofielen van nieuw gegraven sloten. De vondsten komen uit de onderkant van een veenpakket op circa 5 cm boven de Afzettingen van Duinkerke 0. Er is ook een mogelijk takkenpaadje waargenomen.
Vondsten: aardewerk uit de Midden- en/of Late IJzertijd.
Literatuur: -

Vindplaats 27

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16496.
MD-nummer: 14-02.
Coördinaten: 80100/439680.
Archeologische status: -
Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.
Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft hier een terrein met sporen uit de Late IJzertijd die zijn ontdekt bij een booronderzoek en veldkartering. De vondstlaag bestond uit veen op klei boven veen en was bedekt met een humeuze kleilaag.

Vondsten: aardewerkfragmenten.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 28

ARCHIS-waarnemingsnummer: 24491.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81040/439355.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een terrein met sporen uit de Late IJzertijd, waar een huisplattegrond met vlechtwerkwanden is gevonden.

Vondsten: aardewerk, onder andere met nagelindrukken, steepmotieven en kamversiering. Verder zijn er ook spinklosjes, kralen (van aardewerk en glas) en dierlijk bot gevonden.

Literatuur: Vos-Dahmen von Büchholz, *et. al.* 1973; Van Heeringen 1978.

Vindplaats 29

ARCHIS-waarnemingsnummer: 24336 & 24341.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81180/439420.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een terrein met sporen uit de Late IJzertijd. Er is een aantal proefputten aangelegd waarbij vondstmateriaal is verzameld. Over de precieze locatie van de waarnemingen bestaat onduidelijkheid.

Vondsten: aardewerk met nagelindrukken.

Literatuur: Van Heeringen 1987.

Vindplaats 30

ARCHIS-waarnemingsnummer: 22811.

MD-nummer: 14-05.

Coördinaten: 79370/439000.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekaftzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een vondstcomplex van aardewerk.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: -

Vindplaats 31

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28378.

MD-nummer: -

Coördinaten: 79870/439000.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: in een sloottalud zijn in 1991 enkele scherven aangetroffen. Bij een latere inspectie van de vindplaats zijn twee boringen gezet om de stratigrafie te documenteren.

Vondsten: minstens vier scherven, waarvan twee versierd met vingertopindrukken.

Literatuur: Van den Broeke 1992a.

Vindplaats 32

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16497 & 33943.

MD-nummer: 15-04.

Coördinaten: 80370/439170.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting uit de Midden IJzertijd is opgegraven in 1988 en 1989 en was ernstig verstoord door scheuren in het veen. Hierdoor is het niet duidelijk hoeveel huizen er op deze plek hebben gestaan. In de scheuren zijn delen van verschillende malen opgehoogde vloeroppervlakken aangetroffen. Naast de huizen zijn ook restanten van een pottenbakkersoven en haardplaatsen gevonden.

Vondsten: veel aardewerk, waaronder misbaksels uit de pottenbakkersoven. Verder is er veel dierlijk bot gevonden (paard, rund, schaap/geit, varken en hond) en een (mogelijke) weefkam van gewei, een benen priem, natuursteen (slijpsteen en maalsteen) en ijzerslakken.

Literatuur: Abbink 1989; Abbink 1993.

Vindplaats 33

ARCHIS-waarnemingsnummer: 21804 & 28442.

MD-nummer: 16-40.

Coördinaten: 80500/439000.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd en Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft baggervondsten die waarschijnlijk afkomstig zijn uit de Boondervliet.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Heinsbroek 1986a; Heinsbroek 1986b; Heinsbroek 1987.

Vindplaats 34

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16513 & 28420.

MD-nummer: 16-18.

Coördinaten: 80580/438940.

Archeologische status: AMK-terrein 9444 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen bij een veldkartering. Later is er bij de aanleg van sleuven over het terrein materiaal verzameld.

Vondsten: het materiaal dateert uit de 4^e eeuw v.Chr. of eerder. Het betreft vooral goed gepolijste potten, waaronder schalen. Er is weinig versierd aardewerk gevonden. In totaal zijn er 1370 scherven verzameld; daarnaast is ook dierlijk bot gevonden.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 35

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16499 & 28380.

MD-nummer: 15-06.

Coördinaten: 80036/438731.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen bij een veldkartering. Bij latere inspecties zijn nog twee vondstconcentraties aangetroffen. De vindplaats wordt geïnterpreteerd als een nederzetting uit de Late IJzertijd, op een grotendeels vergaan veenpakket, dat op een kreekvulling lag.

Vondsten: aardewerk (waarvan een deel wandversiering heeft) en dierlijk bot. Er is ook een kleine hoeveelheid Nieuwe tijd aardewerk gevonden.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 36

ARCHIS-waarnemingsnummer: 21807.

MD-nummer: 16-37.

Coördinaten: 80270/438720.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats betreft een nederzetting.

Vondsten: nadere gegevens over het vondstmateriaal ontbreken.

Literatuur: -

Vindplaats 37

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16503, 16510, 16511, 24300, 24301, 29031, 29032, 29033, 29046 & 47401.

MD-nummer: 16-03., 16-04, 16-15, 16-16.

Coördinaten: 80232/438534.

Archeologische status: AMK-terrein 9443 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats bevat één of meerdere

IJzertijd nederzettingen en een mogelijk bijbehorend grafveld (vindplaats 38). In 1970 is er op de vindplaats een profielkuiltje gestoken, waaruit bleek dat de vondstenlaag op een pakket zwarte, venige klei ligt. De vindplaats is later onderzocht door middel van karteringen en inspecties van nieuw gegraven sloten. **Vondsten:** veel aardewerk, waaronder aardewerk met vingerindrukken. Verder is een mogelijke netverzwaarder of een deel van een vuurbok, een weefgewicht, dierlijk botmateriaal en een fragment van een maalsteen gevonden. **Literatuur:** Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 38

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6509 & 24334.

MD-nummer: I6-14.

Coördinaten: 80270/438450.

Archeologische status: AMK-terrein 9443 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: Deze vindplaats betreft een nederzetting uit de Midden en/of Late IJzertijd. Bij het machinaal opschonen van slootkanten is een complete pot met dierlijke botten gevonden. Later zijn twee andere potten aan het licht gekomen. In 1973 zijn twee boringen gezet om de bodemopbouw te documenteren, waaruit bleek dat de potten circa 50-70 centimeter onder het maaiveld hebben gezeten. Een overzichtstekening meldt een vierde pot, maar deze is niet opgenomen in latere literatuur. Het betreft vermoedelijk een dubbeltelling. De vindplaats is aanvankelijk geïnterpreteerd als grafveld, maar bij een latere inspectie bleek het om een nederzetting te gaan.

Vondsten: Drie (of vier) vrijwel complete potten en dierlijk bot.

Literatuur: Louwe Kooijmans 1975; Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 39

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6508.

MD-nummer: I6-13.

Coördinaten: 80120/438360.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze mogelijk nederzetting is ontdekt bij een veldkartering. De vondsten lagen *in situ* op een veenlaag.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 40

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6409.

MD-nummer: I6-12.

Coördinaten: 79960/438330.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: IJzertijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982. De vondsten lagen *in situ* op een veenlaag.

Vondsten: aardewerk en houtskool.
Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 41

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6507.
MD-nummer: -
Coördinaten: 80110/438130.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke 0.
Datering: IJzertijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982. De vondsten lagen *in situ* op een venige kleilaag.
Vondsten: aardewerk en enkele fragmenten dierlijk bot.
Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987.

Vindplaats 42

ARCHIS-waarnemingsnummer: 33946.
MD-nummer: -
Coördinaten: 80100/438140.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke 0.
Datering: IJzertijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting was slecht geconserveerd als gevolg van scheuren in het veen die tijdens en na de bewoning optraden. Delen van rietvloeren en woonlagen zijn in deze scheuren gekanteld. Bovendien is veel organisch materiaal verdwenen door verdroging. Er is een haardplaats aangetroffen die opgebouwd was uit leem en scherven. De resten bevonden zich op 35-50 centimeter onder het maaiveld.
Vondsten: aardewerk.
Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987; Abbink 1990.

Vindplaats 43

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6506 & 33945.
MD-nummer: I6-09.
Coördinaten: 80050/438100.
Archeologische status: -
Geologische ligging: Hollandveen op dekaftzettingen van Duinkerke 0.
Datering: IJzertijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: tijdens het opgraven van deze nederzetting is uitsluitend aardewerk aangetroffen. Overige resten waren verdwenen door veraarding van het veen. Ten tijde van de bewoning lag de nederzetting op een door veen overdekte zandig-kleijige geulrug.
Vondsten: aardewerk, waaronder één gesinterde scherf.
Literatuur: Bult 1983; Van Heeringen 1987; Abbink 1990.

Vindplaats 44

ARCHIS-waarnemingsnummer: 57224, I20814 & 407266.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81590/448270.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een nederzetting uit de (tweede helft van de) 2^e eeuw na Chr. die grotendeels is opgegraven. Hierbij zijn geen sporen van (bij)gebouwen en aanverwante structuren, zoals waterputten, aangetroffen. Gezien de hoeveelheid vondsten en hun aard wordt aangenomen dat de structuren zich net buiten het opgegraven areaal bevinden.

Vondsten: In totaal zijn er 2057 stuks aardewerk en 4696 stuks dierlijk bot aangetroffen. Daarnaast zijn er ook natuursteen, metaal, twee stukken glas en twee fragmenten van pijparden beeldjes gevonden.

Literatuur: Koot 1990; Goossens 2006.

Vindplaats 45

ARCHIS-waarnemingsnummer: 24424.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81900/447900.

Archeologische status: AMK-terrein 10664 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd, Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats betreft een nederzetting uit de periode 100-270 na Chr. en een nederzetting uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd. De vindplaats is ontdekt bij graafwerkzaamheden in een tuinkas en in 2003 grotendeels opgegraven. In het Romeinse deel van de opgraving zijn de sporen van vier gebouwen aangetroffen: drie boerderijen en een mogelijke spieker. Daarnaast zijn drie waterputten en een grote hoeveelheid kuilen en greppels aangetroffen. Het zuidelijk deel van de nederzetting is niet opgegraven en heeft de status van terrein met hoge archeologische waarde. De nederzetting uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd bestaat uit een wirwar van kuilen, greppels, sloten en een mogelijke spieker. De nederzetting wordt gedateerd tussen het begin van de 13^e en de 16^e eeuw na Chr.

Vondsten: In totaal zijn er bij de nederzetting uit de Romeinse tijd 6229 stuks aardewerk, 1864 stuks dierlijk bot en 4 stuk glas aangetroffen. Daarnaast is natuursteen, keramisch bouw materiaal, schelp en metaal gevonden. De nederzetting uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd heeft in totaal 1439 vondsten opgeleverd. Het betreft hier voornamelijk aardewerk en dierlijk bot. Verder is er ook nog natuursteen en metaal aangetroffen.

Literatuur: Goossens 2006.

Vindplaats 46

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413240.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81734/447486.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald

Korte beschrijving vindplaats: bij een proefsleuvenonderzoek in 2004 is een aantal verkavelingsgreppels en een onbeschoeide waterkuil aangetroffen.

De waterkuil hoort vermoedelijk bij een nederzetting waarvan het grootste deel ten noorden van het onderzochte terrein ligt. In de waterkuil is veel (voornamelijk handgevormd) aardewerk aangetroffen.

Vondsten: handgevormd aardewerk, één scherf gladwandig wit en één scherf ruwwandig aardewerk, dierlijk bot en natuursteen.

Literatuur: Bult & Groen 2005.

Vindplaats 47

ARCHIS-waanemingsnummer: I2599.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81481/447030.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: een terrein met sporen van bewoning dat in 1968 is ontdekt en in 2008 is opgegraven. Onder een grotendeels intacte vondstenlaag zijn twee huizen en een waterput aangetroffen. De waterput was beschoeid met vlechtwerk. Binnen de nederzetting zijn een menselijk inhuma-tiegraf en een menselijk crematiegraf gevonden.

Vondsten: aardewerk, dierlijk bot, metaal, natuursteen en glas gevonden. Op-merkelijk is de vondst van 79 weefgewichten in één kuil met een hondengraf.

Literatuur: Bakx & Jongma 2009.

Vindplaats 48

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413244.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81663/447016.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: grafveld.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft één Romeins cre-matiegraf dat is ontdekt bij een proefsleuven campagne in 2006. Het graf lag in een Laat Middeleeuwse nederzetting en was deels verstoord. In 2007 zijn de nederzetting en het graf opgegraven. Aan de hand van het aardewerk in het graf, kan het worden gedateerd in het eerste kwart van de 3^e eeuw.

Vondsten: het graf bevatte 4 borden van Pompejaans rood aardewerk, 2 bor-den Terra Sigillata aardewerk, een amfoor en een deukbeker van geveerd aar-dewerk (Techniek D).

Literatuur: Bakx 2008a.

Vindplaats 49

ARCHIS-waarnemingsnummer: 24389.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81480/446640.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd, Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de nederzettingen zijn ontdekt bij een veld-kartering. Er is toen een profielkuil gegraven in een terp op het terrein. In 2007

is de Romeinse nederzetting opgegraven en de Laat Middeleeuwse nederzetting gedeeltelijk. De terp was toen reeds verdwenen als gevolg van egalisatiewerken. De Romeinse nederzetting heeft sporen van tenminste twee boerderijen en één opslagruimte/schuur opgeleverd. Daarnaast zijn (water)kuilen, greppels en palenrijen gevonden. Ook zijn er fragmenten van een oven gevonden. Waarvoor deze oven gebruikt werd, is onduidelijk. Op de Laat Middeleeuwse vindplaats zijn geen duidelijke gebouwen gevonden. Wel is aan de hand van een ronde omgreppeling te zien waar de boerderij (vermoedelijk) heeft gelegen. Er zijn kuilen, greppels en een waterput aangetroffen.

Vondsten: voor beide perioden is veel aardewerk en dierlijk bot gevonden. Een klein deel van het Romeinse aardewerk is gesinterd. Verder is er metaal, natuursteen en glas aangetroffen. Op de Middeleeuwse vindplaats is een tonput aangetroffen, waarvan het hout oorspronkelijk afkomstig is uit Zuid-Duitsland. De ton kon dendrochronologisch gedateerd worden rond 1378 na Chr.

Literatuur: Modderman 1949; Bakx 2008b.

Vindplaats 50

ARCHIS-waarnemingsnummer: 13485 & 33410

MD-nummer: 01-17

Coördinaten: 81130/446510.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: in het begin van de 1^e eeuw na Chr. bestond deze nederzetting uit een boerderij, die slechts deels is teruggevonden. Dit huis werd opgevolgd door een tweede boerderij, die de eerste gedeeltelijk overlapt. Aan de overzijde van de afwaterende restgeul, liep een pad: een brede, compacte, vertrapte en humeuze baan waar kleine paadjes met hoefindrukken van aftakten. Na de eerste bewoningsfase was de nederzetting een tijd verlaten en werd het terrein gebruikt voor agrarische doeleinden. In de tweede helft van de 2^e eeuw en het begin van de 3^e eeuw werd de vindplaats weer bewoond. Hiervan zijn alleen *off-site* structuren teruggevonden; de huisplaats zelf viel buiten het onderzoeksterrein. Er zijn kringgreppels met een diameter circa 15 meter aangetroffen die een lage ophoging omsloten. De functie hiervan is onduidelijk. Ze bevatten geen inhumatie- of crematieresten.

Vondsten: 99% van het aangetroffen aardewerk is handgevormd, slechts 29 scherven waren van gedraaid aardewerk. Daarnaast is er dierlijk bot aangetroffen, waaronder het skelet van een hond en van een rund.

Literatuur: Van Londen 2006.

Vindplaats 51

ARCHIS-waarnemingsnummer: 13484, 28251 & 32451.

MD-nummer: 01-18

Coördinaten: 81080/446390.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd en Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een inheems-Romeinse nederzetting, die tussen het einde van de 1^e en het begin van de 2^e eeuw na Chr. werd bewoond. In de tweede helft van de 12^e eeuw werd hier een boerderij gebouwd die aan het einde van de 14^e eeuw werd verlaten.

Vondsten: aardewerkscherven uit de IJzertijd, Romeinse tijd en Late Middeleeuwen.

Literatuur: Bult 1985a; Van Heeringen 1987; Van Londen 1997a; Van Londen 1997b; Van Londen 2006.

Vindplaats 52

ARCHIS-waarnemingsnummer: 13286, 13490, 28253 & 408629.

MD-nummer: 01-15, 01-23.

Coördinaten: 81372/446157.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is gedeeltelijk opgegraven (het westelijk deel van de vindplaats is niet onderzocht omdat dit niet bedreigd werd). Uit de eerste gebruiksfase van de nederzetting (midden 2e eeuw na Chr.) werd alleen een deel van het erf aangetroffen; de huisplaats zelf viel buiten het onderzoeksgebied. De tweede bewoningsfase dateert uit de tweede helft van de 2e eeuw. Uit deze fase is een éénschepige boerderij met een zeer omvangrijk erf gevonden. Er zijn sporen van een moestuin, opslagstructuren, greppels en kuilen gevonden.

Vondsten: met name uit de laatste fase is veel dateerbaar gedraaid aardewerk aangetroffen. Daarnaast ook handgevormd aardewerk, dierlijk bot en een ijzeren onderdeel van een ploeg.

Literatuur: Van Londen 2006.

Vindplaats 53

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413242.

MD-nummer: -

Coördinaten: 80967/446134.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een nederzetting die in 1984 is aangetroffen bij de aanleg van een waterbassin. In 2006 werd dit waterbassin vervangen en uitgebreid. Hierbij zijn kuilen en greppels aangetroffen en gedocumenteerd. Uit de sporen is aardewerk verzameld.

Vondsten: voornamelijk handgevormd aardewerk; daarnaast één scherf gedraaid aardewerk (Terra Sigillata).

Literatuur: Bult 1985a.

Vindplaats 54

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413246.

MD-nummer: -

Coördinaten: 80047/445463.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is aangetroffen in 2005 in de kant van een verlegde sloot. Er zijn grondsporen aangetroffen van kuilen en

greppels, waaruit materiaal is verzameld. Daarnaast is een profiel getekend.

Vondsten: handgevormd en gedraaid aardewerk.

Literatuur: Bult & Norde 2004.

Vindplaats 55

ARCHIS-waarnemingsnummer: I2595, I3096 & 28239.

MD-nummer: 01-02.

Coördinaten: 79630/445570.

Archeologische status: AMK-terrein 4130 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: terrein met nederzettingssporen op een smalle kreekkrug.

Vondsten: er is handgevormd, ruwwandig en gladwandig aardewerk gevonden.

Verder is er Terra Nigra gevonden en zijn resten van een *dolium* aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 56

ARCHIS-waarnemingsnummer: 24318.

MD-nummer: -

Coördinaten: 79100/445400.

Archeologische status: AMK-terrein 4144 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd en Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een oude woongrond (2500 m²) op een diepte van circa 25 centimeter beneden het maaiveld. In de cultuurlaag is aardewerk aangetroffen, op basis waarvan de bewoning gedateerd kan worden in de 1^e tot en met de 3^e eeuw na Chr. De sporen uit de Late Middeleeuwen werden gevonden bij een veldkartering en in het vlak en de westwand van een gegraven waterbassin. Het gaat hierbij om diverse greppels en kuilen. Er zijn diverse fragmenten aardewerk uit de 12^e en 13^e eeuw gevonden.

Vondsten: er is handgevormd en gedraaid ruwwandig aardewerk aangetroffen uit de Romeinse tijd. Verder is er kogelpotmateriaal, steengoed, roodbakend en grijsbakend aardewerk uit de 12^e en 13^e eeuw gevonden.

Literatuur: Van Liere 1948; Modderman 1949; Bult 1985a.

Vindplaats 57

ARCHIS-waarnemingsnummer: I3371, 33758 & 37032.

MD-nummer: 03-01.

Coördinaten: 82040/444520.

Archeologische status: AMK-terrein 9401 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een inheem-Romeinse nederzetting, die tussen het einde van de 1^e en het begin van de 2^e eeuw na Chr. werd bewoond. De aangetroffen sporen betreffen resten van een huis, erf- en perceleringssloten, karrensporen en een lemen veldoven.

Vondsten: in het verslag worden alleen de vondsten uit de Romeinse tijd genoemd. Het gaat hierbij om enkele dierbegravingen, handgevormd en gedraaid

aardewerk, natuursteen en (oven)slakken.

Literatuur: Van den Broeke & Van Londen 1995; Van Londen 1997a; Van Londen 1997b; Van Londen 2006.

Vindplaats 58

ARCHIS-waarnemingsnummer: I2604.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81250/443700.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: tijdens noodonderzoek is op deze vindplaats een drieschepige boerderij gedocumenteerd, uit de 1^e-3^e eeuw na Chr.

Vondsten: handgevormd en gedraaid aardewerk, kinderspeelgoed, *fibulae*, een maalsteen, slijpsteen, netverzwaarder, spinsteen en weefgewicht.

Literatuur: Sarfatij 1979a.

Vindplaats 59

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6530.

MD-nummer: 21-08.

Coördinaten: 80720/443460.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is aangetroffen bij een veldkartering en booronderzoek in 1981.

Vondsten: gegevens over het vondstmateriaal ontbreken.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 60

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4504.

MD-nummer: 21-02.

Coördinaten: 80360/443350.

Archeologische status: AMK-terrein I0695 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is aangetroffen bij een veldkartering in 1945 en een booronderzoek in 1981.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Van Liere 1948; Bult 1983.

Vindplaats 61

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28992.

MD-nummer: 21-31.

Coördinaten: 78750/443020.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: op deze locatie zijn vondsten gedaan aan de oever van een waterpartij. De bodemopbouw bestaat uit klei op veen.

Vondsten: zes scherven handgevormd en vier scherven gedraaid aardewerk.

Literatuur: -

Vindplaats 62

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6486 & 33707.

MD-nummer: 21-15.

Coördinaten: 78940/442870.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: op de vindplaats is een gebouw aangetroffen, dat was omgeven door hoefindrukken. Op basis daarvan wordt deze structuur geïnterpreteerd als stal. Verder zijn er greppels en kuilen gevonden.

Vondsten: handgevormd aardewerk, enkele stukken versierde Terra Sigillata, dierlijk bot en zes *fibulae*.

Literatuur: Van Londen 1995; Van Londen 2006.

Vindplaats 63

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6462.

MD-nummer: 21-13.

Coördinaten: 79200/442450.

Archeologische status: AMK-terrein 4139 (hoge archeologische status).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is aangetroffen bij een veldkartering en booronderzoek in 1981.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 64

ARCHIS-waarnemingsnummer: 50585.

MD-nummer: -

Coördinaten: 79050/441750.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting is aangetroffen bij een veldkartering in 1982. Op basis van de originele documentatie zijn de coördinaten van de vindplaats aangepast ten opzichte van de coördinaten in ARCHIS.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 65

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6423.

MD-nummer: I8-11.

Coördinaten: 76480/439990.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting is aangetroffen bij een veldkartering in 1982.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 66

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28558.

MD-nummer: -

Coördinaten: 76290/439920.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij de aanleg van een gasleidingensleuf in 1986. Het vondstniveau bevindt zich op circa 60 centimeter onder het maaiveld.

Vondsten: handgevormd aardewerk.

Literatuur: -

Vindplaats 67

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6426.

MD-nummer: I8-19.

Coördinaten: 77000/439300.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting is ontdekt is bij een bodemkartering.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 68

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413248.

MD-nummer: -

Coördinaten: 76840/439187.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting is ontdekt bij een veldkartering.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 69

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413272 & 413272.

MD-nummer: -

Coördinaten: 78243/438006.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd en Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij een veldkartering.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 70

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16404.

MD-nummer: 15-09.

Coördinaten: 78500/438100.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting is ontdekt bij de aanleg van een vijver.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 71

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28387.

MD-nummer: 15-16.

Coördinaten: 79810/438480.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Romeinse tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen in 1991 bij de aanleg van een nieuwe sloot. Op de plaats waar de vondsten werden gedaan, doorsneed de sloot een kreekkrug.

Vondsten: handgevormd aardewerk.

Literatuur: -

Vindplaats 72

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16534.

MD-nummer: -

Coördinaten: 84800/442800.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke I.
Datering: Romeinse tijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen in 1955 of 1956. Nadere gegevens ontbreken en de coördinaten zijn bij benadering.
Vondsten: grote fragmenten handgevormd aardewerk.
Literatuur: -

Vindplaats 73

ARCHIS-waarnemingsnummer: I73I I.
MD-nummer: 06-02.
Coördinaten: 86780/443440.
Archeologische status: -
Geologische ligging: Hollandveen op dekazettingen van Duinkerke 0.
Datering: Romeinse tijd en Late Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: bij de aanleg van een gasleiding is, circa 25-30 centimeter onder het maaiveld, een schervenlaag gevonden, met aardewerk uit de Romeinse tijd en Late Middeleeuwen.
Vondsten: Romeins aardewerk uit de 1^e en 2^e eeuw; Middeleeuws aardewerk uit de 12^e tot 14^e eeuw.
Literatuur: -

Vindplaats 74

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413258.
MD-nummer: -
Coördinaten: 79260/446380.
Archeologische status: -
Geologische ligging: Hollandveen.
Datering: Late Middeleeuwen A.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen bij de aanleg van een waterberging. Het loopvlak lag op de top van een veraarde veenlaag. Er zijn nauwelijks grondsporen gevonden, wel is aardewerk en dierlijk bot aangetroffen. De nederzetting wordt gedateerd in de 11^e eeuw.
Vondsten: het aangetroffen aardewerk bestond voornamelijk uit zacht gebakken kogelpot en enkele scherven Pingsdorf aardewerk.
Literatuur: Bult 2001b.

Vindplaats 75

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28271 & 28280.
MD-nummer: 01-31.
Coördinaten: 79099/446262.
Archeologische status: AMK-terrein 4145 (hoge archeologische waarde).
Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke I.
Datering: Vroege Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, huisplaats.
Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen bij de aanleg van een gasleiding in 1990. Er bevindt zich het restant van een verhoogde huisplaats, die door reliëfverschil nog zichtbaar was in het landschap. Het aardewerk is afkomstig uit het veen en uit de hierboven liggende laag Duinkerke I klei. De nederzetting dateert tussen 950 en 1075 na Chr.

Vondsten: het aangetroffen aardewerk bestaat uit 240 scherven kogelpot, 16 scherven Pingsdorf, 2 scherven handgevormd grijsbakkend en 2 scherven onbepaald aardewerk.

Literatuur: Van den Broeke & Hagers 1991.

Vindplaats 76

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28267 & 28268.

MD-nummer: 01-29.

Coördinaten: 79167/446118.

Archeologische status: AMK-terrein 4145 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen bij de aanleg van een gasleiding in 1990 en herkenbaar aan een in het landschap zichtbaar reliëfverschil.

Vondsten: het aangetroffen aardewerk betreft onder andere Pingsdorf, Andenne, roodbakkend en kogelpot aardewerk.

Literatuur: Van den Broeke & Hagers 1991.

Vindplaats 77

ARCHIS-waarnemingsnummer: 28264 & 28266.

MD-nummer: 01-28.

Coördinaten: 79187/446080.

Archeologische status: AMK-terrein 4145 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, huisplaats

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen bij de aanleg van een gasleiding in 1990. Het vondstenpakket bevond zich op circa 60 centimeter onder het maaiveld.

Vondsten: het aangetroffen aardewerk bestaat uit 111 scherven kogelpot, 3 scherven Pingsdorf en 7 scherven Paffrath aardewerk.

Literatuur: Van den Broeke & Hagers 1991.

Vindplaats 78

ARCHIS-waarnemingsnummer: 408628.

MD-nummer: 02-08.

Coördinaten: 80100/445145.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze huisterp is ontdekt bij een veldkartering in 1981 en dateert in de 11^e en het begin van de 12^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 79

ARCHIS-waarnemingsnummer: 413262.

MD-nummer: 02-14.
Coördinaten: 80180/444980.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekadzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.
Datering: Late Middeleeuwen A.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de nederzetting is ontdekt bij een veldkartering in 1982. In het landschap is een kleine verhoging zichtbaar. Het betreft mogelijk de restanten van een huisterp. De vindplaats wordt gedateerd in de eerste helft van de Late Middeleeuwen.
Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 80

ARCHIS-waarnemingsnummer: 13289.
MD-nummer: 02-13.
Coördinaten: 80215/444910.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekadzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.
Datering: Late Middeleeuwen A.
Complextype: nederzetting, huisterp
Korte beschrijving vindplaats: tijdens een veldkartering in 1980 is hier een huisterp aangetroffen, die bij latere inspecties niet meer herkenbaar was.
Vondsten: kogelpot en Paffrath aardewerk.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 81

ARCHIS-waarnemingsnummer: 13289.
MD-nummer: 02-06.
Coördinaten: 80250/444840.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekadzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.
Datering: Late Middeleeuwen A.
Complextype: nederzetting, huisterp.
Korte beschrijving vindplaats: tijdens een veldkartering in 1980 is hier een huisterp aangetroffen, die bij latere inspecties niet meer herkenbaar was.
Vondsten: kogelpot en Paffrath aardewerk.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 82

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 37220.
MD-nummer: -
Coördinaten: 81613/443980.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekadzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.
Datering: Vroege Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij een proefsleuvenonderzoek in 2009. Het betreft vermoedelijk de periferie van een woonplaats uit de 10^e/begin 11^e eeuw na Chr.
Vondsten: scherfmateriaal en een loopvlak
Literatuur: Bult & Penning 2009.

Vindplaats 83

ARCHIS-waarnemingsnummer: 23147.

MD-nummer: -

Coördinaten: 78550/442990.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betref vermoedelijk een woonplaats uit het eerste kwart van de 12e eeuw na Chr. De bewoning is door overstromingen in het tweede kwart van deze eeuw ten einde gekomen.

Vondsten: tientallen scherven van één kogelpot, houtskool, verbrande leem en dierlijke gebits-elementen.

Literatuur: Van den Broeke 1992b.

Vindplaats 84

ARCHIS-waarnemingsnummer: 16460.

MD-nummer: 20-16.

Coördinaten: 78580/442110.

Archeologische status: AMK-terrein 4120 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is waarschijnlijk zeer kort bewoond geweest en wordt gedateerd in de 11^e of 12^e eeuw na Chr.

Vondsten: kogelpot-, Paffrath en Pingsdorfaardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Gaauw 1988.

Vindplaats 85

ARCHIS-waarnemingsnummer: 23151.

MD-nummer: 20-43.

Coördinaten: 77830/441900.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting uit de 12^e eeuw na Chr. is ontdekt bij een beplantingswerkzaamheden in 1992. Omdat er geen grondsporen zijn aangetroffen, wordt vermoed dat de nederzetting verspoeld is.

Vondsten: Pingsdorf en kogelpot aardewerk en runderbotten. Opvallend is dat deze botten alleen delen van de staart, de onderpoten, hals en schedel betreffen. Vermoedelijk waren deze delen door de huid met elkaar verbonden en lag deze te drogen toen de nederzetting verlaten werd.

Literatuur: Van den Broeke 1993b.

Vindplaats 86

ARCHIS-waarnemingsnummer: 24376, 24744 & 28561.

MD-nummer: 19-01.

Coördinaten: 75960/441100.

Archeologische status:AMK-terrein 4114 (beschermd monument van zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Vroege Middeleeuwen, Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats betreft een verhoogde nederzetting uit het einde van de Vroege Middeleeuwen, die tot in de 16^e eeuw in gebruik is geweest. Bij een bodemkartering is een oude woonlaag aangetroffen. Het gaat hier mogelijk om een grafelijk hof, die op de plaats ligt van de later opgerichte Commanderie van de Duitse orde.

Vondsten: naast steengoed is er kogelpot, geelwitbakkend gedraaid en Badorf aardewerk gevonden.

Literatuur: Van Liere 1948.

Vindplaats 87

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6403 & 28381.

MD-nummer: 15-08.

Coördinaten: 79810/438640.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op Hollandveen.

Datering: Vroege Middeleeuwen & Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is aangetroffen bij een veldkartering in 1982 en aanvankelijk geïnterpreteerd als losse vondst. Bij een inspectie in 1989 werd echter dusdanig veel aardewerk gevonden, dat nu wordt aangenomen dat het om een nederzettingsterrein gaat.

Vondsten: kogelpot, Pingsdorf en Paffrath aardewerk, verder één scherp steengoed en één onbepaalde scherp.

Literatuur: Bult 1983; Van den Broeke 1990.

Vindplaats 88

ARCHIS-waarnemingsnummer: I6400.

MD-nummer: 15-02.

Coördinaten: 79520/438820.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen A.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze mogelijke nederzetting is aangetroffen bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de 11^e en 12^e eeuw na Chr.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 89

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4597.

MD-nummer: 11-08.

Coördinaten: 80280/440470.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.
Datering: Late Middeleeuwen A.
Complextype: nederzetting, terp.
Korte beschrijving vindplaats: deze terp is ontdekt bij een veldverkenning in 1982 en wordt gedateerd in de 11^e en 12^e eeuw.
Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 90

ARCHIS-waarnemingsnummer: 4598.
MD-nummer: 11-09.
Coördinaten: 81220/441180.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I op dekafzettingen van Duinkerke 0.
Datering: Late Middeleeuwen A.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt tijdens archeologische karteringen in 1982 en wordt gedateerd tussen de 11^e en 14^e eeuw na Chr.
Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 91

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413312.
MD-nummer: -
Coördinaten: 81900/448060.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.
Datering: Late Middeleeuwen & Nieuwe tijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is onderzocht in 2004, maar is ook bekend van historische afbeeldingen. De aangetroffen sporen bestaan voornamelijk uit kuilen, sloten, enkele waterputten en een spieker. De kern van de nederzetting viel buiten het onderzochte terrein. De nederzetting wordt gedateerd vanaf de 13^e eeuw na Chr.
Vondsten: er zijn 92 scherven gevonden waarvan enkele van Maaslands aardewerk uit de 13^e eeuw. Daarnaast ook enkele metalen voorwerpen.
Literatuur: Goossens 2006.

Vindplaats 92

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 31574.
MD-nummer: -
Coördinaten: 81300/447690.
Archeologische status: -
Geologische ligging: Hollandveen.
Datering: Late Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, huisterp.
Korte beschrijving vindplaats: op deze locatie is een Middeleeuwse huisterp opgegraven. De terp is opgeworpen op Hollandveen dat niet bedekt is onder Duinkerke I klei. De top van de terp was afgegraven, waardoor er geen restanten van boerderijen zijn aangetroffen.

Vondsten: aardewerk, dierlijk bot en metaal aangetroffen.
Literatuur: Hallewas *et. al.* 1990; Hessing, & de Haan 1990.

Vindplaats 93

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I3287, I3370 & 24704.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81 I20/447700.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp

Korte beschrijving vindplaats: op deze locatie is een Middeleeuwse huisterp opgegraven. De terp is opgeworpen op veen op enige afstand van een kreekkrug. De top van de terp was afgegraven, waardoor er geen restanten van boerderijen zijn aangetroffen. De terp wordt gedateerd in de 13^e en 14^e eeuw na Chr.

Vondsten: 7 scherven Paffrath, 2 scherven Andenne, 4 scherven blauwgrijs, 1 scherf roodbakkend aardewerk en 1 fragment vuursteen. Het vuursteenfragment heeft mogelijk een prehistorische herkomst, maar is niet in context aangetroffen. Verder is er ook nog dierlijk bot en metaal gevonden.

Literatuur: Hallewas *et. al.* 1990; Hessing, & de Haan 1990.

Vindplaats 94

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413252.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81659/447103.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een nederzetting uit de Late Middeleeuwen die in 2007 is opgegraven. Er is geen huisplattegrond aangetroffen. De locatie van de boerderij was te bepalen aan de hand van lege plekken binnen de nederzetting, die omgeven zijn met sloten en greppels. Vermoedelijk heeft de boerderij op een verhoging gestaan, die door egalisatie van het terrein verdwenen is. De nederzetting wordt gedateerd in de 13^e eeuw na Chr. en is vermoedelijk twee generaties bewoond geweest.

Vondsten: er is voornamelijk aardewerk en dierlijk bot aangetroffen. Daarnaast is er ook een bronzen zwaardschede/puntbeschermer, een bronzen pijlpuntje en een zilveren *mijt* (munt) aangetroffen.

Literatuur: Bakx 2008.

Vindplaats 95

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413254.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81758/446687.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een nederzetting uit de Late Middeleeuwen die in 2006 is opgegraven. Doordat midden in de

nederzetting een waterbassin is aangelegd, zijn alleen de randen van de nederzetting bewaard gebleven. De boerderij is hierdoor niet aangetroffen. Wel zijn er greppels en kuilen gevonden.

Vondsten: aardewerk en dierlijk bot.

Literatuur: -

Vindplaats 96

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413256.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81354/447027.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een nederzetting uit de Late Middeleeuwen die in de jaren '80 van de vorige eeuw is ontdekt bij een veldkartering. Verder heeft er geen archeologisch onderzoek plaatsgevonden.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 97

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 12596, 22682, 24390, 24391, 28207, 28228, 28229 & 28232.

MD-nummer: 01-01.

Coördinaten: 80948/446984.

Archeologische status: AMK-terrein 9405 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een terrein met een huisterp uit de Late Middeleeuwen. In 1978 heeft er een illegale opgraving plaatsgevonden waarbij veel aardewerk is gevonden. Nadien is de terp regelmatig geïnspecteerd hetgeen veel vondstmateriaal heeft opgeleverd. De terp is beschadigd geraakt door de aanleg van een gasleiding, sloten en de Rijksweg A4, maar het westelijk deel is vermoedelijk nog intact. Aan de hand van het vondstmateriaal wordt de terp gedateerd vanaf de tweede helft van de 13^e tot aan de eerste helft van de 14^e eeuw na Chr.

Vondsten: er zijn onder andere scherven Paffrath, Andenne, blauwgrijs, roodbakkend en kogelpot aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983; Hessing 1991.

Vindplaats 98

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13285.

MD-nummer: 01-14.

Coördinaten: 80740/446650.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een huisterp uit de 12^e en 13^e eeuw die ontdekt is bij een veldkartering in 1980. Verder heeft er geen onderzoek plaatsgevonden.

Vondsten: er is Paffrath, kogelpot en Andenne aardewerk aangetroffen. Daarnaast is dierlijk botmateriaal gevonden.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 99

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24388.

MD-nummer: -

Coördinaten: 80570/446610.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een huisterp. Nadere informatie ontbreekt.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: -

Vindplaats 100

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13486.

MD-nummer: 01-19

Coördinaten: 80640/446220.

Archeologische status:AMK-terrein 9408 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1981. Het betreft een ophoging van meer dan 110 centimeter hoog. Aan de hand van het aangetroffen aardewerk wordt de vindplaats gedateerd in de 12^e en 13^e eeuw na Chr.

Vondsten: er is onder andere Pingsdorf, Paffrath, Andenne en kogelpot aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 101

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13104.

MD-nummer: 01-11.

Coördinaten: 79580/446780.

Archeologische status:AMK-terrein 4127 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1980. Het betreft een huisterp die gedateerd wordt in de 13^e en 14^e eeuw na Chr.

Vondsten: er is geelwitbakkend aardewerk aangetroffen en een stuk leisteen.

Literatuur: Bult 1983; Koot & Reneerkens 2004.

Vindplaats 102

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13103.

MD-nummer: 01-10

Coördinaten: 79660/446470.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die ontdekt is bij een veldkartering in 1980. In 2005 is er ten westen van de terp een proefsleuf aangelegd waarbij een flank van de terp kon worden onderzocht. Daarnaast zijn er sporen aangetroffen van de vroegste Middeleeuwse verkavelingsfase van na 1134. Er is materiaal aangetroffen dat gedateerd wordt tussen de 12^e en 15^e eeuw na Chr. De terp zelf wordt gedateerd in de 14^e of begin 15^e eeuw. Ook zijn er karrensporen aangetroffen die afkomstig zijn van het Kerkepad dat hier vroeger gelegen heeft.

Vondsten: er is een grote hoeveelheid aardewerk aangetroffen. Het betreft onder andere Pingsdorf, Andenne, Paffrathachtig en Proto-Steengoed aardewerk. Daarnaast zijn ook dierlijk bot en enkele stukken metaal, glas en natuursteen gevonden.

Literatuur: Bult 1983; Dijkstra 2006.

Vindplaats 103

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I3102.

MD-nummer: 01-09.

Coördinaten: 79580/446350.

Archeologische status:AMK-terrein 4129 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1980. In 2004/2005 heeft er een booronderzoek plaatsgevonden. Het betreft een huisterp die gedateerd wordt in de Late Middeleeuwen.

Vondsten: er is onder andere kogelpot, Andenne en roodbakkend aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983; Koot & Reneerkens 2004.

Vindplaats 104

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I3097 & 24322.

MD-nummer: 01-03.

Coördinaten: 79344/446215.

Archeologische status:AMK-terrein 4148 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een huisterp uit de tweede helft van de 12^e tot en met 14^e eeuw. De terp is ontdekt bij een bodemkartering in 1945. In 1979 heeft er een veldkartering plaatsgevonden en is er een proefput aangelegd.

Vondsten: er is onder andere Pingsdorf, Paffrath en Andenne aardewerk gevonden, verder is er ook Vroeg Steengoed aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 105

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 12593 & 13098.

MD-nummer: 01-04.

Coördinaten: 79330/446150.

Archeologische status: AMK-terrein 4147 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een huisterp die dateert vanaf het tweede kwart van de 12^e tot en met het midden van de 14^e eeuw. De terp is ontdekt bij veldkarteringen in 1979 en 1980. In 2000 is de aanleg van een waterleiding door de terp archeologische begeleid en is er een hoogtelijnenkaart van de terp vervaardigd. Uit de archeologische begeleiding is gebleken dat de terp aanvankelijk een doorsnede van 19 meter had, maar in de 13^e en 14^e eeuw is uitgebreid tot een doorsnede van 36 meter.

Vondsten: het aangetroffen aardewerk betreft onder andere Pingsdorf, Paffrath en Andenne aardewerk.

Literatuur: Bult 2001a.

Vindplaats 106

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24298 & 47397.

MD-nummer: 01-05.

Coördinaten: 79266/446116.

Archeologische status: AMK-terrein 4146 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een huisterp die dateert vanaf de 12^e of 13^e eeuw. De terp is ontdekt bij een bodemkartering in 1945 en is in 1979 opnieuw gekarteerd.

Vondsten: het aangetroffen materiaal betreft onder andere Pingsdorf, Paffrath en Andenne aardewerk.

Literatuur: Van Liere 1948; Modderman 1949; Bult 1983.

Vindplaats 107

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13100 & 28248.

MD-nummer: 01-07.

Coördinaten: 79240/446010.

Archeologische status: AMK-terrein 4145 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, huisterp

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij veldkartering in 1979 en 1980 en in 1990 doorsneden bij de aanleg van een gasleiding. Het betreft een huisterp die zichtbaar is in het landschap.

Vondsten: het aangetroffen materiaal betreft onder andere Paffrath, grijsbakkend, steengoed, roodbakkend en kogelpot aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Van den Broeke & Hagers 1991.

Vindplaats 108

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28269 & 28270.

MD-nummer: 01-30.

Coördinaten: 79120/446219.

Archeologische status: AMK-terrein 4145 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is aangetroffen bij de aanleg van een gasleiding in 1990. De vindplaats is herkenbaar door een in het landschap zichtbaar reliëfverschil. De vindplaats wordt gedateerd in de eerste helft van de Late Middeleeuwen

Vondsten: het aangetroffen materiaal betreft onder andere Pingsdorf, Paf-frath, roodbakkend en kogelpot aardewerk.

Literatuur: Van den Broeke & Hagers 1991.

Vindplaats 109

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 12594 & 13099.

MD-nummer: 01-06.

Coördinaten: 79030/446280.

Archeologische status: AMK-terrein 4145 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een huisterp die dateert vanaf de late 12^e tot aan de 14^e eeuw. De terp is ontdekt bij een veldkartering in 1979 en 1980. In 2005 heeft ten noorden van de terp een proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden. Hierbij is een uitloper van de terp aangesneden en zijn enkele grondsporen waargenomen.

Vondsten: het aangetroffen aardewerk betreft onder andere Pingsdorf, Paf-frath, Andenne, roodbakkend, hoogversierd, en (proto-) steengoed aardewerk. Verder is er een compleet runderskelet, glas, metaal, baksteen en natuursteen aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983; Dijkstra 2006.

Vindplaats 110

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24316.

MD-nummer: -

Coördinaten: 78670/446180.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een bodemkartering in 1945. Hierbij is een (intacte) cultuurlaag aangetroffen. Het vondst-materiaal is afkomstig van de slootrand. Sinds 1945 is het terrein niet meer archeologisch onderzocht. De vindplaats wordt gedateerd in 12^e en 13^e eeuw.

Vondsten: er is een aantal kogelpotscherven en een scherp geelwitbakkend gedraaid aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Van Liere 1948.

Vindplaats 111

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 26007.

MD-nummer: -

Coördinaten: 78460/446150.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij graafwerkzaamheden in 1971. Het zou hier gaan om een 'ronde fundering van zeer grote poeren'.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: -

Vindplaats 112

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24292 & 24293.

MD-nummer: -

Coördinaten: 78840/445800.

Archeologische status: AMK-terrein 4142 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: versterking, kasteel

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een terrein met de resten van het kasteel Groeneveld. Het slot verbrandde in 1420 en is nooit herbouwd. Op een terrein waar vermoedelijk de voorburch heeft gelegen, werd later een boerderij gebouwd. Bij de sloop van deze boerderij werd in de fundering een groot aantal secundair verwerkte kloostermoppen aangetroffen, die vermoedelijk van het kasteel afkomstig zijn. Op dit terrein is een gracht teruggevonden met scherfmateriaal uit de 13^e en 14^e eeuw.

Vondsten: Van het aangetroffen scherfmateriaal zijn geen nadere gegevens bekend. De enige vondstmelding betreft een kloostermop.

Literatuur: Moerman 1980.

Vindplaats 113

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24297.

MD-nummer: -

Coördinaten: 79500/445620.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een bodemkartering in 1945. Het betreft een huisterp. Sinds 1945 is het terrein niet meer archeologisch onderzocht. De vindplaats wordt gedateerd in 12^e en 13^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Van Liere 1948; Modderman 1949.

Vindplaats 114

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13101.

MD-nummer: 01-08.

Coördinaten: 79550/445570.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1980 en wordt gedateerd vanaf de 15^e eeuw. Tegenwoordig is er nog een boerderij op deze locatie aanwezig.

Vondsten: De aangetroffen vondsten betreffen steengoed en roodbakkend aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 115

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413260.

MD-nummer: -

Coördinaten: 79951/445892.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Complextype: religie, kerk.

Korte beschrijving vindplaats: bij restauratiewerkzaamheden aan de Hervormde kerk van 't Woudt is een gedeelte van de funderingen aan de zuidkant van de ingang onderzocht. Deze bleek te bestaan uit kloostermoppen. Ook zijn er aanwijzingen gevonden dat er in de 16^e eeuw een uitwendig ingangsporaal voor de kerk heeft bestaan. Daarnaast is duidelijk geworden dat de kerk oorspronkelijk met daktegels moet zijn bedekt, die later vervangen zijn door leisteen. De bouw van de kerk wordt gedateerd rond 1300 na Chr.

Vondsten: bouw materiaal.

Literatuur: Bult 2001c.

Vindplaats 116

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 12597.

MD-nummer: 01-16

Coördinaten: 79940/445760.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: naast de funderingen van de op de terp aanwezige boerderij heeft in 1969 bij de aanleg van een zinkput een noodonderzoek plaatsgevonden. De vindplaats heeft als toponiem 'Hofwoning'. De vindplaats kan aan de hand van het aangetroffen aardewerk tussen de 12^e en de tweede helft van de 14^e eeuw gedateerd worden.

Vondsten: Andenne, Paffrath, Pingsdorf, Steengoed en roodbakkend aardewerk.

Literatuur: -

Vindplaats 117

ARCHIS-Waarnemingsnummer: -

MD-nummer: -

Coördinaten: 79700/445000.

Archeologische status: AMK-terrein 16453 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: infrastructuur, dijk.

Korte beschrijving vindplaats: dit monument betreft het oostelijke gedeelte van de bedijking van het riviertje de Lier; waarschijnlijk aangelegd in de eerste helft van de 12^e eeuw. Het is het laatste stuk vrij in het land liggende dijkrestant. Het is het enige stuk van deze vorm van indijking in het Westland dat niet is vergraven en waarop geen wegen liggen. Er heeft nooit archeologisch onderzoek plaatsgevonden op het monument. Het westelijk deel van dit monument (monumentnummer 4128) ligt in de gemeente Westland.

Vondsten: -

Literatuur: -

Vindplaats 118

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413264.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81269/445935.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een stenen huis uit de 14^e en 15^e eeuw. Het huis was opgebouwd uit (hergebruikte) kloostermoppen. Onder de vondsten bevonden zich twee kinderschoenen van een goede kwaliteit leer. Gezien de vondst van het wapentuig, het stenen huis en de kinderschoenen wordt ervan uitgegaan dat het om een welgestelde boerderij ging.

Vondsten: naast de kinderschoenen worden er geen vondsten genoemd.

Literatuur: Van Londen 2006.

Vindplaats 119

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24387 & 28253.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81435/445980.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats heeft vier gebruiksfasen gekend. De eerste fase betreft een greppel uit de 14^e eeuw die bij een rijke nederzetting heeft gehoord. In deze greppel zijn onder andere een zwaard en *umbo* (schildknop) gevonden. De tweede fase betreft greppels en kuilen met veel vrijwel complete dierlijke skeletten. Deze fase dateert in de 14^e en 15^e eeuw. De derde fase betreft een boerderij uit de 15^e en 16^e eeuw. De boerderij zelf kon niet worden opgegraven en is vernietigd bij de aanleg van de Rijksweg A4. De laatste fase gebruiksfase uit de 17^e en 18^e eeuw omvat sloten en kuilen van een voorganger van een in 1993 gesloopte boerderij.

Vondsten: naast grote hoeveelheden dierlijk bot en aardewerk zijn een zwaard en een *umbo* aangetroffen.

Literatuur: Van den Broeke & Van Londen 1995; Van Londen 2006.

Vindplaats 120

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13107.

MD-nummer: 02-04.

Coördinaten: 81370/445410.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: Deze locatie is tegenwoordig nog steeds bebouwd. De vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1980. Verder heeft er geen archeologisch onderzoek plaatsgevonden.

Vondsten: 2 scherven Paffrathachtig aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 121

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I2601.

MD-nummer: 02-02.

Coördinaten: 81530/445200.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een waarneming die is gedaan bij het afgraven van een 'woonheuvel' in 1977. Het betreft hier mogelijk een terp. De nederzetting wordt gedateerd vanaf de tweede helft van de Late Middeleeuwen.

Vondsten: onder het aangetroffen aardewerk bevindt zich een compleet Siegburg drinkbekertje uit de 14^e eeuw.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 122

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I2602.

MD-nummer: 02-01.

Coördinaten: 81550/445100.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een waarneming die is gedaan bij aanleg van een loopstal in 1977. Het aangetroffen aardewerk dateert vanaf de 13^e eeuw.

Vondsten: onder andere Steengoed, Andenne en blauwgrijs aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 123

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I3288.

MD-nummer: 02-05

Coördinaten: 81750/445040.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats betreft twee aardewerken voorwerpen die rechtopstaand (vermoedelijk) in context naast elkaar zijn aangetroffen. De voorwerpen waren gevuld met klei.

Vondsten: twee stukken roodbruin aardewerk uit de 14^e eeuw.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 124

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 12600.
MD-nummer: 02-03.
Coördinaten: 81780/444950.
Archeologische status: -
Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.
Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: in mei 1979 is bij de uitbreiding van een stal een afvalkuil aangetroffen met daarin fragmenten aardewerk.
Vondsten: het betreft fragmenten van een blauwgrijze voorraadpot.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 125

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413266.
MD-nummer: 02-17.
Coördinaten: 81600/444600.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.
Datering: Late Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, huisterp.
Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die ontdekt is bij de aanleg van een sloot in 1988. De sloot liep dwars door het terplichaam. Aan de hand van het aangetroffen aardewerk wordt de vindplaats gedateerd in de 12^e tot 14^e eeuw.
Vondsten: aardewerk.
Literatuur: Immerzeel 1989.

Vindplaats 126

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 408627.
MD-nummer: 02-11.
Coördinaten: 81222/444601.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.
Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.
Complextype: nederzetting, huisterp.
Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die ontdekt is bij een veldkartering in 1981. Verder is er geen archeologisch onderzoek uitgevoerd.
Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 127

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24385 & 24386.
MD-nummer: 02-07.
Coördinaten: 81260/444320.
Archeologische status: AMK-terrein 9412 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: versterking, kasteel.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft kasteel Hodenpijl. Het hoofdgebouw heeft vermoedelijk gelegen op de plaats waar nu het erf van de huidige boerderij ligt. Op de plaats van de schuur lag vroeger de gracht. Bij het kasteelterrein lag ook een bijgebouw en een voorburcht. Het kasteel is in 1351 verwoest, maar mogelijk daarna in bescheidenere vorm herbouwd. Ook heeft er vermoedelijk een kapel bij het kasteel gestaan. Op het terrein zijn bakstenen en aardewerkfragmenten uit de 13^e eeuw aanwezig.

Vondsten: aardewerk

Literatuur: Hoek 1967; Hoek 1968; Moerman 1980.

Vindplaats 128

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 47391.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81650/444100.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze terp is in 1997 opgegraven. De oudste fase van de terp wordt gedateerd rond de 11^e of 12^e eeuw en de jongste fase wordt gedateerd in de 16^e eeuw. Er zijn drie ophogingsfasen waargenomen tijdens het onderzoek. Omdat er geen aanwijzingen voor gebouwen zijn gevonden is de terp aanvankelijk geïnterpreteerd als een platform voor dieren. Er zijn echter wel zeer veel andere nederzettingssporen gevonden, op basis waarvan we kunnen aannemen dat hier toch een reguliere huisterp betreft (mondelinge communicatie E. Bult).

Vondsten: er zijn zeer veel vondsten gedaan. Het betreft onder andere aardewerk en dierlijk bot.

Literatuur: Flamman & Van Londen 1998.

Vindplaats 129

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 37220.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81535/444069.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Complextype: huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij een proefsleuvenonderzoek in 2009. Het betreft vermoedelijk de periferie van een huisterp uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. De eigenlijke terp lag buiten het onderzochte areaal.

Vondsten: scherfmateriaal.

Literatuur: Bult & Penning 2009.

Vindplaats 130

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 37220.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81582/443938.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Complextype: huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij een proefsleuvenonderzoek in 2009. Het betreft vermoedelijk de periferie van een huisterp uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. De eigenlijke terp lag buiten het onderzochte areaal.

Vondsten: scherfmateriaal en een mestkuil.

Literatuur: Bult & Penning 2009.

Vindplaats 131

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13108 & 30260.

MD-nummer: 02-12.

Coördinaten: 81350/443960.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: bij de aanleg van een sloot in 1980 zijn hier enkele sloten en greppels aangetroffen die hoorden bij een nederzetting uit de 12^e tot en met 14^e eeuw. Bij de aanleg van een woonwijk in 1984 is er een klein noodonderzoek uitgevoerd, waarbij de restanten van enkele huizen zijn aangetroffen. In de 14^e eeuw is er op deze locatie een stenen huis opgetrokken, dat gebouwd werd van kloostermoppen. Hierdoor wordt er vanuit gegaan dat de bewoners redelijk welgesteld moeten zijn geweest.

Vondsten: het aardewerk bestaat uit Pingsdorf, Paffrath, Andenne, kogelpot, een kanfragment van 'pseudo-Vlaams' aardewerk en een met zoutglazuur overtrokken steengoedkan. Verder is er ook een benen kam en een benen glis aangetroffen.

Literatuur: Bult 1985b; Moerman 1984.

Vindplaats 132

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 21909 & 24426.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81600/443700.

Archeologische status: AMK-terrein 10696 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Complextype: versterking, kasteel.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft het kasteel Kenenburg. Het kasteel is voor het eerst onderzocht in 1966. Hierbij is met proefsleuven een gedeelte van het muurwerk van de voorburcht in kaart gebracht. In 1976 zijn de belangrijkste gebouwen van de hoofdburcht en een deel van de gracht onderzocht. De laatste opgravingscampagne vond plaats in 1989 en 1990. Hierbij kon een deel van de muur die het rond het complex stond en een deel van een brug worden opgegraven. Daarnaast zijn onder andere de restanten van twee hoektorens, stalgebouwen, een poortgebouw, de keuken en twee beerputten onderzocht. De burcht is rond 1400 gebouwd, maar de oudste aangetroffen bewoning dateert vermoedelijk vanaf het einde van de 12^e eeuw. Rond 1580 is het kasteel door brand verwoest en daarna ontmanteld en verlaten. In de 17^e eeuw heeft er, buiten het opgegraven gebied, herbouw plaatsgevonden.

Vondsten: er zijn onder andere zeer grote hoeveelheden dierlijk bot en aardewerk aangetroffen. Onder de opvallende vondsten bevindt zich een vrijwel gave timmermansmeetlat uit de 17^e eeuw die in een gracht is aangetroffen.

Literatuur: Hoek 1966; Sarfatij 1979b; Moerman 1980; Bult *et. al.* 1989; Immerzeel 1990 ;Van den Broeke & Van Londen 1995, Bult 1998; Bult 2007.

Vindplaats 133

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413268.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81012/443428.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: bij de sloop en herbouw van een boerderij in 2001 werd de kelder van het oude woonhuis uitgebroken en vervangen voor een nieuwe kelder. Uit onderzoek is gebleken dat in de 19^e eeuw, bij de bouw van het hier gesloopte huis, een nieuw stuk ophoging tegen de terp aan is gelegd. Het huis stond dus niet op de oorspronkelijke terp en de oorspronkelijke boerderij zal dus verder naar achter op de terp hebben gelegen.

Vondsten: aardewerk uit de 13^e eeuw.

Literatuur: Bult 2002.

Vindplaats 134

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 12598.

MD-nummer: 09-03.

Coördinaten: 82050/443000.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een vierkant, ligt verhoogd perceel. Op de kaart van Kruikius uit 1712 staat hier de naam Bijstervelt vermeld. Deze boerderij is vermoedelijk gesloopt in 1573. Bij een waarneming is materiaal aangetroffen dat dateert tussen de 13^e en 15^e eeuw.

Vondsten: onder andere Paffrath, kogelpot, steengoed en roodbakkend aardewerk.

Literatuur: Kruikius & Kruikius 1977 (1712).

Vindplaats 135

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413270.

MD-nummer: -

Coördinaten: 82050/442920.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een vindplaats van een (vermoedelijke) nederzetting. Op een verhoging in het landschap is aardewerk aangetroffen dat niet van elders lijkt te zijn aangevoerd.

Vondsten: het aangetroffen materiaal dateert vanaf de late 12^e tot de 14^e eeuw.

Literatuur: Heinsbroek 1997.

Vindplaats 136

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16532.

MD-nummer: 21-07.

Coördinaten: 80635/442980.

Archeologische status: AMK-terrein 9394 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, huisterp

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die is aangetroffen bij een veldkartering in 1981.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 137

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16528.

MD-nummer: 21-06.

Coördinaten: 80580/442940.

Archeologische status: AMK-terrein 9394 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die is aangetroffen bij een veldkartering in 1981.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 138

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 13095.

MD-nummer: 21-03.

Coördinaten: 80500/442690.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die is aangetroffen bij een veldkartering in 1980.

Vondsten: Paffrath, Pingsdorf, Steengoed, Kogelpot en roodbakkend aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 139

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16529.

MD-nummer: 21-05.

Coördinaten: 80495/442560.

Archeologische status: AMK-terrein 9397 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die is aangetroffen bij een veldkartering in 1980.

Vondsten: Paffrath, Pingsdorf, Steengoed, Kogelpot en roodbakkend aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 140

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6525

MD-nummer: 21-22.

Coördinaten: 80390/442430

Archeologische status: AMK-terrein 9393 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die is aangetroffen bij een veldkartering in 1980.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 141

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4590.

MD-nummer: 11-02.

Coördinaten: 80493/442309.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een vindplaats die is aangetroffen bij een veldkartering in 1981.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 142

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6531.

MD-nummer: 21-04.

Coördinaten: 80325/442220.

Archeologische status: AMK-terrein 9392 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft een huisterp die is aangetroffen bij een veldkartering in 1981.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 143

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4506, I3109 & 25994.

MD-nummer: 21-01.

Coördinaten: 79600/442860.

Archeologische status: AMK-terrein 4136 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: versterking, kasteel.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft kasteel Huis ten Dorp. Oude kaarten en tekeningen laten duidelijk zien dat het kasteel door een ronde gracht was omgeven. Vermoedelijk heeft het kasteel een houten

voorganger gehad. Gezien de maten van de kloostermoppen werd het stenen huis in het midden van de 13e eeuw opgetrokken. In de 18e restte van het huis slechts een ruïne. Tijdens een verbouwing van de loopstallen van één van de boerderijen die momenteel op het terrein staan, werd veel aardewerk uit de Late Middeleeuwen aangetroffen. Door middel van hoogtemetingen is ook een dichtgeslibde gracht waargenomen. Een tweede boerderij, gelegen ten zuidwesten van het kasteel, stond er al langer. Deze staat ingetekend op de 16^e eeuwse kaart van Potter. Omstreeks 1900 heeft men de motte waarop het kasteel stond afgegraven om de grachten te kunnen dempen. De kasteelwerf ligt nog bijna geheel vrij in het landschap en is duidelijk als een 0,65 meter hoge verhoging te herkennen. Hoogtemetingen en boringen hebben het bestaan van de werf en het voorterrein aangetoond.

Vondsten: aardewerk uit de 12^e en 13^e eeuw.

Literatuur: Moerman 1980; Bult 1983.

Vindplaats 144

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16447.

MD-nummer: 20-02.

Coördinaten: 78410/443110.

Archeologische status: AMK-terrein 4124 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Complextype: versterking, kasteel.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft kasteel Diepenburg. Dit kasteel ligt duidelijk zichtbaar in het landschap op een motteheuvel. In 1975 heeft er op deze heuvel een klein onderzoek plaatsgevonden, waarbij muurwerk is aangetroffen. Dit muurwerk bestond deels uit kloostermoppen. Verder is er een beerput uit de 16^e eeuw opgegraven. Het oudste aangetroffen materiaal dateert uit de 12^e eeuw. Dit is vermoedelijk tevens de begindatering van de bewoning.

Vondsten: aardewerk en bouwmateriaal.

Literatuur: Sarfatij 1976; Moerman 1980.

Vindplaats 145

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16526.

MD-nummer: 21-26.

Coördinaten: 80120/441700.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en dateert in de 13^e en 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 146

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16464.

MD-nummer: 20-20.

Coördinaten: 79350/441170.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.
Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt bij een veldkartering in 1970. Verder heeft er geen onderzoek plaatsgevonden. De vondsten zijn gedaan bij een nog bestaande boerderij. De vindplaats wordt gedateerd vanaf de 13^e eeuw tot aan de Nieuwe Tijd.
Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 147

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6463.
MD-nummer: 20-19.
Coördinaten: 78560/440990.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.
Datering: Late Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de 12^e en 13^e eeuw.
Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 148

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6468.
MD-nummer: 20-23.
Coördinaten: 78410/440780.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.
Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt bij ontgrondingswerkzaamheden in 1970. Verder heeft er geen onderzoek plaatsgevonden. De vondsten zijn gedaan bij een nog bestaande boerderij. De vindplaats wordt gedateerd vanaf de 13^e eeuw tot aan de Nieuwe Tijd.
Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 149

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28576 & I27730.
MD-nummer: 19-18.
Coördinaten: 76360/441280.
Archeologische status: -
Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.
Datering: Late Middeleeuwen.
Complextype: nederzetting, onbepaald.
Korte beschrijving vindplaats: tijdens landbouwwerkzaamheden in 1990 zijn vondsten aangetroffen op het maaiveld. Tijdens een tweede veldkartering in 1996 zijn zeer veel vondsten gedaan.
Vondsten: onder andere Pingsdorf, Paffrath, Andenne, kogelpot, steengoed en grijsbakkend gedraaid aardewerk.
Literatuur: Schutte 1996.

Vindplaats 150

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16434, 28565 & 28566.

MD-nummer: 19-06.

Coördinaten: 75720/441150.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt bij de aanleg van een sloot in 1976. Hierbij zijn twee greppels aangetroffen. In 1985 is bij de aanleg van een gasleiding een grote hoeveelheid vondsten gedaan. De nederzetting wordt gedateerd vanaf de tweede helft van de 12^e eeuw.

Vondsten: onder andere Pingsdorf, Paffrath, Andenne, proto-steengoed, handgevormd grijsbakkend, en roodbakkend geglaazuurd aardewerk. Ook zijn er enkele vogelbotten gevonden.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 151

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16414 & 28557.

MD-nummer: 18-01, 18-28.

Coördinaten: 76900/440160.

Archeologische status: AMK-terrein 4138 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: versterking, kasteel.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft de begraven hofstad Huis de Hoeve. Deze hofstad wordt voor het eerst genoemd in 1281. In de 17^e eeuw wordt het verbouwd tot buitenplaats en wordt er een verbinding met de Westgaag gegraven. In het begin van de 19^e eeuw wordt deze buitenplaats gesloopt. Tegenwoordig is de vindplaats als lichte verhoging zichtbaar in het landschap. Naast de begraven hofstad ligt een terp met een boerderij (vindplaats 152) van waaruit de bewoners van de hofstad van voedsel werden voorzien.

Vondsten: er worden regelmatig kloostermoppen op het terrein gevonden. Verder zijn er in de directe omgeving scherven Pingsdorf, Andenne, grijsbakkend handgevormd en roodbakkend geglaazuurd aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Moerman 1980.

Vindplaats 152

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16415.

MD-nummer: 18-02.

Coördinaten: 77080/440060.

Archeologische status: AMK-terrein 4112 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een terp naast de begraven hofstad Huis de Hoeve (vindplaats 151). Vermoedelijk heeft deze terp bij de hofstad gehoord en heeft deze gezorgd voor de bevoorrading van de hofstad. De terp is onderzocht tijdens een veldkartering in 1980, maar is ook bekend van oud kaart materiaal. De terp wordt gedateerd tussen 1300 en 1500.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.
Literatuur: Moerman 1980; Bult 1983.

Vindplaats 153

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6394 & I6395.

MD-nummer: -

Coördinaten: 77000/439650.

Archeologische status:AMK-terrein 4134 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: versterking, kasteel/schans.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft de begraven hofstad Huis te Velde. Dit huis wordt in 1267 voor het eerst genoemd maar is vermoedelijk ouder. De hofstad ligt op een verhoging die duidelijk zichtbaar is in het landschap. Op een kaart uit 1611 wordt het huis afgebeeld met een ronde gracht. Tijdens de Spaanse tijd is het terrein in gebruik geweest als schans en vermoedelijk is het huis in die tijd afgebroken. Mogelijk heeft er ook een boerderij gestaan die met de hofstad verbonden was.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Moerman 1980; Bult 1983.

Vindplaats 154

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6416.

MD-nummer: I8-04.

Coördinaten: 77180/439560.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is aangetroffen bij een veldkartering in 1980 en wordt gedateerd tussen de 14^e en 16^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 155

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6418.

MD-nummer: I8-07.

Coördinaten: 77240/439470.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is aangetroffen bij een veldkartering in 1981 en wordt gedateerd vanaf de 13^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 156

ARCHIS-Waarnemingsnummer: -

MD-nummer: -

Coördinaten: 77112/439460.

Archeologische status:AMK-terrein 4111 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is aangetroffen bij een veldkartering in 1981 en wordt gedateerd tussen 1200 en 1400.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 157

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16396

MD-nummer: 18-05.

Coördinaten: 77560/439350

Archeologische status:AMK-terrein 4133 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: Deze vindplaats is ontdekt in 1967. Aanvankelijk werd gedacht dat zich hier resten van het Huis te Velde bevinden. Dit huis ligt echter vermoedelijk circa 650 meter ten noordwesten van deze vindplaats. De huisterp op deze locatie dateert tussen de 12^e en 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 158

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 25993.

MD-nummer: -

Coördinaten: 78300/439310.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: religie, klooster.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft restanten van de Commanderie van de Duitse orde die (vermoedelijk) in 1967 zijn ontdekt binnen een bestaande woning. De restanten worden gedateerd op circa 1390.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: -

Vindplaats 159

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 25992.

MD-nummer: 14-01.

Coördinaten: 78300/439230.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft de kern van Maasland. Aanvankelijk werd ervan uitgegaan dat het hier om een ringwalburcht ging, maar dit idee is achterhaald. Tegenwoordig is de interpretatie ringdorp. In het begin van deze eeuw was op het terrein nog een toren met bijgebouw aanwezig. Het hoofdgebouw bestond uit twee loodrecht op elkaar staande

vleugels met 2 traptorens; later werden er 3 kleinere vleugels tegenaan gebouwd. Een opgraving heeft uitgewezen dat onder de funderingen mestlagen aanwezig zijn met aardewerk uit de 13^e eeuw. Er zijn echter ook aanwijzingen dat de vindplaats al in de 9^e of 10^e eeuw in gebruik was. De oudste historische vermelding dateert uit 985 na Chr..

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Hoek 1969.

Vindplaats 160

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6417 & 25996.

MD-nummer: I8-06.

Coördinaten: 77590/438520.

Archeologische status: AMK-terrein 8793 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt in 1976 en in 1980 gekarteerd. Het betreft een huisterp die onderdeel uitmaakt van een klein terpenlint tussen Maasland en Maassluis. De terp is duidelijk zichtbaar in het landschap. Het aangetroffen aardewerk dateert tussen 1000 en 1850 na Chr. Uit bronnen is bekend dat de boerderij die op de terp heeft gestaan rond het midden van de 19^e eeuw is gesloopt.

Vondsten: onder andere Paffrath en Pingsdorf aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Gaauw 1988.

Vindplaats 161

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6430.

MD-nummer: I8-17.

Coördinaten: 77640/438470.

Archeologische status: AMK-terrein 4110 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats bestaat uit een nederzetting en akkers. De vindplaats maakt onderdeel uit van een terpenlint tussen Maasland en Maassluis. De vindplaats bestaat uit een vrij vlak en uniform ophogingspakket van circa 80-90 cm dikte. Er bestaat een zekere overeenkomst met de zogenaamde tuineerdgronden elders in West-Nederland. Waarschijnlijk is een groot deel van het complex in gebruik geweest als akker.

Vondsten: veel dierlijk bot en aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Gaauw 1988.

Vindplaats 162

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6425.

MD-nummer: I8-13.

Coördinaten: 77720/438420.

Archeologische status: AMK-terrein 4110 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: Deze vindplaats bestaat uit een nederzetting en akkers. De vindplaats maakt onderdeel uit van een terpenlint tussen Maasland en Maassluis. De vindplaats bestaat uit een vrij vlak, uniform ophogingspakket van circa 80-90 cm. Waarschijnlijk is een groot deel van het complex in gebruik geweest als akker.

Vondsten: veel dierlijk bot en aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Gaauw 1988.

Vindplaats 163

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16429.

MD-nummer: 18-16.

Coördinaten: 77710/438370.

Archeologische status: AMK-terrein 4110 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats bestaat uit een nederzetting en akkers. De vindplaats maakt onderdeel uit van een terpenlint tussen Maasland en Maassluis. De vindplaats bestaat uit een vrij vlak en uniform ophogingspakket van circa 80-90 cm dikte. Er bestaat een zekere overeenkomst met de zogenaamde tuineerdgronden elders in West-Nederland. Waarschijnlijk is een groot deel van het complex in gebruik geweest als akker.

Vondsten: veel dierlijk bot en aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Gaauw 1988.

Vindplaats 164

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28546.

MD-nummer: 18-22.

Coördinaten: 77538/438335.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is aangetroffen bij de aanleg van een gasleiding in 1989. De nederzetting wordt aan de hand van het aardewerk gedateerd tussen de 12^e en 15^e eeuw. Het meeste aardewerk komt uit de 14^e eeuw.

Vondsten: er is Andenne, steengoed, roodbakkend geglazuurd, kogelpot en grijsbakkend aardewerk aangetroffen.

Literatuur: -

Vindplaats 165

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28545.

MD-nummer: 18-21.

Coördinaten: 77595/438295.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze mogelijke nederzetting is aangetroffen

bij de aanleg van een gasleiding in 1989. De nederzetting wordt aan de hand van het aardewerk gedateerd tussen de 11^e en 14^e eeuw.

Vondsten: er is Pingsdorf, Paffrath, Andenne, roodbakkend geglazuurd, kogelpot en (gedraaid en handgevormd) grijsbakkend aardewerk aangetroffen.

Literatuur: -

Vindplaats 166

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28559.

MD-nummer: 18-30.

Coördinaten: 77810/438190.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is aangetroffen bij de aanleg van een gasleiding in 1989. De nederzetting wordt aan de hand van het aardewerk gedateerd in twee periodes. De eerste periode betreft de 12^e eeuw, de tweede de 14^e tot 16^e eeuw.

Vondsten: er is Pingsdorf, Paffrath, Andenne, steengoed, kogelpot en (gedraaid en handgevormd) grijsbakkend aardewerk aangetroffen. Verder is er dierlijk bot en metaal gevonden.

Literatuur: -

Vindplaats 167

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16399.

MD-nummer: 15-01.

Coördinaten: 78400/437930.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is aangetroffen bij de sloop van een boerderij in 1976. Het betreft waarschijnlijk een voorganger van deze boerderij. De nederzetting wordt aan de hand van het aardewerk gedateerd in de 12^e en 13^e eeuw.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 168

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16422.

MD-nummer: 18-10.

Coördinaten: 78480/440260.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt tijdens een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd vanaf de 11^e eeuw tot 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 169

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28544.

MD-nummer: 18-20.

Coördinaten: 78340/440360.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze huisterp is in 1985 ontdekt bij de aanleg van een gasleiding. Aan de hand van de vondsten wordt de terp in de Late Middeleeuwen gedateerd. In de Nieuwe Tijd lijkt er geen bewoning meer te zijn geweest.

Vondsten: er is onder andere Elmpt, proto-steengoed, Pingsdorf, Paffrath, Andenne en grijsbakkend handgevormd en gedraaid aardewerk aangetroffen. Verder is er een spinsteentje uit de 13^e of 14^e eeuw gevonden.

Literatuur: -

Vindplaats 170

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16420.

MD-nummer: 18-09.

Coördinaten: 78390/440420.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke III.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd vanaf de 11^e eeuw tot 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 171

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 16494.

MD-nummer: 12-04.

Coördinaten: 81000/439500

Archeologische status: AMK-terrein 9437 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt bij een veldverkenning en boringen in 1982. Bij de boringen zijn enkele scheven gevonden die gedateerd worden tussen 1400 en 1600. Deze scherven zijn afkomstig uit een intacte vondstenlaag.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 172

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28376.

MD-nummer: 13-02.

Coördinaten: 81043/439415.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is in 1986 onderzocht door leden van de AWN.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: NN 1987.

Vindplaats 173

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6493.

MD-nummer: I2-03.

Coördinaten: 81290/439940.

Archeologische status: AMK-terrein 9436 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze nederzetting is ontdekt bij een veldverkenning en boringen in 1982. Bij de boringen zijn enkele scheven gevonden die gedateerd worden tussen 1400 en 1600. Deze scherven zijn afkomstig uit een intacte vondstenlaag.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 174

ARCHIS-Waarnemingsnummer: I6492.

MD-nummer: I2-02.

Coördinaten: 81550/440250.

Archeologische status: AMK-terrein 9435 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt tijdens archeologische karteringen in 1982. Uit grondboringen is gebleken dat de vondstenlaag zich direct onder het maaiveld bevindt en zeer gaaf is. Mogelijk is de vindplaats wel deels verstoord door klapklei. Aan de hand van enkele vondsten is de huisplaats gedateerd in de 15^e en 16^e eeuw.

Vondsten: aardewerk.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 175

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4593.

MD-nummer: I1-05.

Coördinaten: 81400/440580.

Archeologische status: AMK-terrein 9429 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt tijdens archeologische karteringen in 1982. Aan de hand van het aangetroffen vondstmateriaal kan gezegd worden dat de terp in twee fasen bewoond is geweest. De eerste loopt van de 13^e tot 15^e eeuw en de tweede fase bevat de periode 1700 tot 1850.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 176

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4515.

MD-nummer: 09-02.

Coördinaten: 81960/440390.

Archeologische status: AMK-terrein 9396 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een bodemkartering in 1968. De huisterp is gelegen op een veeneiland. De terp wordt gedateerd vanaf de 13^e eeuw. Volgens Bult wijkt deze terp af van andere terpen in het gebied en is deze daarom zeer bijzonder.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 177

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4502.

MD-nummer: 09-01.

Coördinaten: 82780/440750.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: religie, kapel.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een kapel die in 1482 gesticht is door een de Vlaardingse pastoor Herman van Lockhorst als devotiekapel. De kapel is in 1719 gesloopt. Er heeft, zover bekend nooit archeologisch onderzoek plaatsgevonden.

Vondsten: -

Literatuur: Knottenbelt 1920.

Vindplaats 178

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4564.

MD-nummer: 09-07.

Coördinaten: 83140/440860.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij de bouw van een varkensfokkerij in 1973. De oudste voorganger van de hier aanwezige boerderij lijkt afkomstig te zijn uit de 12^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Hoek 1973.

Vindplaats 179

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4570.

MD-nummer: -

Coördinaten: 83300/440860.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldverkenning in 1983. Hierbij is een kleine hoeveelheid aardewerk aangetroffen. Later is er hier meer aardewerk gevonden en heeft de vindplaats het complextype nederzetting gekregen. De vindplaats dateert uit de Late Middeleeuwen.

Vondsten: er is onder andere Paffrath aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 180

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4566.

MD-nummer: 09-09.

Coördinaten: 83310/441100.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldverkenning in 1982 en wordt gedateerd tussen de 11^e en 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 181

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 24343.

MD-nummer: 09-06.

Coördinaten: 83700/441080.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij de aanleg van de Rijksweg 19 in 1971. De vondsten zijn gedaan direct onder de bouwvoor in een circa 20 centimeter dikke vondstenlaag.

Vondsten: er is onder andere Paffrath, Pingsdorf, steengoed, Andenne, roodbakkend en grijsbakkend gedraaid aardewerk aangetroffen.

Literatuur: -

Vindplaats 182

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 28322.

MD-nummer: 09-14.

Coördinaten: 83370/441620.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen op dekafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is bij de aanleg van een gasleiding in 1990. De aangetroffen huisterp heeft materiaal uit de 13^e eeuw opgeleverd, maar het merendeel van de vondsten komt uit de 15^e en 16^e eeuw.

Vondsten: er is kogelpot, steengoed, roodbakkend geglazuurd en grijsbakkend gedraaid aardewerk aangetroffen.

Literatuur: -

Vindplaats 183

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413274.

MD-nummer: -

Coördinaten: 83610/441620.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: eeze vindplaats betreft een huisterp uit de Late Middeleeuwen.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: -

Vindplaats 184

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4516 & 404933.

MD-nummer: 09-05.

Coördinaten: 83625/441735.

Archeologische status: AMK-terrein 9424 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen op dekazettingen van Duinkerke 0.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een booronderzoek in 1968. In 1981 is de vindplaats onderworpen aan een archeologische veldkartering en in 2006 heeft er opnieuw een booronderzoek plaatsgevonden. De vindplaats wordt aan de hand van aangetroffen vondstmateriaal gedateerd van de 12^e eeuw en is in het landschap duidelijk zichtbaar.

Vondsten: er is onder andere fayence, kogelpot, Pingsdorf, witbakkend, roodbakkend en grijsbakkend gedraaid aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Bult 1983; Kruidhof 2006.

Vindplaats 185

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4567 & 404937.

MD-nummer: 09-10.

Coördinaten: 83390/442540.

Archeologische status: AMK-terrein 9423 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekazettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij veldkarteringen in 1982. In 2006 heeft er op deze huisterp een booronderzoek plaatsgevonden. Hierbij zijn in en direct onder de bouwvoor puinfragmenten en een klein aantal scherven aangetroffen. De locatie van de vindplaats is niet of nauwelijks zichtbaar als verhoging in het landschap. De terp wordt gedateerd in de 13^e en 14^e eeuw.

Vondsten: het vondstmateriaal uit 2006 betreft 2 scherven roodbakkend keramiek en 1 scherf Andenne aardewerk.

Literatuur: Bult 1983; Kruidhof 2006.

Vindplaats 186

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 404935.

MD-nummer: -

Coördinaten: 83285/442690.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisplaats onverhoogd.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een booronderzoek in 2006. Hierbij zijn puinspikkels een aardewerk opgeboord. Tevens is er aardewerk verzameld uit molshopen. De locatie van de vindplaats is niet of nauwelijks zichtbaar als verhoging in het landschap.

Vondsten: er zijn 3 scherven Andenne, 5 scherven grijsbakkend, 1 scherf kogelpot en 1 scherf Protosteengoed aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Kruidhof 2006.

Vindplaats 187

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4519.

MD-nummer: 04-06.

Coördinaten: 83840/443500.

Archeologische status: AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 188

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4520.

MD-nummer: 04-07.

Coördinaten: 83750/443410.

Archeologische status: AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 189

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4528.

MD-nummer: 04-14.

Coördinaten: 83980/443350.

Archeologische status: AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt tijdens een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de 13^e en 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 190

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4534

MD-nummer: 04-18.

Coördinaten: 83980/443320

Archeologische status:AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 191

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4521

MD-nummer: 04-08.

Coördinaten: 84030/443300

Archeologische status:AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de 13^e en 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 192

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4525

MD-nummer: 04-12.

Coördinaten: 84040/443100

Archeologische status:AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 193

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4523.

MD-nummer: 04-10.

Coördinaten: 84000/443180.

Archeologische status:AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de 11^e en 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 194

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4524.

MD-nummer: 04-11.

Coördinaten: 84020/443140.

Archeologische status: AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen. Volgens ARCHIS ligt deze vindplaats (door een tikfout) in de gemeente Pijnacker-Nootdorp.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 195

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4522.

MD-nummer: 04-09.

Coördinaten: 84040/443240.

Archeologische status: AMK-terrein 9415 (hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: dekafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: Deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd van de 11^e tot 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 196

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4526.

MD-nummer: 04-13.

Coördinaten: 84150/442980.

Archeologische status: AMK-terrein 9395 (zeer hoge archeologische waarde).

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982. De huisterp is vermoedelijk slechts zeer kort bewoond geweest en wordt gedateerd tussen 1200 en 1225.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983; Visscher 1993.

Vindplaats 197

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4568.

MD-nummer: 09-11.

Coördinaten: 84370/442350.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkar-

tering in 1982 en wordt gedateerd tussen de 13^e en 19^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 198

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 21982.

MD-nummer: 09-15.

Coördinaten: 84610/442000.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij graafwerkzaamheden voor de aanleg van een leiding in 1987. Aan de hand van het aangetroffen aardewerk worden er twee fasen vermoed. De eerste fase is het einde van de 12^e en het begin van de 13^e eeuw, de tweede fase is het laatste kwart van de 14^e eeuw. Bij graafwerkzaamheden in 2007 is er een kleine hoeveelheid Nieuwe Tijd aardewerk aangetroffen.

Vondsten: er zijn 2 scherven steengoed, 1 scherf kogelpot en 5 scherven handgevormd grijsbakkend aardewerk aangetroffen uit de Late Middeleeuwen. Uit de Nieuwe Tijd zijn er zeven scherven roodbakkend aardewerk en 1 fragment van een tegel.

Literatuur: Kerkhof & Bult 2009.

Vindplaats 199

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4548 & 28320.

MD-nummer: 07-10.

Coördinaten: 85010/442080.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft een huisterp die is ontdekt bij een veldkartering in 1982. In 1991 is de vindplaats doorsneden bij de aanleg van een leiding. Aan de hand van het aangetroffen materiaal wordt de terp gedateerd in de 13^e en 14^e eeuw.

Vondsten: er is onder andere Pingsdorf, Elmpt, Paffrath, steengoed, roodbakkend geglazuurd en grijsbakkend gedraaid aardewerk aangetroffen.

Literatuur: -

Vindplaats 200

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4547.

MD-nummer: 07-09.

Coördinaten: 84970/442370.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats uit de Late Middeleeuwen is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd tot de 14^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 201

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4546.

MD-nummer: 07-08.

Coördinaten: 84990/442420.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats met sporen uit de Late Middeleeuwen is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de 13^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 202

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413280.

MD-nummer: 07-06.

Coördinaten: 85307/442746.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 203

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4545.

MD-nummer: 07-07.

Coördinaten: 85260/442550.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze huisterp is ontdekt tijdens een veldkartering in 1982 en wordt gedateerd in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. De terp is in 1930 verlaten.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 204

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413282.

MD-nummer: 07-26.

Coördinaten: 85480/442140.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Late Middeleeuwen.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: het betreft hier (waarschijnlijk) een nederzetting. Aan de hand van de aangetroffen vondsten wordt de nederzetting

gedateerd in de tweede helft van de Late Middeleeuwen.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: -

Vindplaats 205

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413278.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81695/448385.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt in 2003. Uit historische kaartgegevens blijkt dat hier een boerderij heeft gestaan. Tijdens het onderzoek is een deel van een sloot met beschoeiing aangetroffen.

Vondsten: er zijn in totaal 75 vondsten verzameld. Het betreft voornamelijk aardewerk, keramisch bouwmetaal en dierlijk bot. Daarnaast zijn er ook een tinnen lepel en 2 vingerhoeden gevonden.

Literatuur: Goossens 2006.

Vindplaats 206

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413276.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81825/448150.

Archeologische status: -

Geologische ligging: dekaftzettingen van Duinkerke I.

Datering: Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt in 2004. Uit historische kaartgegevens blijkt dat hier een boerderij heeft gestaan. De kern van de nederzetting viel buiten het onderzochte areaal, waardoor er voornamelijk kuilen en sloten zijn aangetroffen. Ook zijn er enkele waterputten aangetroffen.

Vondsten: er zijn in totaal slechts 32 vondsten verzameld. Het betreft voornamelijk aardewerk, daarnaast is er ook een kleine hoeveelheid keramisch bouwmetaal, dierlijk bot en metaal aangetroffen.

Literatuur: Goossens 2006.

Vindplaats 207

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413284.

MD-nummer: -

Coördinaten: 80709/446162.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke I.

Datering: Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: de vindplaats is ontdekt bij werkzaamheden in 2005. Bij het aanleggen van de bouwput voor een boerderij zijn drie waterputten aangetroffen. De waterputten bevonden zich op het erf van een nog bestaande boerderij. De waterputten worden gedateerd in de Nieuwe Tijd. De putten hoefden voor de nieuwbouw niet afgebroken te worden.

Vondsten: er is geen vondstmateriaal aangetroffen.

Literatuur: -

Vindplaats 208

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413286.

MD-nummer: -

oördinaten: 81720/440421.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Nieuwe Tijd.

Complextype: economie, molen.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats betreft de Schouw- of Slink-slootmolen. Deze molen is ontdekt bij sloop van de machinistenwoning uit 1884 die bij het gemaal stond waarvan de molen een voorganger was. De molen is gebouwd in 1689 en heeft vermoedelijk twee houten voorgangers gehad. De oudste vermelding in de historische literatuur dateert uit 1502. Bij de sloopwerkzaamheden in 2007 kon een groot deel van de funderingen worden blootgelegd. Ook is duidelijk geworden dat de molen onderkelderd is geweest en zijn er sporen aangetroffen van diverse verbouwingen van de molen aangetroffen.

Vondsten: er is veel aardewerkaangetroffen, voornamelijk uit de 18^e en 19^e eeuw.

Literatuur: Bult 2008.

Vindplaats 209

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413288.

MD-nummer: -

Coördinaten: 82085/440850.

Archeologische status: -

Geologische ligging: Hollandveen.

Datering: Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: bij de begeleiding van graafwerkzaamheden in 2007 is er een stuk muurwerk aangetroffen dat bestond uit IJsselstenen. Aan de hand van het aangetroffen aardewerk wordt de bewoning gedateerd vanaf de 17^e eeuw.

Vondsten: er zijn 7 fragmenten roodbakkend aardewerk, 4 fragmenten van melkteilen, 2 fragmenten faience aardewerk en 1 fragment witbakkend aardewerk aangetroffen.

Literatuur: Kerkhof & Bult 2009.

Vindplaats 210

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4569.

MD-nummer: 09-12.

Coördinaten: 82400/441120.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Nieuwe Tijd.

Complextype: nederzetting, huisterp.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in 1982. Verder heeft er geen archeologisch onderzoek plaatsgevonden. De huisterp wordt aan de hand van het vondstmateriaal gedateerd in de 17^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: Bult 1983.

Vindplaats 211

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 4565.

MD-nummer: 09-08.

Coördinaten: 83420/441520.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Nieuwe tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: deze vindplaats is ontdekt bij een veldkartering in de jaren '70 van de vorige eeuw; er heeft geen verder archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Op de locatie staat tegenwoordig een boerderij. Aan de hand van vondstmateriaal wordt de vindplaats gedateerd in de 16^e eeuw.

Vondsten: nadere informatie over eventueel vondstmateriaal ontbreekt.

Literatuur: -

Vindplaats 212

ARCHIS-Waarnemingsnummer: 413234.

MD-nummer: -

Coördinaten: 81964/441780.

Archeologische status: -

Geologische ligging: geulafzettingen van Duinkerke 0.

Datering: Nieuwe tijd.

Complextype: nederzetting, onbepaald.

Korte beschrijving vindplaats: bij de begeleiding van graafwerkzaamheden in 2007 is er een stuk beerput aangetroffen dit bestond uit gemetselde bakstenen met een betonnen rand. In de beerput zijn geen vondsten aangetroffen. Aan de hand van het op het erf aangetroffen aardewerk wordt de bewoning gedateerd vanaf de 17e eeuw.

Vondsten: drie scherven roodbakkend aardewerk en één scherf Westerswald-steengoed.

Literatuur: Kerkhof & Bult, 2009.

Bijlage 2

Referentielijst terminologie lithostratigrafische eenheden

<i>Zagwijn & Van Staalduinen (1975)</i>	<i>Vos et al. (2007)</i>
Westland Formatie	Formatie van Naaldwijk
<i>Afzettingen van Duinkerke</i>	<i>Laagpakket van Walcheren</i>
<i>Afzettingen van Duinkerke III</i>	<i>Laag van Poeldijk</i>
<i>Afzettingen van Duinkerke II</i>	<i>Gantel Laag</i>
<i>Afzettingen van Duinkerke I</i>	<i>Hoekpolder Laag</i>
<i>Afzettingen van Duinkerke 0</i>	<i>Laagpakket van Wormer</i>
<i>Afzettingen van Calais IV</i>	<i>Laagpakket van Wormer</i>
<i>Afzettingen van Calais III</i>	<i>Laag van Zoetermeer</i>
<i>Afzettingen van Calais II</i>	<i>Laagpakket van Wormer</i>
<i>Afzettingen van Calais I</i>	<i>Laagpakket van Wormer</i>
<i>Jonge Duinen</i>	<i>Laagpakket van Schoorl</i> <i>Laag van Den Haag</i>
<i>Oude Duin- en Strandzanden</i>	<i>Laagpakket van Zandvoort</i>
<i>Oude Duinen</i>	<i>Laag van Ypenburg</i>
<i>Oude Strandzanden</i>	<i>Laag van Rijswijk</i>
Westland Formatie	Formatie van Naaldwijk
<i>Hollandveen</i>	<i>Hollandveen Laagpakket</i>
<i>Hollandveen tussen Duinkerke 0 & I</i>	<i>Holland Veen split boven hoofdveenlaag</i>
<i>Hollandveen tussen Duinkerke & Calais</i>	<i>Hoofd Hollandveenlaag</i>
<i>Hollandveen tussen Calais III & IV</i>	<i>Holland Veen split onder hoofdveenlaag</i>
<i>Basisveen</i>	<i>Basisveen Laag</i>

Bijlage 3

Besluitvormings- en onderzoekstraject

3.1 Inleiding

Het besluitvormingstraject ten aanzien van archeologische waarden is beschreven in het handboek Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.1.¹ De KNA is onderdeel van het kwaliteitsstelsel dat in het kader van het Verdrag van Malta² is ontwikkeld en geldt als leidraad voor de uitvoering van archeologische werkzaamheden. In de KNA worden eisen gesteld aan zowel de uitvoerder als aan het bevoegd gezag. Deze eisen hebben betrekking op de vorm, inhoud, informatieplicht, verslaglegging en deskundigheid die een rol spelen in de uitvoering van archeologisch onderzoek.

Het besluitvormingstraject zoals dat is vastgelegd in de KNA is gekoppeld aan een archeologisch onderzoekstraject. Dit traject is in principe standaard en treedt in werking bij de planvorming voor bodemverstorende activiteiten op bepaalde locaties of van een bepaalde omvang.

3.2 Het archeologisch besluitvormings- en onderzoekstraject

Wanneer bodemverstorende activiteiten van een bepaalde omvang of in bekende archeologisch waardevolle gebieden worden gepland moet het archeologisch voortraject worden doorlopen om een besluit te nemen over de verlening van vergunningen. Dit voortraject bestaat in eerste instantie uit een bureauonderzoek en kan eventueel worden aangevuld met een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Begeleiding (AB).

3.2.1 Bureauonderzoek

Het doel van een archeologisch bureauonderzoek is om, aan de hand van bestaande bronnen, informatie te verwerven over de bekende of verwachte archeologische waarden binnen een bepaald gebied. Het bureauonderzoek resulteert in een standaardrapport waarin een gespecificeerde archeologische verwachting voor het onderzochte gebied is beschreven. Hierin worden de aan- of afwezigheid, het karakter, de omvang, datering, gaafheid, conservering en relatieve kwaliteit van de verwachte of bekende archeologische waarden besproken.

Op basis van het bureauonderzoeksrapport wordt een beslissing genomen over het vervolgetraject. Hierbij bestaan twee mogelijkheden: er kan besloten worden dat er geen vervolgonderzoek nodig is. Hiermee eindigt het archeologisch besluitvormingstraject en kunnen de nodige vergunningen worden verstrekt. Er kan ook worden besloten dat ten behoeven van de besluitname voor vergunningverlening een IVO of AB noodzakelijk is. Voor dergelijk aanvullend onderzoek moet een Programma van Eisen (PvE) worden opgesteld door een bevoegd archeoloog en worden goedgekeurd door het bevoegd gezag.

3.2.2 Programma van Eisen

Het Programma van Eisen (PvE) is een van de hoekstenen van de KNA. In het PvE wordt de inhoudelijke vraagstelling van het archeologisch onderzoek geformuleerd (wat moet worden onderzocht), worden aanwijzingen voor de praktische uitvoering gegeven (hoe moet iets worden onderzocht) en kunnen aanvullende eisen worden gesteld aan de uitvoerder.

¹ Voorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, 2006. In te zien op www.sikb.nl.

² Ministeries van WVC en BuZa 1992.

Omdat in een PvE wordt vastgelegd aan welke eisen een IVO, AB of archeologische opgraving moet voldoen, speelt het een grote rol in het archeologisch werkproces. Door middel van PvE's, wordt gewaarborgd dat archeologische monumentenzorg (AMZ) en kennisvorming op een hoogwaardige manier verlopen. Een goedgekeurd PvE is dan ook één van eisen waaraan voldaan moet worden voor een archeologisch veldonderzoek kan worden uitgevoerd. De opdrachtgever van het onderzoek is verantwoordelijk voor het laten opstellen van een PvE en kan op basis hiervan de opdracht aanbesteden. Een PvE is aan veroudering onderhevig: een goedgekeurd PvE kan na een jaar door de betreffende bevoegde overheid worden ingetrokken op basis van voortschrijdend inzicht.

3.2.3 Inventariserend Veldonderzoek

Het doel van een IVO is het aanvullen en toetsen van de gespecificeerde verwachting die is geformuleerd in het bureauonderzoek (paragraaf 2.2.1). Door middel van waarnemingen in het veld, wordt tijdens een IVO extra informatie verkregen over de bekende of verwachte archeologische waarden in een onderzoeksgebied. Deze worden onderzocht op hun aan- of afwezigheid, omvang, aard, karakter, datering, gaafheid, conservering en inhoudelijke kwaliteit. Op basis van de resultaten van de IVO wordt een selectiebesluit genomen over het vervolgetraject. Een IVO moet dan ook worden uitgevoerd tot op het niveau waarop deze beslissing goed onderbouwd genomen kan worden. Cruciaal voor het uitvoeren van een IVO is de keuze van de onderzoeksmethode. Deze methode moet dusdanig gekozen worden dat de verwachting uit het bureauonderzoek op een (volgens het PvE) correcte wijze getoetst kan worden in het veld.

Er bestaan verschillende vormen van onderzoek voor verschillende typen vindplaatsen. Soms volstaat een oppervlaktekartering, soms moet tot 5 meter diep geboord worden en soms is een proefsleuf noodzakelijk. Indien er in het PvE geen gewenste onderzoeksmethode is beschreven, kan het aan de deskundigheid van de uitvoerder worden overgelaten om de meest effectieve en efficiënte methode te selecteren. De KNA biedt hiervoor een keuzediagram. Boor- en proefsleuvenonderzoek zijn momenteel de meest gangbare, breed inzetbare onderzoeksmethoden voor het opsporen van vindplaatsen. In veel gevallen kunnen deze methoden worden aangevuld met een oppervlaktekartering.

3.2.4 Archeologische Begeleiding

Om de bevindingen van een bureauonderzoek aan te vullen dient, in een reguliere AMZ-situatie, altijd gekozen te worden voor een IVO of, wanneer de resultaten daar aanleiding toe geven, voor een archeologische opgraving. Alleen in uitzonderlijke gevallen kan gekozen worden voor een AB. Een van de belangrijkste voorwaarden hiervoor is dat het om kleine bodemingrepen gaat, vaak in een (relatief) groot gebied.

Een AB kan ook worden uitgevoerd buiten de reguliere AMZ-praktijk, namelijk wanneer het gaat om vergunningverlening voor terreinen met een archeologische status die zijn gewaardeerd door het rijk, de provincie of de gemeente (bijvoorbeeld beschermde monumenten). Een AB kan worden opgelegd als voorschrift voor het verlenen van een vergunning voor werkzaamheden aan een beschermd monument, ontgroning, sloop van een beschermd stad- of dorpsgezicht, aanleg of bouw in het kader van een bestemmingsplan of het verlenen van een vrijstellingsbesluit in het kader van de wet RO.

Wanneer een AB voor het selectiebesluit in het kader van het archeologisch voortraject, heeft ze het doel van een IVO: het aanvullen en toetsen van het verwachtingsmodel uit het bureauonderzoek. Wanneer ze plaatsvindt na

het selectiebesluit heeft ze het doel van een archeologische opgraving: het documenteren en veiligstellen van materiaal van een archeologische vindplaats. Wanneer de AB betrekking heeft op bodemingrepen op gewaardeerde terreinen met een archeologische status is het doel om archeologische waarden te documenteren die binnen de grenzen van de verstoring worden waargenomen. In dergelijke gevallen heeft een AB meerwaarde, omdat op deze manier kan gecontroleerd dat de werkzaamheden worden uitgevoerd op een manier die tot zo min mogelijk schade aan het bodemarchief leidt.

3.2.5 Selectiebesluit

Op basis van de resultaten uit het bureauonderzoek en de daarop volgende IVO of AB wordt een waardering en (selectie)advies uitgesproken over de archeologische waarden in het onderzochte gebied. Op basis van dit advies neemt het bevoegd gezag een selectiebeleid in het kader van de vergunning verlening. Hierbij kan besloten worden om de vergunning te verlenen zonder voorwaarden, of met voorwaarden, zoals het aanpassen van de plannen. Verder kan een vergunning kan worden verleend onder de voorwaarde dat er, voorafgaand aan de bodemverstoring, een archeologische opgraving plaatsvindt, of, tijdens de bodemverstoring, een AB wordt uitgevoerd. Tenslotte bestaat de mogelijkheid dat een vergunning niet wordt verleend, wat meestal leidt tot fysieke bescherming van het archeologisch waardevolle terrein.

Het voortraject en daarop gebaseerde selectiebesluit kunnen dus tot drie scenario's leiden. Er kan worden besloten dat vervolgonderzoek niet noodzakelijk is, waarmee het archeologisch besluitvormings- en onderzoekstraject eindigt en de vergunningen kunnen worden verleend. Er kan besloten worden tot een archeologische opgraving of, in uitzonderlijke gevallen, een AB (paragraaf 3.2.4) of er kan worden besloten tot fysieke bescherming van (een deel van) het onderzoeksgebied.

3.2.6 Archeologische opgraving

Het doel van een archeologische opgraving is het documenteren van gegevens en het veiligstellen van materiaal van archeologische vindplaatsen, om de informatie te behouden die noodzakelijk is om kennis van het verleden op te bouwen. De kwaliteitseisen waaraan een opgraving moet voldoen en de vragen die men met het onderzoek moet proberen te beantwoorden zijn vastgelegd in het PvE en eventuele aanvullende stukken. De aanvang en beëindiging van een archeologische opgraving worden besloten in gezamenlijk overleg tussen de opdrachtgever en de uitvoerende instantie. Na uitvoering van het onderzoek kunnen de vergunningen worden afgegeven en kan het terrein worden vrijgegeven voor verdere bodemingrepen.

Wanneer het archeologische veldwerk is beëindigd, vindt een evaluatie plaats, waarbij de resultaten van het veldwerk in het licht van de, in het PvE geformuleerde, vraagstelling worden geanalyseerd. Ook vindt hierbij een beoordeling van de vondsten en monsters plaats, die leidt tot een selectie van het uit te werken materiaal. Ter afsluiting van de opgraving worden de resultaten vastgelegd in een standaardrapport, dat uiterlijk twee jaar na beëindiging van het veldwerk dient te zijn opgeleverd. Het rapport moet worden goedgekeurd door de daartoe bevoegde instantie. De vondsten van de opgraving en de daarbijbehorende documentatie, dienen ook uiterlijk twee jaar na beëindiging van de opgraving te worden overgedragen aan het betreffende depot.

3.2.7 Fysieke bescherming van archeologisch waardevolle terreinen

In uitzonderlijke gevallen kan ervoor gekozen worden om geen vergunning tot bodemverstoring af te geven voor een bepaald gebied. Dit leidt meestal tot

het nemen van maatregelen om de archeologische waarden op dergelijke terreinen fysiek te beschermen. Fysieke bescherming heeft tot doel om (verder) verval van de aanwezige archeologische waarden te voorkomen en om, indien mogelijk, eventuele toegebrachte schade te herstellen. Fysieke bescherming richt zich op het duurzaam in stand houden van archeologische resten in situ als bron van kennis en beleving. Zie bijlage 5 voor een meer gedetailleerde uiteenzetting en enkele praktijkvoorbeelden van de fysieke bescherming van archeologisch waardevolle terreinen.

3.3 Archeologische besluitvorming in de gemeente Midden-Delfland

Het archeologisch besluitvormingstraject zoals dat in de gemeente Midden-Delfland fungeert is in principe gelijk aan het hierboven besproken traject zoals dat is vastgelegd in de KNA. In de Wet Archeologische Monumentenzorg (WAMZ)³ hebben gemeenten een grote verantwoordelijkheid gekregen voor de omgang met archeologische waarden binnen het door hen bestuurd gebied. Concreet betekent dit dat de gemeente Midden-Delfland een goed onderbouwd en beschreven archeologisch beleid moet hebben⁴ en dat zij in principe zelf optreedt als bevoegd gezag inzake vergunningverlening waarbij archeologische waarden een rol spelen.

Voor het nemen van dergelijke beslissingen als bevoegd gezag is archeologisch inhoudelijke kennis nodig. Omdat Midden-Delfland geen gemeentearcheoloog in dienst heeft, heeft zij een gemeenschappelijke regeling gesloten met de gemeente Delft. Op deze manier kan Midden-Delfland de expertise van de gemeentelijke archeologische dienst van Delft (Erfgoed Delft e.o./Archeologie) inzetten in besluiten waarin het archeologisch belang moet worden meegewogen. Op deze manier treedt Erfgoed Delft e.o./archeologie indirect op als bevoegd gezag voor de gemeente Midden-Delfland. De enige uitzondering hierop is dat bij vergunningaanvragen die betrekking hebben op terreinen waar zich wettelijk beschermde archeologische monumenten bevinden de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) optreedt als bevoegd gezag.

3.3.1 Besluitvormings- en onderzoekstraject

Als basis voor het meewegen van het archeologisch belang bij vergunningverlening in de gemeente Midden-Delfland, dienen de archeologische verwachtingskaart (hoofdstuk 6) en beleidsadvieskaart (hoofdstuk 7), die onderdeel zijn van het onderhavige rapport. Het toetsen van plannen aan, met name, de beleidsadvieskaart, is de eerste stap in de archeologische besluitvorming. Deze stap kan worden vergeleken met het bestaande proces waarbij vergunningaanvragen worden getoetst aan de fungerende bestemmingsplannen. De 'archeologische' toetsing kan worden geïntegreerd in de huidige werkwijze van het toetsen van vergunningaanvragen in het kader van bouwen en milieu en kan worden uitgevoerd door de gemeentelijke afdeling die daarmee belast is.

Aan de hand van het resultaat van deze toetsing kunnen de te nemen vervolgstappen worden bepaald. Wanneer blijkt dat de voorgenomen bodemingreep zich beperkt tot een schaal die op de beleidsadvieskaart is vrijgesteld van AMZ hoeven geen verdere stappen te worden ondernomen. De benodigde vergunningen kunnen dan zonder beperkingen worden verleend. Wanneer blijkt dat de voorgenomen bodemingreep de vastgestelde grenzen overschrijdt of wordt uitgevoerd in een gebied waarvoor op de archeologische kaarten geen gedetailleerde verwachting kon worden uitgesproken, moet een archeologisch bureauonderzoek worden uitgevoerd naar de kans op het voorkomen van archeologische waarden.

Op basis van de in het bureauonderzoek geformuleerde verwachting neemt het bevoegd gezag een beslissing over het vervolstraject. Er kan besloten worden dat geen aanvullend onderzoek nodig is, waarna het terrein wordt

³ Ministerie van OCW 2007.

⁴ De archeologische waardenkaart en beleidsadvieskaart die onderdeel zijn van het onderhavige rapport vormen hiervoor de basis.

vrijgegeven voor vergunningverlening. Ook kan besloten worden dat aanvullende informatie moet worden verkregen met behulp van een IVO of, in uitzonderlijke gevallen een AB. Op basis van de resultaten van deze IVO (of AB) kan het bevoegd gezag vervolgens beslissen het terrein vrij te geven, het terrein te laten opgraven, de bouwwerkzaamheden archeologisch te laten begeleiden of het terrein fysiek te beschermen. In het geval van een opgraving is het terrein na voltooiing van het werk vrij voor vergunningverlening (meestal zonder beperkingen). In het geval van een AB van de bodemverstorende werkzaamheden wordt de vergunning verleend voor aanvang van deze activiteiten. In het geval van fysieke bescherming wordt geen vergunning verleent, of pas nadat is voldaan aan bepaalde beschermingsmaatregelen.

In het kader van het archeologische besluitvormings- en onderzoekstraject in de gemeente Midden-Delfland moet rekening worden gehouden met een aantal eisen en leidraden:

- Besluitname over de vorm en inhoud van archeologisch onderzoek dient steeds te gebeuren door of in overleg met het bevoegd gezag.
- Vanaf het begin van het archeologisch besluitvormingstraject moet rekening worden gehouden met de kosten voor het volledige archeologisch onderzoekstraject. Bij ruimtelijke ontwikkelingen met grondexploitatie moeten deze kosten verhaald worden via een exploitatieplan, tenzij de kosten anders verzekerd zijn, bijvoorbeeld door middel van een anterieure overeenkomst.
- In het kader van de kostenraming voor archeologisch onderzoek wordt aangeraden om in een zo vroeg mogelijk stadium offertes aan te vragen bij de desbetreffende (gekwalificeerde) onderzoeksbureaus. Het is verstandig om, op basis van het PvE, verschillende offertes aan te vragen.
- In bestekken moet voldoende tijd gereserveerd worden voor het vereiste archeologisch onderzoek. Derden, zoals projectontwikkelaars, grondeigenaren en pachters, moeten vroegtijdig betrokken worden bij het archeologisch besluitvormingsproces.
- Het zogenaamde IVO-booronderzoek (inventariserend veldonderzoek door middel van een karterend booronderzoek) is de enige vorm van archeologisch veldwerk waarvoor geen PvE vereist is. Voor deze vorm van onderzoek kan worden volstaan met een Plan van Aanpak, waarin de doelen van het onderzoek worden beschreven en hoe deze bereikt worden. Voor al het overige veldwerk (IVO-proefsleuven, AB, archeologische opgraving) is een, door het bevoegd gezag goedgekeurd, PvE verplicht.
- Archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd door een deskundige partij die voldoet aan de in de KNA opgestelde regels en in het bezit is van een vergunning voor het uitvoeren van archeologisch (veld)onderzoek.
- Nieuwe archeologische gegevens die worden verkregen tijdens het archeologisch onderzoekstraject moeten worden aangemeld in het landelijke Archeologische Informatie Systeem (ARCHIS) dat wordt beheerd door de RCE.

Bijlage 4

De kwetsbaarheid van archeologische waarden

4.1 Inleiding

Omdat archeologische waarden onlosmakelijk zijn verbonden met de bodem, zijn ze zeer kwetsbaar voor bodemingrepen. Wanneer de bodem verstoord wordt, worden eventueel aanwezige archeologische resten ook verstoord en soms zelfs geheel vernietigd. Hoe kwetsbaar archeologische resten bij verschillende bodemingrepen zijn is afhankelijk van verschillende factoren, zoals de lokale geologische situatie, de omvang en diepte van de bodemingrepen en de aard en diepteligging van de archeologische waarden.⁵

Enerzijds kunnen archeologische resten bedreigd worden door grondwerkzaamheden die direct tot beïnvloeding van de aanwezige waarden leiden, zoals graafwerkzaamheden in het kader van (land- en tuin)bouwactiviteiten en natuurontwikkeling. Anderzijds kunnen ze bedreigd worden door de (lange termijn) gevolgen van bepaalde werkzaamheden, zoals het aanbrengen van extra gewicht op het maaiveld of het verlagen van het grondwaterpeil.

4.2 Grondwerkzaamheden met directe invloed

Grondwerkzaamheden die direct bedreigend zijn voor archeologische waarden zijn verschillende soorten graafwerkzaamheden. In het kader van bouwwerkzaamheden wordt bijvoorbeeld vaak tot diep onder de bouwvoor gegraven, zoals bij de aanleg van funderingen en het uitgraven van kelders. Ook bij sloopwerkzaamheden worden vaak elementen onder de bouwvoor verwijderd, waarbij archeologische waarden verstoord kunnen worden.

Onder bodemverstorende werkzaamheden in het kader van land- en tuinbouw vallen verschillende vormen van diepe groundbewerking, zoals woelen, diepploegen, mengploegen en frezen. Hierbij kan verstoring van de bodem tot circa 2 meter onder het maaiveld optreden. Ook het ploegen van gronden tot een diepte van slechts 30-40 centimeter onder het maaiveld kan tot aantasting van archeologische waarden leiden: ploegen veroorzaakt erosie, waardoor de dikte van de (oorspronkelijke) bouwvoor afneemt en archeologische resten binnen bereik van de ploeg kunnen komen. Artefacten kunnen vervolgens worden opgeploegd en in secundaire context terecht komen in de bouwvoor.

Land- en tuinbouwgronden worden bovendien vaak geëgaliseerd. Hierbij worden de hogere delen van een perceel (deels) afgegraven en wordt deze grond gebruikt om de lagere delen op te hogen. De hogere reliëfelementen bestaan vaak uit natuurlijke verhogingen, zoals verlandde geularmen en kunstmatige verhogingen, zoals huisterpen. Deze hoge plekken waren in het verleden aantrekkelijk voor bewoning en bevatten dus vaak archeologische vindplaatsen. Met het egaliseren van dergelijke verhogingen verdwijnen niet alleen archeologische waarden, maar ook belangrijke cultuurlandschappelijke en historisch-geografische elementen.

Wanneer grondverzet optreedt in het kader van natuurontwikkeling kan dit ook nadelige gevolgen hebben voor archeologische waarden. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het aanleggen of kappen van bossen, het uitdiepen van oude beeklopen of het uitgraven van plassen. Natuurontwikkeling kan ook bijdragen aan het beschermen van archeologische waarden, bijvoorbeeld door het inrichten van een groenzone op een archeologisch waardevol terrein.

⁵ Kars en Smit, 2003.

De laatste categorie van grondwerkzaamheden die direct bedreigend zijn voor archeologische waarden zijn verschillende soorten van ontgroningen, zoals het afgraven van gebieden ten behoeve van kleiwinning en het graven van sloten in het kader van landinrichting. Bij dergelijke ingrepen kunnen archeologische grondsporen verdwijnen, kan archeologisch materiaal worden verplaatst en de ruimtelijke context van een vindplaats worden verstoord.

4.3 Werkzaamheden met schadelijke invloed op termijn

Werkzaamheden kunnen ook op termijn een schadelijke invloed hebben op in de grond aanwezige archeologische waarden. Door het aanbrengen van extra gewicht op het maaiveld treedt inklinking van de ondergrond op. Hierbij worden in de bodem aanwezige archeologische vindplaatsen samengedrukt. De toenemende druk kan zich zowel verticaal als horizontaal vertalen, waarbij vindplaatsen worden 'uitgesmeerd' of 'gebroken' en de ruimtelijke context van de archeologische resten wordt verstoord. Extra gewicht op het maaiveld ontstaat bijvoorbeeld door het aanbrengen van oppervlakteverhardingen, ophogingslagen of het aanleggen van een dijklichaam, maar ook door in een bepaald gebied (langdurig) te rijden met zwaar materiaal, zoals (land)bouwmachines.

Verlagingen van het grondwaterpeil kunnen (op termijn) een verwoestende werking hebben op archeologische resten. Hierbij zijn vooral eventueel aanwezige organische materialen zeer kwetsbaar, zoals (voorwerpen van) hout, been en textiel. Dergelijk materiaal blijft alleen bewaard in verkoolde (verbrande) toestand, of wanneer ze onttrokken zijn aan zuurstof en zich dus onder het grondwaterpeil bevinden. Bij peilverlagingen neemt de diepte toe tot waarop zuurstof kan doordringen in de bodem. Hierdoor ontstaat oxidatie en vergaan organische resten.

Het dieper in de bodem doordringen van zuurstof betekent ook dat plantenwortels en bodemdieren zich dieper in de bodem kunnen nestelen. Zij doorwoelen de bodem waarbij archeologische resten worden verplaatst. Ook ontstaat hierdoor homogenisering van de bodem waardoor archeologische grondsporen verdwijnen. Bovendien kunnen schimmels en bacteriën dieper in de bodem doordringen. Hun invloed leidt uiteindelijk tot volledige afbraak van het resterende materiaal. Bij archeologische onderzoek in Waterland, Limmen-Heiloo en de Alblasserwaard werden de gevolgen van peilverlagingen bestudeerd.⁶ Hieruit bleek dat de aanwezige archeologische, organische materialen zeer snel werden aangetast.

⁶ *Exaltus 1996; Exaltus & Soonius, 1997a en 1997b.*

Bijlage 5

Fysieke bescherming en inrichting van archeologisch waardevolle terreinen

5.1 Inleiding

Archeologisch waardevolle terreinen kunnen fysiek worden beschermd om (verder) verval van de aanwezige archeologische waarden te voorkomen en om, indien mogelijk, eventuele toegebrachte schade te herstellen. Het doel van fysieke bescherming is het duurzaam in stand houden van archeologische waarden *in situ* als bron van kennis en beleving. Om dit te bereiken kunnen verschillende maatregelen in het kader van beheer en inrichting worden genomen. De fysieke bescherming van archeologisch waardevolle terreinen kan gepaard gaan met inpassing van deze terreinen in ruimtelijke ontwikkeling en met publieksgerichte informatie- en recreatievoorzieningen.⁷

In het kader van het Verdrag van Malta⁸ is de fysieke bescherming van archeologisch waardevolle terreinen gekoppeld aan kwaliteitseisen die zijn vastgelegd in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA).⁹ De eisen hebben betrekking op het beheer en de inrichting van archeologisch waardevolle terreinen, maar ook op de procedure die doorlopen moet worden voor tot bescherming kan worden overgegaan.

5.2 Beheer en inrichting

Op archeologisch waardevolle terreinen die fysiek beschermd worden, worden beheers- en inrichtingsmaatregelen genomen om de aanwezige archeologische waarden op lange termijn, *in situ*, te behouden. Onder beheer vallen alle maatregelen die nodig zijn om te zorgen dat het terrein in goede staat is en ook zo blijft. Het betreft hier vooral lange termijn maatregelen, zoals het plegen van (jaarlijks) onderhoud en het monitoren van het terrein.

Met behulp van inrichtingsmaatregelen worden de meest gunstige voorwaarden voor behoud gecreëerd, waarbij geen schade mag ontstaan aan de aanwezige archeologische waarden. Belangrijk hierbij is een maximale reversibiliteit, zodat de maatregelen altijd kunnen worden teruggedraaid zonder dat hierbij schade optreedt aan de archeologische waarden. Onder inrichtingsmaatregelen vallen voornamelijk de eenmalig te treffen beschermingsmaatregelen die noodzakelijk zijn om (verdere) aantasting van het terrein te voorkomen.

5.3 Deelprocessen van fysieke bescherming

Binnen het protocol fysiek beschermen in de KNA¹⁰ worden twee deelprocessen onderscheiden. Het eerste deelproces is het opstellen van een archeologische visie op beheer en inrichting. Het opstellen van een dergelijk beheersplan is van cruciaal belang en vindt altijd plaats wanneer wordt besloten tot de fysieke bescherming van een terrein. In dit beheersplan kunnen plannen voor inrichting en monitoren van het terrein worden opgenomen, maar dit is niet noodzakelijk het geval. Het tweede deelproces bestaat uit het opstellen van archeologische richtlijnen voor beheer en inrichting. Dit vindt alleen plaats indien dit noodzakelijk wordt geacht.

⁷ Zie bijvoorbeeld *Ruimtelijke ontwerpen en archeologie* (van Marrewijk, 1998) en *Archeologisch erfgoed goed beheerd. Behoud, inrichting en beheer in het landelijk gebied* (Anema, 1997).

⁸ Ministeries van WVC en BuZa 1992.

⁹ KNA 3.1, *protocol 4005: fysiek beschermen* (www.sikb.nl). Voorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, 2006.

¹⁰ Voorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, 2006.

5.3.1 Opstellen archeologische visie op beheer en inrichting

De archeologische visie op beheer en inrichting wordt gebaseerd op een beschrijving van de inhoudelijke en fysieke kwaliteit van het te beschermen terrein en de aanwezige archeologische resten. In het beheersplan wordt uiteengezet welke archeologische waarden, in welk gebied in stand gehouden moeten worden en waarom. Er wordt aangegeven met welk doel beheer en inrichting van een bepaald terrein wordt nagestreefd, wat het belang daarvan is, welke vorm het dient aan te nemen en wat dit in de praktijk betekend. Eventueel wordt in het beheersplan aangegeven wat de relatie is tussen het te beschermen terrein en de rest van het landschap en de eventueel daarin voorkomende overige cultuurhistorische waarden.

De archeologische visie dient te worden opgesteld door een deskundige en te worden goedgekeurd door de daartoe bevoegde overheid. Vervolgens kan het proces worden vrijgegeven voor uitvoering of, indien nodig, het opstellen van archeologische richtlijnen voor beheer en inrichting.

5.3.2 Opstellen van archeologische richtlijnen voor beheer en inrichting

In de archeologische richtlijnen voor beheer en inrichting wordt beschreven welke beheersmaatregelen bijdragen aan het bereiken van het doel van instandhouding zoals dat is vastgelegd in de archeologische visie. In de richtlijnen wordt aangegeven hoe beheers- en inrichtingsmaatregelen afgestemd moeten worden op de aanwezige archeologische waarden, zodat hieraan geen schade ontstaat bij de uitvoering van de voorgestelde maatregelen.

In de archeologische richtlijnen worden alle voorwaarden besproken die gesteld worden aan de inrichting van het terrein. Naast de aard van de maatregelen worden, indien nodig, zaken besproken zoals de wijze en omstandigheden van uitvoering, de inzet van werktuigen, eisen aan de uitvoerder van het werk en de intensiteit van een eventuele archeologische begeleiding. Ook wordt ingegaan op de fysieke terreineigenschappen die ontzien moeten worden en welke beperkingen dit met zich meebrengt.

Net als de archeologische visie moeten deze archeologische richtlijnen worden voorgelegd aan en goedgekeurd door een daartoe bevoegde overheid. Na goedkeuring kan overgegaan worden op de praktische uitvoering van de vastgestelde maatregelen.

5.4 De huidige praktijk

In de praktijk krijgt het hierboven beschreven proces vaak vorm doordat de verschillende betrokken partijen (de grondbezitter, lokale overheid, archeologische instantie etc.) overgaan op bepaalde beschermingsmaatregelen, in overleg met het bevoegd gezag. Bij de uitwerking van deze maatregelen zijn verschillende deskundigen betrokken, zoals archeologen, ontwerpers, architecten en ingenieurs. De kosten van de beschermingsmaatregelen worden vaak opgenomen in de projectkosten.

Het is belangrijk om bij de fysieke bescherming van archeologisch waardevolle terreinen ook te voorzien in beheer en onderhoud van het terrein nadat de beschermingsmaatregelen gerealiseerd zijn. De financiering voor dergelijk beheer is (nog) niet wettelijk vastgelegd en dient dan ook op vrijwillige basis te worden ondernomen. Gemeenten kunnen het beheer van beschermde terreinen zelf op zich nemen. Dit is vooral goed mogelijk wanneer beheer van het terrein sowieso al onder verantwoordelijkheid van de gemeente valt, zoals bij een parkeerterrein of groenstrook. Ook kan de Archeologische Monumentenwacht Nederland voorzien in het beheer van fysiek beschermde archeologische terreinen. Bij deze instelling kan een abonnement worden afgesloten.

5.5 Voorbeelden van fysieke bescherming

Ter illustratie volgen hieronder enkele voorbeelden van fysieke beschermingsmaatregelen die zijn toegepast in Nederland, al dan niet in combinatie met publieksgerichte ontsluiting.

Het ophogen van het maaiveld

Door het ophogen van het maaiveld wordt een nieuw maaiveld gecreëerd op een hoogte die voorkomt dat geplande bodemingrepen in een bepaald gebied niet doordringen tot de aanwezige archeologische laag. Het aanbrengen van een ophogingspakket kan echter leiden tot zetting, wat negatieve gevolgen kan hebben voor de aanwezige archeologische waarden.¹¹ De gevolgen van het aanbrengen van een ophogingslaag moeten dus zorgvuldig onderzocht worden, voordat besloten wordt om deze beschermingsmaatregel in te zetten.

Een praktijkvoorbeeld van het ophogen van het maaiveld is te vinden in het plangebied Lanxmeer in de gemeente Culemborg (provincie Utrecht). In dit plangebied bevinden zich de fundamenten van het huis Caetshage uit de 14^e eeuw. Om de nog in de ondergrond aanwezige fundamenten van dit huis te beschermen is een kunstmatige verhoging (terp) aangelegd waarop een stadsboerderij is gebouwd.

Afdekken door een parkeer- of speelplaats

Hierbij bevindt het totale archeologisch waardevolle terrein zich uiteindelijk onder een klinkerbestrating of asfaltlaag, waardoor verstoring van de vindplaats wordt voorkomen. Net als bij het aanbrengen van een ophogingslaag moet voor het afdekken met een parkeer- of speelplaats eerst een onderzoek worden gedaan naar de nadelige gevolgen van zetting. Door gebruik te maken van verschillende kleuren in de bestrating kunnen elementen van de vindplaats worden gemarkeerd.

Een praktijkvoorbeeld van het afdekken van een archeologisch waardevol terrein met bestrating kan worden gevonden in de wijk Berkelse Akkers in de gemeente Berkel-Enschot. Hierbij zijn bijvoorbeeld de greppels van lokaal opgegraven grafheuvels gemarkeerd in de bestrating.

Inrichten als groenvoorziening

Hierbij bevindt het totale archeologisch waardevolle terrein zich uiteindelijk binnen een groenzone. Door middel van bijvoorbeeld het aanbrengen van betongaas in de bodem kan worden voorkomen dat verstoring van de archeologische lagen plaatsvindt. Op dergelijk terreinen dient beperkte beplanting te worden aangelegd, bij voorkeur bestaand uit ondiep wortelende planten.

Gecombineerd met publieksgerichte ontsluiting kan eventuele bebouwing direct buiten de grenzen van het terrein zodanig worden aangebracht dat de grenzen van het beschermde terrein daardoor benadrukt worden. Een informatiepaneel kan een indruk geven van de archeologische waarden in de bodem en door middel van straatnamen kan hiernaar verwezen worden.

Een praktijkvoorbeeld van het inrichten van een archeologisch waardevol terrein als groenvoorziening is bijvoorbeeld de inrichting van het gebied Leidsche Rijn (provincie Zuid-Holland). Hier is een archeologisch park ingericht dat tevens het centrale deel van de nieuw ontwikkelde bebouwing vormt. Straatnamen zoals 'Rondom het archeologiekamp' verwijzen naar het beschermde terrein.

¹¹ Bijlage 4, paragraaf 4.3.

Alternatieve bebouwing

Een archeologisch waardevol terrein kan ook fysiek beschermd worden door het te bedekken met alternatieve vormen van bebouwing, waarbij op staal wordt gefundeerd en woningen bijvoorbeeld zoveel mogelijk van hout worden gebouwd. Bij deze beschermingsmaatregel is het wel van belang dat in de koopovereenkomsten van de gebouwen voorwaarden worden opgenomen die erop gericht zijn dat de gebruikers van het object het bodemarchief niet verstoren, bijvoorbeeld door de aanleg van een kelder.

Een praktijkvoorbeeld van het bedekken van een archeologisch waardevol terrein met alternatieve bebouwing kan worden gevonden in het plangebied Parijsch in de gemeente Culemborg (provincie Utrecht).

Bijlage 6

Nuttige adressen

6.1 Instellingen rijk

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)

De RCE is verantwoordelijk voor het behoud en de duurzame ontwikkeling van archeologische waarden, cultuurlandschappen en monumenten.

Smallepad 5
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
T: 033-4217456
E: info@cultureelerfgoed.nl
I : www.cultureel-erfgoed.nl

Erfgoed Inspectie (EI)

De EI zie toe op de naleving van regels voor behoud, beheer en omgang met het cultureel erfgoed. Waar nodig treedt ze op bij incidenten.

Rijnstraat 50
Postbus 16478
2500 BL Den Haag
T: 070-4124012
E: info@erfgoedinspectie.nl
I : www.erfgoedinspectie.nl

Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB)

De SIKB richt zich op het verbeteren van de kwaliteit van de uitvoering van archeologie, water- en bodembeheer. De SIKB is belast met accreditatie en certificering van bedrijven en overheden en beheert de KNA.

Groningenweg 10
Postbus 420
2800 AK Gouda
T: 0182-540675
E: info@sikb.nl
I : www.sikb.nl

Projectenbureau Belvédère

Project Belvédère is erop gericht om cultuurhistorie beter te betrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen. Via dit bureau kunnen projecten worden gefinancierd waarbij cultuurhistorie wordt geïncorporeerd in ruimtelijke inrichting.

Muntstraat 7
Postbus 389
3500 AJ Utrecht
T: 030-2305010
E: info@belvedere.nu
I : www.belvedere.nl

6.2 Instellingen provincie

Provincie Zuid-Holland, bureau Cultuur

De provincie Zuid-Holland maakt zich hard voor bescherming en beheer van het cultureel erfgoed en zet archeologie op de agenda als inspiratiebron bij de inrichting van de provincie. Verder wordt ernaar gestreefd archeologie te incorporeren in andere beleidsterreinen als educatie, recreatie en toerisme.

Provinciaal archeoloog: Dhr. R. Proos
Zuid-Hollandplein 1
Postbus 90602
2509 LP Den Haag
T: 070-4416611
E: info@zuid-holland.nl
I : www.zuid-holland.nl

Provinciaal Archeologisch Depot

In het Provinciaal Archeologisch Depot worden vondsten uit opgravingen bewaard, ontsloten en voor bruiklening ter beschikking gesteld. De collectie is toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek, is (deels) digitaal ontsloten en wordt gebruikt voor tentoonstellingen en educatie.

Depotbeheerder: Dhr. F. Kleinhuis
Kalkovenweg 23
2401 LJ Alphen aan den Rijn
T: 0172-421688

Provinciaal Steunpunt Monumentenzorg en Archeologie (PSMA)

Het PSMA is onderdeel van het Erfgoedhuis Zuid-Holland. Overheden, bedrijven, particulieren en eigenaren/beheerders van monumenten kunnen hier advies inwinnen met betrekking tot (archeologische) monumentenzorg.

Oude Delft 116
Postbus 3092
2601 DB Delft
T: 015-2154397
E : info@erfgoedhuis-zh.nl
I : www.psm.nl

Stichting Zuid-Hollands landschap

De stichting Zuid-Hollands landschap draagt zorg voor de natuur en waardevolle landschappen in Zuid-Holland. Onderdeel hiervan is het bieden van recreatiemogelijkheden en behouden van monumenten die aanwezig zijn op de, door de stichting beheerde, terreinen.

Nesserdijk 368
3063 NE Rotterdam
T: 010-2722222
E : zhl@zuidhollandslandschap.nl
www.zuidhollandslandschap.nl

6.3 Instellingen gemeente

Convent van gemeentelijke archeologen

Het Convent van gemeentelijke archeologen is het overlegorgaan van alle gemeentelijke archeologen in Nederland. Het behartigt de belangen van het archeologisch erfgoed in Nederlandse gemeenten.

Postbus 21331
1007 EH Amsterdam
T: 020-4276712
E: info@gemeente-archeologen.nl
I: www.gemeente-archeologen.nl

Erfgoed Delft e.o./archeologie

De afdeling archeologie van Erfgoed Delft is van oorsprong de archeologische dienst van de gemeente Delft. Door het sluiten van gemeenschappelijke regelingen met de gemeenten Westland, Midden-Delfland en Pijnacker-Nootdorp heeft zij haar werkterrein uitgebreid. De instelling ondersteunt verschillende gemeenten op het gebied van AMZ, en heeft hierbij zowel een adviserende als uitvoerende taak.

Gemeentelijk archeoloog: Dhr. P. Deunhouwer
Röntgenweg 1
Postbus 78
2600 ME Delft
T: 015-2638430
E: archeologie@delft.nl
I: www.ergoed-delft.nl

Historische vereniging Maasland

De historische vereniging Maasland is opgericht in 1975. Het doel van de vereniging is het bestuderen van het verleden van Maasland en omstreken en het bevorderen van belangstelling voor dat verleden.

Museum De Schilpen
Herenstraat 24
3155 SJ Maasland
I: www.historischeverenigingmaasland.nl

Historische vereniging Oud-Schipluiden

De historische vereniging Oud-Schipluiden richt zich op het bestuderen van het verleden van Schipluiden en omstreken.

Museum Het Tramstation
Otto van Zevenderstraat 2
2636 HN Schipluiden
I: www.tramstationschipluiden.nl

6.4 Landelijke organisaties

Vereniging van Ondernemers in Archeologie (VOiA)

De VOiA behartigt de belangen van meer dan 85 archeologische bedrijven, die zich met alle takken van archeologie bezighouden.

Postbus 601
2300 AP Leiden
T: 071-5273313
E: info@voia.nl
I: www.voia.nl

Erfgoed Nederland

Erfgoed Nederland zet zich in voor de versterking van de maatschappelijke positie, het belang en de betekenis van het cultureel erfgoed in Nederland. De stichting houdt zich daarbij bezig met archeologie, archieven, monumenten en musea. Erfgoed Nederland kan gemeenten ondersteunen bij alle aspecten van het publieksbereik.

Herengracht 474
1017 CA Amsterdam
T : 020-716 73 50
E : info@erfgoednederland.nl
I : www.erfgoednederland.nl

Archeologische Monumentenwacht

De Archeologische Monumentenwacht controleert archeologische monumenten op verval of aantasting, adviseert inzake beheer en onderhoud en geeft inhoudelijke en beheerstechnische voorlichting.

Utrechtseweg 3-f
3811 NA Amersfoort
T: 033-4650574
E: info@archeomw.nl
I : www.archeomw.nl

Archeologische Werkgemeenschap Nederland

De Archeologische Werkgemeenschap Nederland is een landelijke vereniging van amateur-archeologen die zich bezighouden met het opsporen van archeologische locaties, het meehelpen aan opgravingen en het conserveren en documenteren van vondsten.

Herengracht 474
1017 CA Amsterdam
T: 020-4276240
I: www.awn-archeologie.nl

